

Gróf Széchenyi István világnézete és életbölcsélete.

Írta: KENESSEY BÉLA.

»Oly mélyen fekszenek az igazi nagyság fenékkövei, hogy azok mindenki szemeibe nem könnyen tűnnek, midőn a supraedificatumokon bámul a sokaság« – mondja maga SZÉCHENYI (Világ 85. 1.).

Ezeket a »fenékköveket« kell a léleknek, a szívnek abból a csodálatos mélységéből felhoznunk, a honnét fakadt SZÉCHENYI világnézete és életbölcsélete.

»Fel-felhasad előttem az ég és édeni kéjjel rebben át lelkemen ily szózat: Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövőndő lehet korod! Ó mennyei öröm!« – írja a Kelet népében (11. 1.) elragadtatva, szinte az istenülés perceit élve.

Az ihletnek, a magasabb isteni elhívásnak és megbízásnak tudata, érzése, szent meggyőződése az egyedüli forrás, amelyből nagy lelkek nagy ideákat és nagy cselekedeteket meríthetnek. Csak aki azt tudja, hogy az Isten bízta rá azt a feladatot, amelyet teljesítenie kell, hogy ő az Isten kezében csak eszköz annak, amit »az Isten benne föltett« végbevételére és meg van győződve arról, hogy az egy isteni missio, amelynek kötelességeit kegyelem engedi meg teljesíteni: csak az nem riad vissza semmitől, csak az mondhatja az elszánt-ságnak egész martyrságig menő erejével, amit SZÉCHENYI Mosdott:

»Lenyesik szárnyaimat, lábamon járok; levágják lábaimat, fezemem fogok járni; kiszakítják kezeimet, hason fogok mászni. Csak használhassak!«¹⁾

¹⁾ Esmék, adatok stb. Összeállította ZICHY ANTAL. Budapest 1880.

»Bennünket láthatatlan hatalmak vezetnek és közülünk a legerősebb sem egyéb, mint engedelmes eszköz egy magasabb kézben« írja másutt, de nem a fatalistának lemondásával és a szolgálai tehetetlenség érzetével, hanem azzal a fölemelő, azzal a szellemi szabadságot és önérzetet adó tudattal, amivel akadémiai elnöki megnyitó beszédében mondja: »Azon kevesek ápolják, dajkálják és növesztik fajtánkat leginkább, kik tőlünk tán nem is ismerve, keveset említve s éppen nem méltatva, minden pompa, zaj és követelés nélkül szerényen, de híven járnak el Isten rendelte mindennapi hangya munkáikban.«¹⁾

Untalan arra hív fel, hogy ébresszük és tápláljuk lelkünkben a »zarándoki crzést«, a »zarándoki komolyságot«, míg az úgyszólván szokássá nem válik önmagunkban is és (intsük azt azokba is be, kikben az még nem létezik s ezt a zarándoki érzést, mely hivatásának emlékezetét nem engedi soha ügyeiméből kiesni, vigye magával mindenki minden munkakörbe, mert a feladat: »sokkal inkább használni a honnak, mint fényleni sajátlag«.

»Zarándoki érzés.« Benne van a felséges, a legmagasabb czélnak a látása. Ha kálvária stációin át is, de ott fenn a diadalmas, a megváltó, a bűnt eltörlő, a glóriától övezett kereszt, amely szabaddá, nagygyá, nemessé, igazzá tesz.

»Zarándoki komolyság«. Tudata a hívságokról való lemondással, az alázatossággal, a mind halálíg való engedelmességgel, az ént tökéletesen háttérbe szorító szerénységgel, a mindenki iránt való szeretetteljes türelemmel és hűséggel való szolgálatnak. Magába mélyedt, önlelkét vizsgáló, csendes nyugodt haladás lépésről-lépésre, de mind följebb, mind magasabbra s magában a lélekben is mind nemesülve.

És »zarándoki komolyság«, amely mint élő lelkiismeret megy az önhitt és önfeledt nemzet sorai között, míg »vagy megértik, vagy eláll szava.« (Polit, progr. tör. 146) és a míg felrázza a lelkeket, hogy értsék meg, hogy »a kiképzett lehet gyár, vagy erőmű, ha hiányzik benne azon isteni szikra, mely egyedül képes a halandót bármely kicsiny műtéiben is mesteri magasságra emelni« s ez »az önismeret minden emberi bölcseségnek legmélyebb sarkalata«.

¹⁾ Akadémiai XI. közgyűlést megnyitó beszéde 1842. nov. 24.

»Miért vérzik annyira szívem s miért nem tudom nyugtomat lelteni?!« kérdi.¹⁾

Hát miért írja Pál apostol a rómabelieknek: »Tartozunk pedig mi, kik erősek vagyunk ezzel, hogy az erőtleneknek erőtlenségüket hordozzuk és ne kedveskedjünk magunknak« (Róm. XV. 1.); vagy miért érzi, hogy minden gyülekezet felől való szorgalmatosság őt szorongatja és nincs senki, aki háborgattatja, hogy ő vele együtt ne háborgattatnék és kicsoda botránkozik meg, hogy ő azon ne keseregne? (II. Kor. XI: 88-29.)

A lelkiismeretnek, a magasabb megbízatásnak és a felelősség érzésének, tudatának ugyanaz a mély hangja rója reá a tartozást, a kötelességet, amit a világhistóriának éppen a legnagyobbjainál látunk, az a belső erkölcsi kényszer, amely ellen küzdelmet is hiában vív, mert Jeremiásként: »az én szívemben az Urnak ígéje olyan, mint az én csontjaimba rekesztett égő tűz és azt hordozván, elfáradok, de ellene hiába küzdök« (Jerem. XX. 9). Ez a belső *kell*, ez a kanti kategoricus imperativus, onnan felülről belénk oltva, a vallásból, mint gyökérből növe ki. A vallásos érzület nem oltható ki az emberek szívéből, mert az nem egyéb, mint a teremtmények viszonya a megvalósult Tökélyhez.

Zarándok útján azonban csak az elhivatás és a kötelesség a Szent, csak az eszközök nagyok, csak a cél örök, csak a komolyság ér egész a fenségig; de az utón nem szőrcsuhát ölt, hanem, mint a hős Blücher katonái a lipcsei ütközetre ünneplő ruhába öltöznek²⁾, ő is lelkének mindig ünnepi kötöttségben megy végig, mert vezeti az a meggyőződés, hogy népe, nemzete ünnepet fog ülni. És a csodálatos, hogy az, aki vallásfelekezeti kérdésekben tökéletesen azon az állásponton van, mint LESSING, aki bölcs Náthánjának a három gyűről szóló meséjét azzal végzi, hogy: »Man untersucht, man zankt, man klagt. Umsonst, der rechte Ring war nicht erweislich, als uns jetzt — — — der rechte Glaube«; ^{Saz}, aki azt mondja, hogy »ugyan vajmi sok út vezet °maba és nincs e világon csak egyetlen-egy vallás, mely

¹⁾ GR. SZÉCHENYI ISTVÁN: Politikai programtörédek. 1847. 73. 1.

²⁾ Gr. SZÉCHENYI ISTVÁN 1884 okt. 28-án a közteherviselés tárgyalásakor mondott beszéde.

kirekesztőleg bírna oly kapuval, melyen keresztül Istenhez lehetne közelíteni, azért még sem közömbös kérdés, hogy mily vallásban lépett légyen a halandó e világba és pedig egyedül azon okból, mert voltak és vannak ma is socialis törvények és szokások, melyekhez képest bizonyos hitvallások sokkal keskenyebb, szűkebb körben kénytelenek forogni, mint mások; pedig az embernek fő kötelessége, amennyire csak lehet, tágítani munkássági körét, mert minél tágabb az a kör, melyben mozoghat, annál több emberi boldogságnak lehet szerzője és így annál közelebb áll az Istenség eszméjéhez, ha t. i. azon nagyobb sphaerában bír is jó sikerrel forogni»: untalan megáll zarándokútján imádkozni s Naplói tele vannak valóságos eget ostromló könyörgésekkel, imádságokkal, amint külső élet tusáját vívó lelkének erőre, újabb fölemelkedésre, megújulásra, üdülésre avagy megnyugtatóra, marczangoló kételyeitől való megszabadulásra van szüksége. A magányban vívja meg harczeit, hogy a nyilvánosság előtt a nemzet érdekében már erős lehessen.

»Mindenható Isten! Te látod az én szándékomat, adj nekem erőt, hogy tetteimben is azonképpen imádhassalak, mint írásaimban és gondolataimban!«

»Mindenható Isten, hallgasd meg minden órai imámat. Töltsd be szívemet anyali tiszta szeretettel embertársaim, hazám s honfiaiim iránt. Világosíts fel engem egy cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülönböztetnem a jónak magvát a gonosznak magvától. Add tudtomra, mit tegyek és miként kezdjem, hogy Neked egykor azon tőkéről, melyet reámbíztál, beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni, éjjel, nappal, egész életemen át. Segítsd sikerre azt, ami jó: tipord el csirájában azt, aminek rossz gyümölcse lehetne. Nyújtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s fogjak hozzá bármihez. Azt az anyalt pedig, akitől világosságot nyerek, engedd élni békében s csendes boldogságban!

Ezen imám ne szóval legyen elmondva, hanem tetteimben szünetlen az éghez bocsátva.« (Decz. 1826.)

Az ember látja az összekulcsolt kezeket és érzi az oda-

adásnak, a belső lelki közösségnek egybeolvadását, az emberi léleknek az istenibe való beleömlését.

»Az imádkozás – jegyzi be Naplójába – szent cselekedet, mely tettekre edz, szenvedélyeinket tisztítja s fékezi s így a léleknek azt az önállóságot és emelkedettséget szerzi meg, amely egyedül képesíti arra, hogy Istenhez fordulhasson, színe magaslatáig felszállhasson.«

»Széchenyi nézése – írja róla BR. KEMÉNY ZSIGMOND – majd fürkésző éles s a kebel apró titkait kikutató volt, majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő.«

Tökéletes rajz. Ennek az embernek, aki az esze szerint merő kritika és józanság, tele van a lelke tulajdonképpen egy felső szellemi világ mysticismusával, oda, abba való elmerüléssel. Váljon magasabb lények ott a sphaerákban nem beszélnek-e egymással énekben és harmóniákban? S váljon még ez a beszéd is nem nagyon anyagias-e egy Istennek? Igen, idegeimben érzem, hogy a hangnál és accordoknál még valami tisztább és mennyeibb is létezik.«

Nem csoda, ha mikor azután lelke visszatért megint a földre ebből a felsőbb világból, akkor merőben más szempontból nézte és látta az embereket is, nemzete viszonyait is, a maga kötelességeit, de a maga felelősségét is; mert »mihelyt a lélek öntudatára jön annak, hogy hivatása a legmagasabb tökélyre emelkedni: azonnal meg fogja vetni a földi örömeket s ama cél után törekedni.« »Az örökkévalóság csak Istent illeti meg s azokat, a kik fokenként tökéletesítik magukat.«

És miután »az isteni gondviselés semmit sem visz végbe közvetlen, de mindig csak közvetve teremtményei s kivált »emberei« által«,¹⁾ áll elő az a szent kötelesség, amely isteni elhivatása és megbízatása tudatában végez minden munkát.

»Kettőztetett kötelesség« – úgy mond – hogy kiki lelkiismeretesen betöltse helyét s abból ki ne kalandozzék.«

Szeretné százszor és ezerszer odakiáltani népének a Nelson hadiparancsát, melyet a nagy admirális az abukiri csata előestéjén adott ki: »Anglia minden fiától elvárja, hogy

¹⁾SZÉCHENYI ISTVÁN: Önismeret. – Budapest, 1875. 154. 1.)

híven teljesítse kötelességét!« De tegye ezt örömmel, mert »lelkesezés nélkül csak félig-meddigi tökélyvel sem megy semmi, bár a legkisebb is«. »Nekünk ernyedetlenül kell őrt államink.«

Legelső emberi kötelesség pedig, hogy senki senkinek testét és lelkét legalább ne sértse, ha e két részét az embernek szebbíteni és nemesíteni nem tudja, vagy nem akarja. És ha van valami, ami még az előtt is jár, az egyenesen az – mert: »amor incipit ab ego« – hogy ezen emberi legfőbb, legszentebb kötelesség alkalmazását és gyakorlását mindenki saját maga drágalátos személyén kezdje. Csak az embernek nem majomként, hanem igazán kell szeretnie önmagát. Valóban pedig az szereti önmagát, aki soha sem testét, sem lelkét nemcsak nem sérti, de mindent el is követ, mi testének és lelkének szebbítésére és nemesítésére szolgálhat. Mert vájjon minden illusio nélkül, mily nagyobb kincset szerezhethet az ember magának, mint egészséget és lelkiismeretének helybenhagyó, dicsérő voltát? Ennél becsesb kincs a világon nincs, hol minden mulandó s hol még a legpezsgőbb egészség is végre megtörik s egyedül a lelkiismeret kíséri a földi lakost más világba. (Önismeret. 203.)

Azon óhajtás, sőt legforróbb ima is: »bár szebbülne az emberi faj mind testi, mind lelkileg!« nem ér legkisebbet is, ha ezen óhajtás csupa áhítatosság és egekbe küldött fohász marad. Hogy ezen dicső feladatnak sikere legyen, *tenni kell*, és pedig mindazon balfogások elhagyásával, melyek ezen fő feladattal ellentétben vannak és aztán mindannak előmozdításával, mi e főfeladatot elősegíti.

Nagyon jól tudja SZÉCHENYI, hogy sokan könnyen unatkoznak amaz apró részletek felmutatásán és fejtegetésén, amelyeket a nagy ethikai kötelességének a szemléltetésére használ és nem hajlandók efféle apróságokkal babrálni, pedig rendszerint ily féle kicsiségek, melyeket a fennhéjázó és magas paripán ülő tekintély semmi figyelemre nem méltat, döntenek legtöbb világi dolgot jobbra vagy balra. (Önism. 245.)

Mindenkinek arról kell meggyőződve lennie, hogy tőle függ a siker. Ő önmagát hazája igen kis szolgájának tartja, de azt hiszi, hogy a legkisebbnek is nagy és sok kötelessége van. (Hitel; 265.)

Nemzet csak úgy emelkedhetik és virulhat boldogságra, díszfokra, hatalomra, ha minél több fiában él és gyümölcsözőzik az emberi kötelességek összege, melyek oly szoros láncolatban állanak egymással, hogy egyik elhanyagolásával csorba esik az egészen s hatásának varázsa rögtön semmivé lesz. Aki nem hű rokon, bizony hű hazafi sem lehet; aki nem hű barát, nem lehet hű embertárs sem. (Üdvlelde: 24.)

A nemes vért nem is melegítheti semmi edesebben, mintha a sorstól nyert helyzetben tehetsége szerint járul hazája s ezzel a mindenség tökéletesítéséhez. Ezzel felelhet meg az ember legjobban titoktele földi létének, melyben minden kétes és rejtett, hol még a legvilágosabban látó szebb lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet. (Hitel.)

A kötelesség értéke pedig nem attól függ, hogy egyszerre, egyetlen-egy ténynyel, vagy hatalmi szóval mekkora sikert értünk el, vagy hogy egyáltalában rögtön mutatkozik-e valamelyes eredmény, avagy mi magunk megérjük-e a vetésre az aratást: a feladat az – és ezt kell végeznie mindenkinek – hogy »lépten-Jépve, mákszemet-mákszemre hordva, cseppet-csepphez adva dolgozzunk, így a bölcs végkép tovább s nagyobb teendők szerzője, mint az elbizakodott, kinek zászlaján »bár török, bár szakad« áll, vagy a kétségbeesett gyenge, ki mindjárt s másokat magával buktatni akar, ha felszínes combinatioinak nem felel meg az eredvény és inai a magára vett súlyt nem bírják«. ¹⁾

»Aki hiszen, nem siet az« – mondja Esaiás próféta és Jézus is a diadalmat, magát az Életnek a koronáját annak a hűségnek ígéri, amely híven nyomról-nyomra, lépésről-lépésre kitart és amely mindig a *mának* a feladatát, a kötelességét végzi, hogy így alapozza meg a holnapot, nemcsak, de magát az örökkévalóságot.

»Én is érzem« – mondja SZÉCHENYI egyik akadémiai beszédében, – »s tán élénkebben és gyakrabban, mint ti, a késégbeesés azon kínjait, mely epeszi a habokkal küzdőt, ki bízik erejében a távol levő partot elérhetni s ekképp bennem is szintúgy pezsg néha nyugtalanságtól a vér, mint bennetek, inkább kockára bízni sorsunkat s bukni egy-

¹⁾ Gr. Széchenyi I. Akadémiai elnöki megnyitó beszéde. 1846. decz. 20-ánXV. kgys.

szerre inkább, mintsem meg nem szűnő félelem és remény közt utóbb is folytatni a felvett s annyira aggasztó hangyamunkát.«

Ez a legnehezebb s ehhez kell a legnagyobb etnikai erő.

Íme a kortársak az Akadémiától is rögtön sikereket várnak, nagy reformokat, gyökeres javításokat még közállapotainkon is és mert csak hangyamunkát végez – úgy vélik – bizony jobb és hasznosabb lett volna egyéb intézményeket létesíteni helyette. SZÉCHENYI pedig azt hangsúlyozza, hogy »nyomorult kis vonásokban kell ápolgatni ügyünket« és ha az Akadémia pl. csak erre az egyetlenegy német szóra: *Klugheit*, igazán kedves, bájos kitélt tudna találni és azt be tudná vinni a nemzetbe, már az Akadémia nem hiában élt, ha ma megbuknék is. De e szónak kedvesnek, különösen rokonszenvet gerjesztőnek kellene lennie, mert jaj, ha be nem fogadja a honi kebel, minthogy akkor valódi méreggé válik, ellenben a bájos kitélt könnyítse meg annak a súlyos erénynek a gyakorlatát, mely a feltalálendő bölcsesség-árnyéklatú szónak életbeléptéhez van kötve.

Micsoda bámulatos hit, erő, micsoda magas szempont, amely egyetlenegy szó jó megalkotásában is nemzeti feladatot lát s annak ígéri a jövőt, aki e szót megtalálja és kimondja!

»E kis szócska életbe hozása, e kis ige testté alakítása által is járuljunk ahhoz«, – buzdítja az Akadémiát¹⁾ – hogy Magyarország ne csak külsőleg és ámítólag jó színűnek, megelégtünk, gazdagnak, fényesnek lássék, ámde mindig növekedve s hosszú időkre terjedve belsőkép is, valódilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen!«

Tökéletesen igaz, hogy »nálunk sok dolog azért nem sikerül, mert az emberek épen nem tudnak magasabb szempontokra felemelkedni, ahol az a siker feltételét képezi. Kicsinyek, ahol nagyoknak kellene lenniök és a felhőkben nyargalásznak, mikor jobb volna gyalog járniok. Sokszor a legvilágosabb igazságnak sem engednek; de épen annyiszor szintoly világos, sőt otromba cseleknek áldozatai.«

De hát abba a magas régióba, ahol már a legparányibb jelenségben is valaki egy egész üdv-világot, egész újjászülő erők

¹⁾ Akadémiai megnyitó beszéd. 1842. november 24-én. XI. közülésén.

összpontosítását tudja szemlélni, -az Isten csak az ő *választottjainak* enged bepillantást«. »Az emberek között a sokaság egész munkáját a középszerűség jellemzi, a közepességgel való megelégedés, mert szeme előtt rejtve marad sok olyan, amit csak a választottak láthatnak meg. Az ilyen nemesebben szült szívet, az erőre termett lelket azonban semmi sem szomorítja annyira, mint a középszerűség, akármiben nyilvánul is az; az ilyen ember mindig arra törekszik, ami legszebb, legjobb, legtömegesebb, mert sejdíti magában isteni eredetét s ez arra ösztönzi, hogy az emberiség javát, nemünk szerencsését és boldogságát mozdítsa elő«; mert »*csak a gyenge él önmagának, az erős egész nemzetekét hordoz szívében*«. (Kelet népe.) Ez nem a felett aggódik: mit tartanak felőle, mint inkább a felett, hogy ő maga mi? »A belbecs legelső s aztán jő a jó hír, mely a belbecsnek habár késő, de bizonyos követője s következése.« (Világ 521.)

A *belbecs* pedig nem jogok mennyiségétől függ, hanem kötelességektől. Az örökösön csak jogokat követelőkkel szemben, akik azt hiszik, hogy minél tágabbra nyitnak ki a jogok sorompói, annál gyorsabban éri el kifejlődését az egyes is, a nemzet is, SZÉCHENYI egyenesen azt hangsúlyozza: »Nincs oly erő az istenin kívül, mely egy egészséges s szabad embernek elme- s testi tehetségei kifejlését gátolhatja, ha *akarja*, hanem az a dolog veleje, hogy sokszor nem *akar* és másra keni aztán a hibát.« (Világ 114.)

»Az Isten e világon legfőképp emberi velő és veríték által képviselteti magát; az ármány viszont főleg koponya és háj által.« (Pol. progr. tör. 115. 1.)

»Minél nagyobb a vacuum, annál bizonyosabb a gőznek működése.«

Ez a »koponya« és »háj« és ez a »vacuum« az, amely kötelességek teljesítése helyett csak jogokat követel. Holott *nincs valóban más jus, mint jus fortioris*, nem mondom inak s izmok ereje, mert úgy még az ökör is parancsolna embernek, hanem a *lelki erő!* S míg elég lelki erő nincs egy nemzetben, addig rab, akárhogy fuvalkodjék is fel«. (Világ 117.) Esetleges »anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás«. »A legkisebb erőszak is ellenhatást és egyetlen-

egy igazságtalanság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül *lelki felsőbbtség* és az *örök való*.«

Ellenfeleinek amaz ellenvetésére, hogy nagyobb erőt azért nem felejtethünk ki, mert kevesen vagyunk, azt feleli, és bár felelete belevésődnék minden magyar lelkébe kitörölhetetlen betűkkel:

»Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okból – s ezt ki kell végre mondani – mert fajtánk anyagi mint szellemi léte oly *felette könnyű*. Itt a baj és essünk át végre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán, mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre, mikép t. i. nem a *mennyiség*, hanem a *minőség* a szellemi erőnek a sarkalata s e szerint épen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.«

»Az enthusiasmus ritkán használ; a hóbort mindig árt: egyedül a józan, a kiábrándult felfogás és kirekesztőleg csak az összevető s kiszámító felsőbbtség győz.«

»Legyünk végtére igazságosak. Az emberi nemre is mind inkább rávirrad a mennynek azon napja, midőn egyedül az igazságosok hazája fog gyarapulhatni.«

»*Nemesi*lve és *terjedve*, mert ez a kifejlési logika. *Felsőbbség* által, vagy sehogysem! «

»Mentőnket sehol egyebütt ne keressük, mint saját, vagy inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben.«

»Aki erkölcsileg bármily kicsinnyel is felsőbb, az terjeszt; midőn a bár hajszállal alantibb, csorbít.«

»Aki szeretetreméltóság és rokonszenv gerjesztése helyett kuruzslóként csak külsőleg hat s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított« - »pedig egyetlen-egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magába olvasztó erő van, mint ezer üres, vagy zagyvateli főben; nemzetiséget is egyedül felsőbbtség terjeszthet, minthogy, hála az égnek! e földgömbön, hol nemcsak fajtája, de egész neme érdekét köteles szívéen hordani minden jobbra törekvő ember, ki, mert vérét bálványozza, más fajtáját azért meg nem veti, – e földgömbön nem a jobb olvadoz az aljasban, de megfordítva s ármány daczára az aljas a

jobban. Minden nép, egyet sem véve ki, csak magában, t. i. fiaiban hordozza az élet s a dicsőség, vagy a halál s szégyen csiráját.¹⁾

»A hazaszeretnek bármily áradozó léte soha nemcsak magasabbra nem emelt eddigelé egy népet is, de ilyesnek még csak megmentésére sem volt elégséges, ha vak szerelemre, elbizottságra és ebből okvetlen eredő mások iránti türelmetlenségre fajult.«

»Szellemi diadalokat anyagi hatalom soha nem biztosított még Ha ököltre, botra kerül a dolog, a nagyobb számban az olvasztói varázserő, a felsőbbtség. De csak háborúban sem mindig, mert a néhány macedoni bors megtöri a számtalan persa borsot és a kis számú hellen dicsőíti fel Marathon síkjait.«

»Minden saját fénykörében felemelkedett 'népcsalád egy magasabb lépcső az istenekhez« s ébredjen csak egyszer érzet ily népcsalád iránt, bizony az érzetnek tolmácsa, a rokonhangú szó sem marad sokáig el és mit parancs és törvény elérni nem tudott, a szellemi suprematia előtt meghajló rokonszenv önkényt ad meg készséges hódolattal.*« (1846. Akad. megnyitó beszéd.)

»Reform, progressiv nemzeti és alkotmányos vágásokban, engesztelődés minden hazafiak iránt s mindenek felett erkölcsi és társadalmi tisztaság«, ez volna az az igazi politikai Programm, amely biztosíthatná a magyarnak a szellemi felsőbbségét és amellyel »olvasztói szerepre« emelkedhetnék, már pedig erre kell, okvetlen emelkednie, ha élni akar, mert elgyengülése és kora halála ellen e földön nincs más ír.« (1842. Akad. besz.)

»A politika legnagyobb kincsei: *hazafiúi kötelesség és erkölcsi bátorság.*« (Polit, progr. tör. 159.)

»Az anyagilag vagy állatilag bátor sokszor mutatkozik a legnagyobb erkölcsi poltronnak, ki ágyúnak menni tán kész, ámde viszont egy szennyes diákocská pisszegésétől is szinte hasmenést kap. Nevetséges a bátorság miatti elbizakodottság, mert az anyagi bátorság csak oly kiegészítője a férfiúnak, mint bőre, mely igen fényes lehet ugyan, de azért oly

¹⁾ Mindez idézetek SZÉCHENYI-nek 1842-iki akad. megnyitó beszédéből.

conditio sine qua non, mely nem lehet büszkélkedési tárgy, kivált miután ellentéte gyalázat, szégyen lenyűzött állapot!

Egyedül az erkölcsi bátorság: a »justum ac tenacem stb. non civium ardor stb.«-féle érzet emeli az embert az állat fölé; mert anyagi bátorságot tekintve, nincs ember, kinél ne volna merészebb a hörcsök, vakmerőbb a légy, szemtelenebb a patkány és vitézebb a vadkan, sőt a vörös posztót megpillantott tunya bival is.« (Polit, progr. tör. 162.) »Azt a bátorságot, amely még az ágyúszájtól sem fordul el, egy pohár pálinka is igen elősegíti és ezzel a bátorsággal csak gép gyanánt szolgál valaki; de a gépforgató csak az a bátorság lesz, amely kitűrni tud s minden handa-banda ellenére bevárja az alkalmas időt, mely a polgárok hevével szembeszállani s hirtelenkedésüknek gátat vetni kész.« (Akad. besz.)

Miután azonban minden népnek megvan a maga geniusa és a maga saját eleme, melyből ha kiesik, vagy kivéttetik, kettétörök az a költői zománcz, mely nélkül rideg pálya csak a hosszú élet, amely varázs megsemmisülése szárnyát szegi a bátor felemelkedésnek és az emberi kebelben rejtőzött isteni sülyed (Kelet népe 8.), ha biztosítani kívánjuk a nemzeti és egyéni suprematiát, nem szabad sem geniusától, sem élet-elemétől megfosztani sem az egyiket, sem a másikat. »Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség (t. i. nemzeti öntudat) a mi elemünk, ez azon kútfő, melyből mindennek folyni kell« (Kel. népe 8.), egyénileg pedig a lelki függetlenség, azaz az a nagy és felséges morális érték, amit a mai ethikai világnézet szellemi szabadságnak mond.

Ez a lelki függetlenség, amelyre a királyfitól le a legalacsonyabb születésű nyomorultig mindenkinek, mint életelemére van szüksége, e négy *fősarkalaton* nyugszik:

A tiszta *lélek-ismeret, élettudomány, egészség* és *vagyoni venu*.

Míg viszont meg a lelki függetlenség dönthetetlen sarkalata a *megelégedésnek* és ez a gondolat visz át egész természetesen SZÉCHENYI életbölcseletére, amely világnézetéből nő ki. itt is mind a legmagasabb és legnemesebb ethikai érték-jelzőket keresi az, akiről pedig már kortársai azt mondták, hogy folyton csak anyagi érték-jelzőkkel dolgozik s egyebek

íránt még csak érzéke sincs. A Hitel taglatjának szerzője, GR. DESSEWFFY JÓZSEF munkájának a magyar ifjúsághoz írott ajánló soraiban figyelmeztetni kívánja a jövő nemzedéket: »Érzenetek kell, minő egészen más és főképp a pénz becsével ellenkező felszámolások s mértékek fontossága szerint ragadják egekbe a port s emelnek halhatatlanságra halandót a mindent elbájoló s mindenben mértékes összehangzást szerető és teremtő szíves Gráczia.« Mintha csak eleve óvni akarná a haza ifjúságát attól a földön alantjáró materialismustól, amelynek – szerinte – SZÉCHENYI a képviselője.

Igaz, hogy SZÉCHENYI a maga csodálatos nyíltságával azt mondja, hogy »én azok közé tartozom, kik nem titkolják, hogy szeretik a pénzt«, – de, teszi hozzá: »becsületes utón fáradság és a haza java után.« (Pol. progr. tör. 90. 1.)

»Vizek, csatornák, utak, mocsárok rendezése nálam csak mellékes vala« – mondja egy helytt (Pol. progr. tör. 92. 1.) – és ismét: »A tiszta szándékúak nem lóversenyzésre, de arra, amit az eszközöl, t. i. *Egyesülésre* alapíták összebontolt s így erőtlén hazájuk lehető előmenetelét. (Világ. 98.)

Szóval anyagi eszközök által szellemi haladás s ezzel a nemzet emelkedése és erősbülése: lelkének ez a vezéreszméje. Az az egy gondolat vezette, mely lassanként egész lelkén uralkodó szenvedélyes vággyá vált benne: anyagilag és szellemileg emelni, haladásra bírni, nagygyá tenni nemzetét. De felettéb csalódnak, akik »azt hiszik, a pénz teszi az angolt azzá, a mi. Nos, vegyétek el a pénzt az angoltól, de hagyjátok meg értelmességet s viszont adjatok pénzt a magyaroknak, de hagyjátok meg ostobaságában: minden a régiben fog maradni.« (Naplói.)

Ismételten hangsúlyozza, hogy »közleket, mely nem változó szenvedelmeken, vagy költői ábrándozásokon, hanem egyedül köz-intelligentián alapul, hazánk fiaiban terjeszteni, az, amit akarunk. A köz-intelligencia a sokaságot – pl. veszem Britanniát s az amerikai szövetséges országokat – a meta-Physika, theoria s képzelet veszélyes hináribul a physika, praxis s valóság józan határiba vezeti, hol a *physikai* tudományok által ki-ki azt látja át, hogy emberi társaságban tökéletes egyenlőség nem lehet; a *praxis* által, hogy Utopia vagy Eldorádó a világon nincs s a *valóság által*, hogy az

emberiség minden lépcsőin elérhetni a megelégedést s így a sokkal nagyobb rész minden lehető esetek ellen fenntartja a közcsendet s rendet s ez, amit akarunk.« (Világ 328.)

E *közlélek* megteremtésének módjait keresi. Az előtte egészen bizonyos, hogy »örök negatívóval semmire sem mehetünk«. A felől is meg van győződve, hogy »az öngyilkosnak többé még Isten sem adhat életet«: meg kell szerezni az élet-tudományt, amely egyenként és nemzetként megtarthatja a magyart

»Minden időnek megvan a maga kelléke. És szerencsés, ki annak változásait nemes céljaira ildommal felhasználni tudja; míg a rövidlátó, a makacs, az éretlen s kivált rossz-akaratú: víz, szél és körülmény elleni küzdelmében kimeríti erejét és szerencsét hiába hajhász. Az ügyes hajós, ki célzt érni akar, változva használja az ár folyamát, szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel, vitorláinak egész sorát akkor huzza fel, mikor minden körülmény kedvez, horgonyt vízszás időben vet.« (Pol. progr. tör. 11.)

Ezt az életbölcsest, azt mondja, hogy nem annyira könyvekből tanulta, mint igazán az életből; drágán, szívverén (Világ 47.) vásárlott tapasztalatokkal szerzé meg.

»Kerestem – úgy mond – a szerencsét,¹⁾ mint minden halandó s midőn azon számtalan utat, melyek ezen isteni magzat templomához vezetni látszanak, részint magam tapodám, részint mások által próbálgatni szemlélem, azt következtetem sok sikertelen tapasztalásimból, hogy a szerencse úgy, mint tán minden az Egyetemben, nem függ egyes személyek, sőt egész nemzetek képzelete, bevett izlési és szokásitól; hanem bizonyos mathesisi törvények alá van vetve, melyeket némi rendszerbe szedni igen érdeklő s könnyen eszközölhető is lenne« stb. »Vizsgálatim folyta bizonyossá tőn arrul, hogy a szerencsének sajátunkká tété felülmúlja gyarló ember-hatalmunkat« – »s így felhagytam óhajtásim elérhetetlen céljával s *belső csendet, a megelégedés* szűz ivadékat iparkodám összecsatolni létemmel.« (Világ 51-52.)

A »szerencse« mathesisi törvényeit azonban rendszerbe foglalni ő maga nem ér rá. Metaphysikai okoskodások part-

¹⁾ Itt boldogság értelemben.

nélküli s örvényes tengere nem érdekli s olyan világosan fejezi ki, szinte népiesen: »ki hat lábnyi hosszú, ki öt lábnyi rövid; negyvenedik gradus feletti országok hidegek, harminczadik alattiak pedig melegek; a tengervíz sós, folyóvíz édes stb. de az, hogy miért nőtt egyik hosszabbra, másik rövidebbre; miért hidegebb a pólushoz közelebb vidék s melegebb a távolabb vidék; miért sós a tenger s édes a folyam stb.; mindez sem a formán, sem a miben léten legkisebb változást sem tesz.« (Világ 89.)

Ő szigorúan csak a tényeket állapítja meg s messze elmélekdedések útvesztőibe nem megy bele.

Élet-tudományát ő maga átéli s teljes őszinteséggel tárja fel egész lelkét, mondja el az átélteket minden fenntartás nélkül (Világ 47.) és azután úgy általánosítja, úgy egyetemesíti »megelégedési alapjait« (Világ 62-63.)

Társadalmi helyzetünk lehet különböző; de lényegben mind egyek vagyunk és a megelégedés nem a társadalmi helyzettől függ. »A király hatalmasabb, vagyonosabb, a szántóvető ellenben rendszerint egészségesebb; a tudós bő tanulása, hanem a szolgája tán szebb színekben látja a világot; a pénzes minden móddal bír kielégíteni legkisebb vágyait is, de béreseinek keble tán tágabb az örömméret elfogadására« stb. (Világ 53.)

Az *élet-tudomány* megszerzésénél első lépés az *önismeret*; ez »minden «emberi bölcsességnek legmélyebb sarkalata«.

»A legmélyebb okoskodók, a leghiggadtabb bölcsek minden időben, a költői hajdankor óta mai napig, az önismeretnek helyes létét, talpraesett voltát azon diadalnak ismerték el s nyilváníták, melynél nagyobb, hasznosbat és következetesbat a halandó ember e világon nem ünnepelhet.« Az önismeretre pedig azért van szükség, hogy fel tudjuk ismerni, hogy mire vagyunk hivatva? Mily hajlamai, mily gyengéi, mily sajátságai vannak egyéniségünknek, vagy más szavakkal mondva: kitapogatni, kiismerni, kitudni, hogy vájjon miféle micsoda emberi teremtmény önmaga?

Ebben az önismeretben lehetetlen lekicsinyelni a legnagyobb pedantismust, annyira, hogy még az ember kisebb vagy nagyobb testsúlyának a mérlegelése is fontos. »Egyetlenegy magát fenéki ismerő 20 éves egyén már valami pondus

és ha számos ily egyén van, az természet szerint az egész állományra nézve már nagyobb súly, minthogy azon arányban fog növekedni a mindenre képesek sora egyik erre, másik arra, amily arányban több vagy kevesebb egyén fog jó eleve maga-magával megismerkedni és ezen megismerés következtében azon célra egyesíteni egész erejét, melynek elérésére hajlamot s némileg bizonyos hivatást érez magában.« (30. 1.)

Sőt »az uraságnak és uralkodásnak philosophiája is nem abban áll-e, hogy amennyire csak lehet, mindenki azon helyre állíttassék, melyben legtöbb jót és hasznost művelhet és egy nemzetnek valódi súlyát és becsét legfőképp az határozza el, hogy egy tagja se kalandozzon hasztalan, sőt károsan igazi sphaeráján kívül; de mindegyik azon körben működjék, melynek talpraesett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bír!« (27. 1.)

Az egyén hasznosságának és hasznosításának, az utilitáriónak ezt a gondolatát, mint egészen materialistikus felfogást vetették igen sokszor SZÉCHENYINEK szemére, mint ő maga mondja: »zúgtak ez ellen is«. »Én pedig azt óhajtanám« – folytatja – »bár utilisálhatna engem a fejedelemtől lefelé minden koldus és halálom után még csontjaimnak stb. is vehetnék hasznát; mert azután ez adná meg emberi érzelmeknek azon benső megnyugvást, melyhez képest elgondolhatnám: nem egészen becsnélküli részecskéje vagyok a hazának, az emberiségnek.« – »Csak annyiban tudom becsülni az embereket s ók tulajdonkép csak annyit is érnek, mint amennyi haszonhajthatás van bennük és valóságos hasznot hajtanak is és viszont.« (Polit, progr. tör. 184)

»Oh ürítsük ki valahára, még mielőtt késő volna, az önismeret felette keserű – igaz – de nemzeti javulásunkra oly jótékonyan ható, sőt elkerülhetetlenül szükséges serlegét fenéki! Mert csak akkor és előbb soha nem lesz megvetve felüdülésünk igazi alapja!« (U. o. 54.)

A múlt század negyvenes éveinek, de talán mondhatnók minden időknél nagyhangú pózolóival és elkeseredett hazafiáival szemben a legmaróbb sarcasmussal mondja:

»Veszni a mély tengerek hajjai közt dühöngő vészben sziklák és zátonyoktól környezve, mikor menekülés végett

mindent elkövetett az emberi erő már és szilárdul megvívott a nagy természet felbőszült elemeivel: ám ily végzetre fel-edzheti magát a hajlongáshoz nem tudó férfiú s panaszan megy elkerülhetetlen sorsának elébe; de csupa pajzán viszeteg miatt egy kerti tóba, melyet rossz ízlés ázott s békatanya, vagy éppen fürdőkádba fúlni: ez több, mint fátum, mert idétlenség, mely kaczajt gerjeszt!« (Pol. progr. tör. 73.)

Kötelességérzet, illedelem, lovagiság, gentlemanlikeness, kicsinosult lelki tehetség, erény, mindannyi alkatrészei az állatiságibul kibontakozott férfiúnak és pedig nem az a lovagiság, mely untalan párbajra kész ugyan állani, de a tulajdonképeni becsületről fogalma sincs, hanem az a lovagiaság, amelyben a vitézség szelídséggel párosul, a szó legszentebb megtartása hadi csellel, engedelmesség győzedelmi tehetséggel s a szép nemnek bálványozása szeplőtlen viselettel. A főalapja nagylelkűség s nem csak magában egyesíti mindezen ellentétben látszó tulajdonokat, de egyenesen ezek elválaszthatatlansága feltételezi létét. (U. o. 79. 1.)

Soha el nem bízni magát, de azért magában mindig bizni: im ez azon kör, melyből férfiúnak soha kilépni nem kellene! (93. 1.)

Az önismeretben legalább addig a fokig egyszer már el kellene jutnunk, hogy tudnánk megvonni a kellő határokat, hogy mik azok, amiket a józan észnek és viszont, amiket az érzelmeknek szempontjából kell megvizsgálni is, megítélni is. »Misericordiamus conceptiok által, mikor a szív érzelmektől túlrad, nem lehet segíteni a népen; mert míg egy szerencsétlenre kentek egy kis jótevő napi irt, legalább is tiz szerencsésbe öntitek a dologtalanság mérgét, melynél pusztítóbb népekre nézve nincs. (142. 1.) Azután a *való*, akárki mit mond, többet ér a *képzeletnél*.« (Világ 104.) »Több szerencsétlenség származik az emberiségre jó szívből, melynek a rossz fő, mint rossz szívből, melynek ura jó fő«; vagy legfeljebb annyit lehet ez axiómán enyhíteni, hogy az u. n. jó szív, ha positive nem is, de mindenesetre negative több kárt csinál, mint hasznot. (Világ 300.)

A józan ész azt mondja, hogy rendelkezésre álló erőinkkel sokkal okosabb, hogy ha a veszélynek vesszük elejét. ha már a veszély következéseit igazítjuk el. Azok a jó-

tevő eszközlések, melyek előre hatók, t. i. a rossznak elejét veszik, az emberiségnek számíthatatlanul nagyobb hasznára vannak, mint a hátrahatók, t. i. azok, melyek az emberek között már meglevő rosszat paralysálgatják s irtogatják csak. (Világ 299.)

A gyógyszer maga által nem segíthet, hanem csak a testben lévő élet, melyet az természeti munkálkodásaira ingerel; úgy áll a dolog jótevőségünkkel is. Felebarátainkon gyökeresen mi nem segíthetünk másképp, mint azon ingerek és módok által, melyek őket arra ösztönzik s lehetőséget is nyújtanak, hogy becsületes s bátorságos létüknek ők maguk legyenek szerzői! Ezt pedig soha hátraható, hanem ki-rekesztőleg csak előrelátható jótétemények által eszközölhetni. (U. o. 301. 1.)

A magyar minden bekövetkezett bajnak már csak utána sántikál s mindenért mást okoz, holott »bajba rendszerint saját maga keveri az ember önmagát; mások rosszakarata vagy ügyetlensége ritkábban«. (Pol. progr. tör. 112.)

Addig igazán csak álomvilágban élünk, míg meg nem látjuk az egész világegyetemnek azokat a legmélyebb törvényeit, amelyekből minden következik s amelyekben ekként az emberi tetteknek Megvalóóibb okai is gyökereznek. (Világ 191.)

Szeretünk szerencséről, meg szerencsétlenségről beszélni. Nos, SZÉCHENYI minden ilyen »szerencse-elhagyta«-féle kifejezést és ehhez kötött felfogást egyáltalában elutasít s éppen a világtörténet legnagyobb »szerencsefiának«, I. Napóleonnak a történetében mutat rá, hogy szó sem lehet nála szerencséről, vagy szerencse-elhagyásról, hanem igenis arról az óriási különbségről, amit mutat a sovány Bonaparte tábornok és a kihizlalt Napoleon császár. Az elsőnek inspirációit, erélyét, lankadhatatlan munkásságát, törhetetlen akaratát, szinte mindenütt személyes jelenvalóságát nem lehetett eléggé bámulni, midőn a másik, kereken kimondva, számnélküli megfoghatatlan ostobaságot, vagy jobban mondva, butaságot követett el. (Világ 147. s. köv. 1.)

»Jaj azért azon nemzetnek is, mely nem a létező realitás s nem az idő által felképezett tapasztalás útmutatása után kormányoztatik, de valami képzelet és phantasia súgta

emésztetlen teoriák és experimentek szerinti zsarnokoskodásnak esik martalékául! Sapienti sat!« (Világ 105.)

Az isteni szikrának nincs surrogatuma, azért a kellelénél többet tenni buzgó fiatalság túlzásait meg lehet bocsátani, mert kiszegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesevésnek, mely eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, melynek hiját azonban fiatal keblekben semmi a világon nem pótolhatja ki. Jaj, százsorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében megfért! (Akad. besz.) De már a férfiúi *ébredésnek* túlzásokban csapongnia nem szabad, az sem elkábulást, sem remegést nem ismer, hanem békében fegyvertelenül jár, háborúban fegyveresen. (Világ 279.)

Aludni veszély közt, félni semmitől: nem józanabb, mint éjjel fúni el a világot s azt nappal gyújtani meg, vagy hidegben feküdni bundán s meleg napban bújni alá! (Világ 279.)

Egyedül tiszta fogalmak alapján fejlődhetik az emberi jobblét Tiszta fogalmakat terjeszteni, zavartakat pedig salakjaikból lehetőleg kitisztítani kötelesség, ahogy a közélet mezején munkás résztvenni bátorokodunk és több rosszat nem kívánunk életbehozni, mint jót és ha ábránddal be nem érjük; de sikert óhajtunk. (Akad. megnyitó besz. 1842-ben.)

Annyit mondhatok – írja a Kelet Népében – hogy semmit sem tettem rögtönzésekép vagy pillanatnyi felhevülés következtében; de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított, messzeható tervnek szüleményei. Vérem meg-gondolatlanul s kitűzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott, mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból. (26. 1.)

A »kötelesség utáni elszántság« nagy ethikai gondolatával köti össze megint a maga bölcséletét, amikor rámutat arra, hogy a kötelesség tudata szüli bennünk, magas és alacsony sorsban egyaránt a tiszta lelkiismeret érzését, ami legnagyobb vigasztalás az életben s legnagyobb erősítő a halálán. A *tiszta lelkiismeret* – mondja – mennyei érzés, mely boldog napokban kimondhatatlan bájt von minden körül, viszontagságokban pedig, ha sötétre borul az idő s létünk minden kellemi s híveknek vélt jóakaróink sora utolsóig elpártol, oly édes meleget önt lelkünkbe, mely az élet minden és ellen férfiúi önérzéssel s elszántsággal vértéz fel minket.

Nélküle a királyszerű rideg pusztaság, vele még a kínpad s vesztőhely sem ijesztő s elsőül utolsóig mindenkinek e világ roppant felszínén sajátja lehet, ki becsületesen teljesíti kötelességeit.

Felebarátit szolgálni, természet ajándékait használni annyi, mint Istent tisztelni és szavát fogadni s az, ki ezeket híven eszközözi, becsületesen járja földi pályáját.

Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet (felelősség) s kötelesség. (Világ 54-56. 1.)

Az *élet-tudomány* a tiszta lelkiismeret fentartására vágyó aggodalommal szorosan összekötve, azon lelki s testi tehetőség, mely minden lehető helyzetünkben oly tettekre bír, melyek körülményeinkhez legillőbbek és soha megbánásra, vagy tán éppen megsiratásra okot nem adnak s így egész létünknek lehető legtökéletesebb kifejlődésében fekszik. Nem egyoldalú nevelés okozatja, hanem mindenek felett ön s mások ügyesen használt tapasztalást szerkezetéből ered. Itt is kinek-kinek személyes helyzete szabja meg élet-tudományát s a magas és gazdag születésűt kedvezőbb helyzete tágasb értelmességre ítéli. (Világ 56-58). Egy birtoknélkülinek semmirevalósága megbocsáthatóbb, mint az ő közepszerűségük; mint az egyes közkatonának bátor, vagy félénk viselete is csak ritkán nyer, vagy veszt csatát, midőn a főtábornok s hadak nagyjai tulajdonítul függ rendszerint a nap sikere.

A *megelégedési alapoknak* harmadika az *egészség*, amely a testnek és a léleknek tökéletes egybehangzása. Nagy mérték »min hatalmunktól« is függ; mert bizonyos, hogy az erős akarat sokszor halálnak is ellentáll, a nyúlász pedig szinte halál előtt is megszűn dobogni. (U. o. 59.)

A negyedik sarkalat: a *vagyoni rend*, azaz pénz és vagyonbeli tehetségünk szerint élni s mindenben, ami a miénk, legnagyobb rendet tartani. Kinek szükségei mindig kisebbek volnának, mint tehetsége: az lenne a legfüggetlenebb ember; az ellenben, ki nem tekinthet szívszorogás nélkül a múltba, semmit nem tud, alig mozdulhat s kinek szükségei tehetségit túlhaladják: legfüggetlenebb.

E néhány sarkalatra állított egész tudomány odajárul, tehát összeleg: hogy mindenkinek hatalmában áll holnaptól, vagy tán még e pillanattól kezdve, bármily borult vala is

ezelőtt élete, lelke függetlenségén munkálkodni s így lassanként bizonyosan nagyobb belső csendben gyönyörködni.

Mindent a világon józan áron és becsben kell venni; már ki egész vagyonát sárba és sánczba veté s legkisebb haszoni nyomot sem hagy maga után: az pénzfecsérlés mestere · ki élteinek egész idejét hiába tölte s létének semmi jele nem mutatkozik: az időfecsérlés mestere; ki végre minden ok nélkül nyakát törí: az bolondok mestere. (Világ 186.) Az okos ember *semmiért*, vagy *olcsón* sem pénzét, sem idejét, sem életét nem áldozza fel.

Ehhez a bölcselethez, ennek gyakorlatiasságához, a cselekvésmód józanságához tartozik, hogy minden egyes kérdésnél az ember vagy lebecsátkozik a dolgoknak egészen a mélyére s azokat egész tágasságukban világosítja meg, vagy pedig aztán hallgat, nehogy felületességgel, avagy épen érzélgéssel többet ártson, mint használhat.

A cselekvésben az embert két nagy erő vezeti: a *teremtési ösztön* és a *haszonvágy*.

»Az ember, mint Istenség szikrája, csali abban talál váltígi eledelt, ha teremthet! Nézzünk a leghatalmasabbtól lefelé az egész emberi nemre s mindegyik kevés kivétellel, sejtve vagy sejdítlen, teremt, vagy teremteni törekedik S valóban a rossz princípiumuk kevés bálványozója van az emberek között, mert készakarva rontani csak kevés akar s ha nem teremt, oka nem egyéb, mint tudatlanság s gyengeség: de a teremtési vágy az ember kebléből csak sírparton szakad ki s tán csak aztán fejlődik valódi erőre s díszre.

A halhatatlanok országából látszik venni a maga eredetét az a könnyen ki sem is fejthető kellemes érzés, mely a teremtéssel, az alkotással jár együtt, akár problémákat oldozgat, akár verset, értekezést ír, képet fest, házat épít, avagy egyszerűen csak fát ültet valaki. (Világ 189.) Szinte maga-magán Ráragadja az embert, mint egy túlvilági varázsszal, ha a niaga hatáskörében, bármi legyen is az, Correggioval így tarthat fel: »anche io.sono pittore!« – legyen érdeme egyéb-iránt való, vagy képzelet! Ily pillanatokban az anyag által összeszorított létünk, mintegy felrázódik, a földi ragadékokon túltör és mennyeket ér; ezek a halandó egyedüli világitó sugarai, melyek élete borúira reményt s örömbajt derítenek.

A másik ösztönző tényező, a haszonvágy lehet ugyan egészen nemtelen is, de lehet, sőt kell is hogy legyen, egészen nemes, amikor pl. a legszomorúbb pusztákból is legmosolygóbb vidékeket teremt önmagának és az egész nemzetnek haszonnal. A teremteni vágyó gondolatnak, a megvalósítandó célnak s a kivitel eszközeinek nemessége, ethikai intenciója emeli fel a haszonvágyat az önzés földhöz ragadtóságából oda, ahol e haszonvágy nemcsak jogosult hajtóerő a kötelességeknek teljesítésére és a köz javának előmozdítására, hanem egyenesen ethikai követelmény, amely nélkül a közönyösség, a nemtörődömség és a dologtalanság penésze lep be mindent és annál a szerves összefüggésnél fogva, amely az egész világegyetemet egy nagy, élő organismussá teszi, minden, mi szebbíti földtekénket – bármi kicsiny legyen is az – a mindenséget tökéletesíti. Boldog, ki ezt tiszta lélekkel eszközli, mert emberi céljához közelebb járult! (Pesti por és sár.) És a míg emberlét sorsunk, mindaddig számtalan szükségink kielégítésére sarkaló természetünk a kegyelmes Egek legszebb ajándéka. (Világ 49.)

Égi ajándék, igen, mert culturához és civilisatiohoz ez vezet. És SZÉCHENYI ezzel a gondolattal is – mint annyi mással – messze megelőzte korát. Hiszen ebben a létérti küzdelemnek később Darwin által kifejtett nagy eszméje van már kifejezve és a cultura hajtó erejévé téve.

A nyomorúság a legjobb tanítója az embernek s a szűkség az iparkodási rugónak leghathatósabb kifejtője. Az embernek a legkisebbért is fáradnia kell s kínos verítékkal kénytelen megvívni az elemekkel. De a harcz vége közszabadság s így nemzeti boldogság s dicsőség! (Világ 382-387.)

Rendkívül érdekes kérdés volna még: hol vette, kitől tanulta, mely benyomásokból szerezte és szűrte le SZÉCHENYI a maga világnézetét és életbölcsetét?

Volt e kettő kifejlődésére kétségtelenül befolyása az ifjú ama látásának, amelylyel »annyi polgári erényekkel fénylő« édes atyját, mint magyart reménytelenül látta sírjába szállani és attól fogva egy kérdés érdekelte csak: van-e még remény e nemzet föltámadásához, vagy nincs többé?

Volt befolyása a gyermek-lélekre annak az atyai mély vallásos kedélynek, kegyes és imádságos könyvekbe elmerülő

léleknek, amely tört szívvel órák hosszan át imádkozott a házi kápolna oltárlépcsőin.

Hogyan maradhatott volna hatás nélkül egy FRANKLINNAK a példája? Miként foszolhattak volna szét maradandó nyomok nélkül egy BACONNEK philosophiaja, BROUGHAM lord beszédei és iratai, MONTESQUIEU és BENTHAM JEROMOS rendszeres munkái, HERDER bölcelete, a német költő-óriások, GOETHE és SCHILLER alkotásai, LESSING drámái, PITT és Fox szónoklatai és általában a külföld akkori legnagyobb diplomataival, hadvezéreivel és publicistáival való érintkezései? A Szent-Szövetség korának téli álma, reactionárius szunnyadása, majd a múlt század húszas éveinek tavaszébredése?¹⁾

Mindezek adalékok, de a lángész mégsem összeadási tényezők végeredménye; bennük mindig van egy felsőbb világból való, előttünk megfejthetetlen, ismeretlen mennyiség, az az *ihlet*, amelyről SZÉCHENYI maga is annyiszor szól.

Lelkének ihletéből látásai, gondolatai, érzései azután majd mint a Hermon gazdag harmatja szállanak alá, majd pedig habzó forrásként törnek elő, buzognak, forrnak, nőnek, duzzadnak, áradnak és zuhognak,, de iszapot nem vetnek fel soha. Legmesszebb futásukban is, legmélyebb örvénylésükben is le a fenékgig, tökéletesen tiszták és átlátszóak. Ez mutatja és igazolja magasabb eredetüket azzal a suggestiv erejű meggyőződéssel, amely a megdönthetetlen hit bizonyosságával hat.

Egész irodalmunkban – még a legnagyobb lyrikusokat sem véve ki – nincs író, aki úgy feltárta volna egész lelkét, mint éppen SZÉCHENYI, úgy hogy nincs hangulat, gondolat, avagy csak egyetlen röpké érzés, felvillanó ötlet, amelyről számot ne adna és nincs vihar, amely mély barázdákat szánt, hogy ne zúgna át a mi lelkünkön is vele együtt. Gazdag belső világának minden súlyos hullámverése, avagy csak könnyű fodrozódása is előttünk tükröződik; apálya és dagálya folyik le szemünk láttára s nekünk hagyja vissza a drága-gyöngyös kagylók egész megszámlálhatatlan sokaságát.

¹⁾ Részleteket 1. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN Nemzeti Politikája. Írta GAAL JRNÓ. I-II. köt. Budapest, 1892. és 1903. Magy. Tud. Akad. kiadása. GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN nézetei a nevelésről. IMRE SÁNDOR. Budapest, 1904. Polder & fia kiadása.

De hát ki tudná lelke mélységeit és magasságait mérő. zsinórral egész teljességükben felmérni?

Vele szemben igazán csak az ő saját módszerét alkalmazhatjuk: csak a tényeket állapíthatjuk meg. Rendszer békóiba betörni azokat a gondolatokat, eszméket, axiómákat és aphorismákat, 'amelyeknek hol gránitszikláit óriásként dobja egymásra azokkal az élekkel minden csiszolás, minden faragás nélkül úgy, amint letördeli, hol meg mint előkelő, jártas gyémántkőszőrűs solitairekként drága aranyba foglaltan ékszerűl, gazdaggá tevő kincs gyanánt kínálja nemzetének, avagy pedig mint dárdát hajtja oda edzett harczosként, hogy megrendült bele az egész nemzet teste s ordít tőle föl, majd gúnyölő mérgébe mártott nyílvesszőként lövi be azokba a szívekbe, melyek nem átálják népszerűség és népkegy hajhászásáért utca szerint mutogatni az olcsó tusában kapott karczolásokat, melyeket sebekké csak a piros festék tágit ki.

SZÉCHENYI egész munkássága két gondolaton alapul. Az egyik: faja, nyelve, alkotmánya s ezek foglalatajának, *hazájának* fel a mennyekig emelő *szeretete*. »Oh, dicső hazafiség, te az egek legnemesebb magzatja, ki a halhatatlanok sorába emeled az anyag .fiait!' A másik: *lelkiismerete*, azt mondhatnók, *ethikai fátuma*.

Világnézete: zarándoki komolyság.

Életbölcselete: lelkiismeret és kötelesség.

»Vezérszó: ildom, a zászlón: előre!« (Arany J.)

»Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem!«

Elég tömör összefoglalás. Maga SZÉCHENYI mondta egy pohárköszöntőjében.

A búcsúsót szintén hadd mondja ő: »Tegyen mind-egyikünk amennyit tehet honáért, földéért! s ki becsülete-
sebben, elszántabban járandja utolsó lehelletéig a hazafiség pályáját: az legyen győztes, diadalmas!« (Világ. 532.)

Ausztria birtokpolitikája.

Írta: HELLER FARKAS.

Ha Ausztriáról van szó, rendesen elsősorban nem annak mezőgazdaságára, hanem iparára szoktunk gondolni. Megszoktuk Ausztriát iparos államnak tekinteni, melyben a közgazdasági élet súlypontja az iparon van és azzal, hogy Ausztriának mezőgazdasága is van, nem igen sokat szoktunk törődni. Ez érthető is; hiszen az osztrák ipar versenye az, amely már hosszú időn keresztül nehezíti saját iparunk kifejlődését és Ausztria folytonosan mint olyan állam lebeg szemeink előtt, amely mezőgazdasági terményeink feleslegének állandó vevője és annak túlnyomó részét elfogyasztja. Egy pillantás azonban az osztrák közgazdasági viszonyokra meggyőző bennünket arról, hogy képzetünk, bár lélektanilag érthető, mégis téves, mert Ausztriában is a lakosságnak még igen jelentékeny része él a mezőgazdaságból és a közgazdasági termelésnek is nagy része a mezőgazdaság köréből kerül ki. Mutatják ezt az osztrák foglalkozási és üzemi statisztikának az adatai egyaránt.

A foglalkozási statisztikából megállapíthatjuk, hogy Ausztria lakosságának több mint a fele, 58.16%-a, mezőgazdasággal foglalkozott az 1900. évben. Újabb adatok – az 1910. évi népszámlálás ez irányban feldolgozva még nem lévén – sajnos nem állnak rendelkezésünkre; ha azonban az ipar javára bizonyára eltolódás azóta állott is be, az az osztrák gazdaság egész jellegét egy évtized alatt aligha változtatta meg. Ha közelebbről vizsgáljuk azután azt, hogy a mezőgazdasági és az ipari népesség aránya Ausztria egyes vidékein miképpen áll, akkor az is a szemünkbe tűnik, hogy a fenti átlagot voltaképpen csak négy erősen iparos állam szorítja le

arra a fokra, amelyen 1900-ban állott; ezek Alsó-Ausztria, Vorarlberg, Csehország és Szilézia, melyekben a lakosságnak több mint fele iparral foglalkozott. A többi tartományokban a mezőgazdaság erősen előtérbe jut; Dalmáciában 87.3%, Bukovinában 79% a mezőgazdasági népesség aránya. 70%-on felül van az Isztriában, Krajnában, Görzben és Gradiskában is. A 60%-ot felülmúlja a mezőgazdasági lakosság Tirolban, Stájerben és Karinthiában. Még Felső-Ausztriában is 56%-on felül van, a már inkább iparos Morvaországban is eléri még az 55%-ot és, a fent említett négy tartományt kivéve, csak Salzburgban sülyed éppen 50%-kra a mezőgazdasági lakosság aránya.

A mezőgazdaság nagy jelentőségét Ausztriában mutatja az üzemi statisztika is. 1000 mezőgazdasági üzemre 1902-ben 493 ipari üzem jutott; összehasonlítás eszközölhetése végett felemlítem, hogy a német-birodalomban már 1895-ben 1000 mezőgazdasági üzemre 565 ipari jutott. A foglalkozási statisztikától mutatott nagy eltérések az egyes tartományok mezőgazdasági jellegét illetőleg természetesen az üzemi statisztikában is visszatükröződnek; így példának okáért Dalmáciában, Bukovinában, Isztriában és Galicziában a mezőgazdasági üzemek száma több mint négyszer olyan nagy, mint az ipariaké.

De nemcsak sokan élnek Ausztriában a mezőgazdaságból, hanem a mezőgazdaság magas fejlettségi fokon is áll. Semmi sem mutatja ezt jobban, mint az a körülmény, hogy Ausztria termésátlagai búzában, rozsbán és árpában a magyar termésátlag fölött állanak, daczára annak, hogy földje az áldott magyar föld minőségét általában meg sem közelíti. Ezek az átlagok egész Ausztriát tekintve az 1899-1908. években $\frac{1}{2}$ -1 métermázsával multák csak felül ugyan a magyar átlagokat; ez ellenben csak annak tulaj donitható, hogy Ausztria egyes vidékein, kivált a tengerparton a mezőgazdasági művelés még igen kezdetleges. A mezőgazdasági termelés tekintetében vezető tartományok átlagtermései 3-4 métermázsával is nagyobbak a magyar átlagnál. Itt a kereskedelmi növények termelése is erősen el van terjedve. Az osztrák mezőgazdaság igen jelentékeny állatállománynyal is rendelkezik. Az 1902-i üzemi statisztika szerint a mezőgazdasági üzemek 89.1%-a van

ellátva haszonállatokkal; átlag egy üzemre 4 szarvasmarha, 2-2 ló és kecske, majdnem 3 sertés és 10 juh esik. Még a két hektáron aluli üzemeknél is átlagban több mint 1 – 1, majdnem 2 szarvasmarhát, lovat, kecskét és sertést találunk. Gépekkel is ma már szépen fel van szerelve az osztrák mezőgazdaság. Az üzemek egy harmadrésze használ már mezőgazdasági gépeket és, bár természetesen a kis üzemek e tekintetben Ausztriában is kedvezőtlenebb képet mutatnak, mégis Vio részük már alkalmaz mezőgazdasági gépeket. Az osztrák mezőgazdasági üzem belterjes voltát a mezőgazdasági ipar magas foka is mutatja. A magyar 85 sörgyárral Ausztriában 1217 áll szemben. Ezekből 421 van 10.000 hektoliteres termelésen felül, míg nálunk csak 32; magában Csehországban majdnem hétszer annyi az ilyen nagy termelőképeségű sörgyár, mint minálunk és a cseh sörfőzdek maguk ötször annyi sört termelnek, mint a magyar sörgyárak összesen. Ismét magának Csehországnak több mint ötször annyi cukorgyára van, mint nekünk és a csak ott termelt cukor mennyisége háromszor múlja felül a magyar cukortermelést.

És az osztrák mezőgazdaság még erősen fejlődőképesnek látszik. Amint arról SCHIFF, az osztrák mezőgazdasági viszonyok kitűnő ismerője, említést tesz, maguk az erdészeti közegek, akik ily beismerésekkel nem szoktak bőkezűek lenni, elismerték azt, hogy Ausztriában sok helyen erdő áll ma ott, ahol jó búzatermő föld volna nyerhető. Az üzemek belterjesége pedig ma még sokhelyütt nem fejlődhetik azért, mert a birtokrendezések nem haladtak eléggé előre; amint azonban ez meg fog történni, a kisgazdák nagyrésze fel fog szabadulni a hármasyomású gazdálkodás kényszerétől és ezzel az osztrák mezőgazdaság hozadéképessége még erősen növekedni fog.

Amint már előbb is érintettem, természetesen igen nagy elterések vannak Ausztria egyes vidékei között; ez nem is lehet másképp egy ily szétszórtan fekvő országnál. Csehország, Morvaország, Szilézia és Bukovina, valamint Alsó-Ausztria, és egyes gabonanemeknél Felső-Ausztria, átlagtermése általában felette állanak a többi tartományokénak. Ezzel szemben a tengerpart és Galiczia egyes vidékei igen erősen az átlagon alul maradnak; termésátlagaik általában a fenti belterjesen művelt területek átlagainak a harmada körül mozog-

nak és ezek a vidékek más irányban is a gazdasági elmaradottságnak jeleit mutatják.

Ezek a nagy eltérések magától értetődőleg jó részt a földrajzi fekvés és a természeti viszonyok különbségeinek tulajdonítandók. A lakosság műveltségi viszonyainak is okvetlenül erős befolyása van ez irányban. Nincsenek hatás nélkül továbbá a birtokviszonyok nagy eltérései sem, melyek már részben a jobbágyság előtti korszakban is erősen jelentkeztek. A sudetti tartományokban, továbbá Galicziában és Alsó-Ausztriában már a jobbágyszabadítás előtt nemcsak nagybirtok volt jelentékeny mértékben található, hanem valóságos nagyüzemek (Gutscherrschaft) is fejlődtek a parasztnak robotjának erős felhasználásával, míg az alpesi tartományokban a földbirtokos a parasztnak üzemét kevésbé befolyásolta.

Ausztria mai birtokviszonyai és földbirtokmegoszlását áttekinteni nem könnyű feladat, mert oly felvétellel, mint aminő a mi 1895. évi mezőgazdasági statisztikánk, Ausztria nem rendelkezik. Ott 1896-ban készült egy földbirtokstatisztika, mely azonban eddig csak hét tartományra vonatkozólag lett feldolgozva és így egész Ausztria viszonyairól nem tájékoztat bennünket, bár szerencsére éppen a legfontosabb vidékek adatai vannak már közzétéve. Az összes osztrák tartományokra csak az 1902. évi üzemi statisztika terjed ki, amely azonban a dolog természeténél fogva nem a földbirtok területi megoszlására, hanem az üzemi viszonyokra helyezi a súlyt. Mindazonáltal a 100 hektáron felüli üzemeknél az ezek által elfoglalt terület is megállapíthatván, közvetett következtetéseket ennek alapján vonhatunk magára a birtokmegoszlásra is.

Összesen 1,246.922 mezőgazdasági üzemet számláltak. Ezekből 48.6% esett a törpegazdaságokra. Különösen nagy ezeknek a száma Dalmáciában, Bukovinában, Morvaországban és Tirolban. A kisüzemek arányszáma átlagban 28.2% és különösen Galicziában számosak, ahol hányaduk 34.7%-ra emelkedik. A nagy parasztságok, amelyek alatt az osztrák statisztika a 20-100 hektárnyi területtel birtokkat érti, 22.3%-ot tettek ki és leginkább Karinthiában állanak előtérben 25%-kal. Nagyobb arányban fordulnak elő továbbá Salzburgban, Felső-Ausztriában, Alsó-Ausztriában és Stájerben. A 100 hektáron felüli üzemek erősen előtérbe lépnek

Salzburgban és Karinthiában, hol 4.4, illetőleg 3.3%-ot tesznek ki. Ezen üzemek átlaga egész Ausztriára vonatkozólag csak 0.7%.

Életet ez a kép igazán csak akkor nyer, ha a 100 hektáron felüli üzemeknél megállapított területet figyelembe véve, az iránt tájékozódunk, hogy az egyes csoportokra milyen terület esik. Ekkor ugyanis megtudjuk, hogy a 0.7%-ot kitevő 100 hektáron felüli üzemekre a területnek csaknem egyharmada jut, vagyis 30 millió hektárból majdnem 10 millió (9.9 millió) Tehát a többi 99.3%-ot kitevő üzemek összesen csak az ország területének $\frac{2}{3}$ -részét bírják. Jelentékenyen enyhíti ezt az aránytalanságot, hogy a nagybirtok inkább az Alpokra – 1.4 millió hektárnyi területükből 0.9 millió a nagybirtoké – és az erdőkre terjed ki, melyeknek több mint a fele (9.8 millió hektárból 5.5 millió) van a nagybirtok kezében; a legelőknél $\frac{1}{4}$ -e tartozik a 100 hektáron felüli birtokokhoz, a szántóföldből ellenben csak $\frac{1}{6}$ esik a nagybirtokra. Mindamellert nagyon előnyösnek ezt a birtokmegosztást nem tartjuk annál is kevésbé, mert az üzemi statisztikából arra következtethetünk, hogy a földeknek az erre szoruló kisemberek kezére juttatása a bérletek nagyobb fokú alkalmazása útján sem történik.

Ha behatóbban akarunk az osztrák birtokmegosztás iránt tájékozódni, nem mulaszthatjuk el az 1896. évi földbirtokstatisztika már feldolgozott eredményeinek a figyelembevételét sem, mi annál tanulságosabb, mert a legfontosabb tartományokra vonatkozólag ez a feldolgozás, amit említettük, már megtörtént. Ezek az adatok mindenekelőtt megerősítik a nagybirtok óriási elterjedését Salzburgban, Kitűnik belőlük az is, hogy néhány vidékre vonatkozólag az üzemi statisztika adatai mily kevésbé tárják fel a valódi helyzetet. A 100 hektáron felüli birtokok által lefoglalt terület ugyanis ezen felvétel szerint Sziléziában 41.9, Stájerben 38.2, Csehországban 37.7, Morvaországban pedig 34.4%-ot tesz ki, holott az üzemi statisztika a nagybirtoknak ezeken a vidékeken való előtérben állását nem emelte ki. Az említett országok közül kivált Csehországban és Sziléziában egészségtelen a nagybirtok túltengése, mert itt a 2000 hektáron felüli birtokokra a területnek 28.3, illetőleg 257.4-a esik. Itt terülnek el a legnagyobb osztrák birtokok

is, a Schwarzenberg hercegeké; ez a család csak Csehországban 177.038 hektárnyi területet bír, az egész országnak $\frac{1}{30}$ -részét. A 14 legnagyobb cseh földbirtokos kezében van Csehország 11.3%-a, Morvaországban a 11 legnagyobb birtokos a területnek 8.2%-át bírja; a 2.000 hektáron felüli birtokok aránya 25.6%. Hogy a nagybirtok Salzburgban erősen túlteng, azt már az üzemi statisztika is mutatta. Itt csupán a teljesség kedvéért említjük meg, hogy a 2.000 hektáron felüli birtokok a terület 37%-át foglalják le. Ezekben a vidékeken van a jogi személyek birtokainak a súlypontja is. Salzburgban kivált az államnak van sok birtoka, Csehországból és Morvaországból $\frac{1}{8}$ -ot bírnak jogi személyek, Szileziából pedig $\frac{1}{7}$ -et

A hitbizományok is ezeken a vidékeken lépnek leginkább előtérbe. Csehország és Morvaország vezetnek. Ezekben az összes területnek 11.15, illetőleg 7.99%-a esik a hitbizományokra, minek a hátrányos voltát birtokpolitikai szempontból fokozza az a körülmény, hogy éppen itt a hitbizományok sok mezőgazdasági területet is foglalnak el. 292 hitbizományból 880 birtokkal 76 hitbizomány 279 birtokkal jut a nevezett két tartományra, tehát a hitbizományoknak és hitbizományi birtokoknak több mint $\frac{1}{4}$ -része. Már kevésbé állnak előtérben a hitbizományok Karinthiában 6.83%, Alsó-Ausztriában 6.32%, Felső-Ausztriában 5.04%-át foglalván le a területnek. Új hitbizományoknak a felállítását a törvény annyiban megnehezíti, amennyiben ez csak a törvényhozás hozzájárulásával történhetik meg.

Ha a nagybirtok ezen térfoglalásával szemben azon országokban, melyeknek a földbirtokstatisztikája már feldolgoztatott, a parasztbirtok területeit keressük, úgy azt is igen számbavehető arányban találjuk meg. Igaz, hogy azok a vidékek, melyek eddig feldolgozást nyertek, nagyrészt éppen összeesnek azon területekkel, amelyek Ausztriában a parasztbirtoknak a valódi otthonát képezik és így a parasztbirtok éppen ezekben nagyobb szerepet játszik, mint a fel nem dolgozott területeken, amint azt egyébként az üzemi statisztika is mutatja. A 2-100 hektár közötti birtokok – Salzburg kivételével – az említett tartományokban mindenhol 50%-on felül, sőt néha erősen ezen felül vannak. Ha azonban a nagyobb,

20-100 hektárnyi parasztbirtokokat különválasztjuk, akkor már jelentékenyebb eltérések keletkeznek. Salzburgról ismét nem is szólva, hol azok csak 21%-ot tesznek ki, a sudeti tartományok közül kivált Morvaország és Szilézia mutatnak kedvezőtlen képet; Csehországban is csak 23.7% esik a területből ezen nagyobb parasztüzemekre. A területnek majdnem $\frac{1}{3}$ részét foglalják el ezek azonban Stájerben és $\frac{2}{5}$ -ét Felső-Ausztriában, ahol e mellett a 2-20 hektárnyi birtokokra is a területnek $\frac{1}{3}$ része jut.

Bár tehát nagyok az ellentétek az egyes vidékek között és a nagybirtok szerepe Ausztriában elég jelentékeny, mégis Ausztria azon országok közé számítható, amelyek elég jelentékeny parasztsztyályaival rendelkeznek. Ebből a következtetést levonni az osztrák agrárpolitika nem is mulasztotta el. Mielőtt azonban az idevágó részletekre rátérnénk, melyek a szorosabb értelemben vett birtokpolitikát kiteszik, figyelmünket az osztrák agrárpolitika azon intézkedései felé kell fordítani, melyekkel nemcsak a birtokosok egyik osztályának, a parasztságnak a fenntartását célozza, hanem általában a mezőgazdaságnak a fejlesztését. Ezeknek köszönhető ugyanis jórészt az osztrák mezőgazdaság mai fejlettsége és üzemének a belterjes volta. A parasztpolitika ezzel szemben inkább a birtokmegosztás szociális szempontból való helyes mederbe terelését tűzi ki célul, bár éppen az alábbiakból ki fog tűnni, hogy az a mezőgazdaság jövedelmezőségének növelése és belterjességének fokozása szempontjából is nagy jelentőséggel bír.

Az egész mezőgazdaságra kiterjedő intézkedések közül, melyeket, mint sajnos egész tárgyunkat, helyszüke folytán csak nagyjában érinthetünk, első sorban említést érdemelnek a birtokjavítások érdekében tett intézkedések. Ausztria ugyanis nem kímélte az anyagi eszközöket, de nem is riadt vissza a magánjogok tetemes korlátozásától sem akkor, a midőn arról volt szó, hogy földjének a hozadékképessége növeltesse. Már 1869-ben a vízjog szabályozása alkalmával intézkedett az iránt, hogy a víztársulatok járulékaiból származó hátralékok részére behajthatóság tekintetében közvetlenül az adók utáni hely biztosíttassék és ez a törvény a birtokjavítások érdekében kimondja, hogy többségi határozattal a kisebbség javi-

tásokra kényszeríthető, természetesen csak bizonyos feltételek között, melyek nemcsak a mű közérdekű voltát követelik meg, hanem azt is, hogy az az önként résztvenni nem hajlandó kisebbség hozzájárulása nélkül keresztülvihető ne legyen és hogy a kisebbség részére ne származzék ilyképp kevésbé jövedelmező felhasználás, mint amilyen az előbbi volt. Sőt külön tartományi törvények útján az osztrák jog lehetővé teszi az abszolút kényszert is a birtokjavítások érdekében. Az 1884. évi, már egyenesen a beruházások előmozdítása érdekében kelt törvény magának a kisajátításnak az eszközéhez nyúl, bár természetesen ismét elég óvatosan. Megengedi, hogy társulatok javára a vízhasználat kisajátíttassék, ha az az előbbinél közgazdaságilag fontosabb célra fordíttatik ez által; az előbbeni használó természetesen pénzben nyer kárpótlást. Ugyanekkor a törvényhozás a hegyi patakokról külön intézkedik, ismét kisajátítási jogot biztosítván az esetre, ha nélkül ezen közgazdaságilag oly fontos művelet keresztül nem vihető.

A hatás nem is maradt el; 1883-1906-ban 956 periméterrel 2 millió hektárnyi területen történtek ilyen birtokjavítások, az összes költségük 3675 millió korona volt, melyből viszonylag legtöbb Tirolra és Vorarlbergre esik. (9.32 millió.) Hogy pedig még jobban fokoztassék ez a fontos tevékenység, birtokjavítási alapot teremtett Ausztria, melyből a földeknek árvíz elleni megvédésére a költségek 30%-áig terjedő, vízlecsapolásokra és öntözési műveletekre pedig a költségek 20%-áig menő segélyeket engedélyez; lecsapolásokra és öntözésekre vonatkozólag a költségek 30%-áig terjedő, 4%-os visszafizetendő kölcsönök is adhatók; az állami segélyeket azonban, úgy látszik, Ausztriában is jobban kedvelik a kölcsönöknél és így a gyakorlatban csak a vissza nem fizetendő segélyek jutottak érvényre. Ezen birtokjavítási alap évi dotatiója 1885-1894-ben csak 1,000 000 korona volt; ma már az 1914. évig terjedőleg évenként 4 millió koronára van a költségvetési hozzájárulás felemelve.

Már a birtokjavítási alappal kapcsolatban igyekezett a kormány a birtokjavítási hitel kérdését is megoldani, amennyiben az alapból elvileg nemcsak segélyek, hanem kölcsönök is engedélyezhetők. A siker azonban ez irányban alig jött

meg. Így azután a kormány a birtokjavítási hitel tulajdonképpeni megoldását a tartományokra bízta, eleinte ugyancsak nem sok sikerrel. Csak 1889-ben jött létre Csehországban egy országos intézet erre a célra, mely külön a birtokjavítási hitelnek a kielégítésére törekszik. Később az osztrák jelzálogintézetek közül néhányan felvették üzletkörükbé a birtokjavítási hitelt, sokszor azonban anélkül, hogy annak tulajdonképpeni természetével üzletvitelükben számoltak volna. A főbaj az volt, hogy a földbirtokosok, akik az intézetek által megállapított határig birtokszerzési hitellel már megterhelték a földjüket, birtokuk javítására már nem tudtak hitelhez jutni. Ezen a bajon az 1896. évi törvény a birtokjavítási hitel sorrendbeli kiváltságolásával akar segíteni; ennek az intézkedésnek azonban ismét azért nem volt meg a kellő sikere, mert igen szűkre szabta a sorrendbeli kiváltságolás határát. A törvényben ugyanis a kiváltság egyáltalában csak a nyilvános alapok és a nyilvános számadásra kötelezett hitelintézetek javára van megállapítva és csakis a törvényben körülírt vízlecsapolási és öntözési célokra felvett felmondhatatlan annuitásos kölcsönökre szorítkozik; ezeknél is csak a három évi hátralék élvezi azt. Így azután a törvény hatása nem is felelt meg a várakozásoknak. Az országos intézetek közül legtöbb birtokjavítási hitelt a külön e célra alakult említett cseh országos intézet adott, mely az 1890-1907. években 21 millió koronát folyósított e célra; ezzel szemben a morva intézet 1897-1907-ig csak 2.2 millió koronát adott birtokjavítási célokra.

A birtokszerzési hitel szabályozása szintén elég lassan haladt Ausztriában és a viszonyok e téren csak akkor kezdtek javulni, amidőn a 60-as évektől kezdve nagyobb jelzáloghitelintézetek keletkeztek. Ezeknek a tipikus osztrák alakja az országos jelzáloghitelintézet, amely az illető tartomány Jótállásával szokott keletkezni. Ilyen intézettel azonban még máig sem rendelkeznek az összes tartományok. A záloglevélkölcsönök Ausztriában a legújabb időkig nem terjedtek olyan mértékben, mint a milyenben az kívánatos lett volna. HATTINGBERG¹⁾ adatai szerint, aki igen behatóan tanulmányozta

¹⁾ V. ö. Verhandlungen des siebenundzwanzigsten Deutschen Juristentages. Berlin, 1904. a 201-426. oldalon.

az osztrák hitelviszonyokat, a német majdnem 4 milliárd koronára rugó záloglevél kölcsönökkel szemben az osztrák országos hitelintézetek ily természetű kölcsönei csak 1.3 milliárdig terjednek. Ezek az adatok egyúttal azt is megvilágítják, hogy az osztrák jelzáloghitel legfontosabb kelléke, olcsósága, tekintetében sem felel meg mindenben a követelményeknek. A német záloglevélkölcsönök 95%-a 4%-on aluli kamatot fizet, míg az osztrákoknak csupán 2.26%-a ilyen olcsó, a legnagyobb részük pedig, 92.64%, éppen 4%-on van, míg az ily kölcsönöknek 4%-a 4½-5% között áll. Az sem tünteti fel kedvező színben az osztrák földhitelviszonyokat, hogy a magánhitelezők Ausztriában a jelzálognál még ma is túlnyomó szerepet játszanak. Ugyancsak HATTLNGBERG adatai szerint 10 millió korona jelzálogadósságból 1898-ban még 6 millió korona esett magánosokra. Ily viszonyok között természetes az, hogy az osztrák földbirtok aránylag -nagyobb adósságterhet visel, mint amilyen arra akkor nehezednék, ha a birtokhitel kérdése már messzebbmenő megoldást nyert volna.

Mindamellet a rendelkezésre álló adatokból azt kell következtetnünk, hogy az osztrák földbirtok általában véve túlságosan eladósodva nincsen. Inkább csak a kisbirtokok azok, amelyeken nagyobb, egyes vidékeken igen nyomasztó terhek nyugszanak. ZWIEDINECK-SCHIDLO ¹⁾ a kényszerárverések adatait vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy az adósságteher főképpen az alpesi tartományokban nyomasztó: itt vezet egy aránylag nem is túlságosan nagy adósságteher a hitelviszonyok hiányai folytán gyakran oda, hogy a birtok árverésre kerül és a parasztgazdaság megszűnik. Az osztrák statisztikai központi bizottság adatai szerint az 1868-92. időszakban a földbirtokok azon csoportjában, mely túlnyomó részben a parasztbirtokokat foglalja magában, a földbirtok terhe 55.1%-kal növekedett; 1892-ben még 3.796 millió korona volt, míg 1899-ben már 4.588 millió koronára rúgott, úgy, hogy az 1867 óta e csoportban bekövetkezett emelkedés már 87.4%. Igaz, hogy sokkal enyhébb színben tűnik fel ez a

¹⁾ V. ö. Statistische Monatschrift N. F. XI. évfolyamában a »Die Zwangsversteigerungen von Liegenschaften im Jahre 1904 unter besonderer Berücksichtigung der Zwangsversteigerung von Bauerngütern. 321 -373. old.

ielenség akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy MISCHLER ¹⁾ 27 stájer községet felölelő vizsgálataiban megállapította, hogy átlagban a tényleges teher a telekkönyvi teher mögött jelentékenyen el szokott maradni, mert a falusi nép nem szorgalmazza mindig a törléseknek az azonnal való keresztülvitelét; a jelzett vizsgálatok szerint a fennálló telekkönyvi terheknek körülbelül csak 75%-a felel meg a tényleges tehernek.

Aligha csalódunk, akkor is, ha azt hisszük, hogy a földbirtok teherviszonyainak a kilátásai újabban jelentékenyen javultak. A jelzálogterhek óriási növekedése ugyanis nagy részben abból származott, hogy az üzemi hitel, valamint a gazda személyi hitelének a rendezetlen volta folytán a földhitelnek hosszú időközön keresztül a földnek jelzáloggal terhelése volt úgyszólván az egyedüli alapja. A gazda a jelzáloghitelhez folyamodott gyakran üzemtőke megszerzése céljából is és az egyszer elvállalt hosszúlejáratú kölcsön, mely ezen esetben formájában nem felelt meg a célnak, azután állandó súlyos teherként nehezedett a földre. A gazda személyi hitelének a kérdése Ausztriában is csak a szövetkezeti ügygyel kapcsolatban volt megoldható, mi már a legújabb kor fejleményeihez tartozik. Az 1881-ben hozott uzsoratórvény a gazdáknak Ausztriában is csak keveset használt.

A kormány igyekezete oda irányul, hogy a földbirtoknak ezen kedvezőtlen viszonyok között vállalt terhek könnyítését és a kamatláb sülyedésében a hosszú lejáratú vett kölcsönöknél való részesedését is lehetővé tegye. Ezzel a célzattal 1910-ben egy törvényjavaslat látott napvilágot,²⁾ melyet a kormány hozzászólás végett az érdekképviselőkkel közölt. Ez a javaslat a paraszlbirtok terheinek a hitelező részéről – egész kivételes esetektől eltekintve – felmondhatatlan annuitásos kölcsönökké való átváltoztatását kívánja keresztülvinni és egyúttal a végrehajtás ellen lehetőleg védett családi otthon igyekszik a parasztszótálynak biztosítani.

Természetesen az osztrák agrárpolitika sem állott meg a

¹⁾ Ländliche Besitz- und Schuldverhältnisse in 27 Gemeinden Steiermarks. Graz, 1903

²⁾ javaslat közölve van a »Bulletin du bureau des institutions économiques et sociales. – Institut International d'Agriculture. I. évf., I. köt. 117-178. old.

birtokjavítások előmozdításánál és a hitelviszonyok rendezésénél, hanem az egyes termelési ágak közvetlen gondozására is kiterjesztette figyelmét. Idevágó intézkedései, melyek a növénytermelés gondozását, az alpesi tartományokban vidékenként majdnem kizárólagos jelentőséggel bíró állattenyésztés ápolását, az újabban nagyfontosságú erdészetnek, valamint a helyenként szerephez jutó kisebb gazdasági ágaknak, méhészetnek, selyemtenyésztésnek stb. az előmozdítását illetik, nem kevésbé fontosak, mint sok más intézkedés. Azonban ezek igen szétágazó természetűek és erősen a részletekbe való behatolás nélkül kellőképp meg nem világíthatók. Így annak a jelzésével kell beérnünk, hogy Ausztria e téren is mélyreható intézkedéseket tett és amit külön ki kell emelnünk, főleg a szakértelem terjesztésére a nép között nagy súlyt helyez, de egyúttal a mezőgazdasági főiskola felállításával a mezőgazdasági tudományok és agrárpolitikai szakok ápolására is különös gondot fordít, jól tudván, hogy e nélkül minden egyéb intézkedés és engedélyezett segély kárba veszett.

Azt is jól tudta és kellőképp figyelemben részesíteni is igyekezett az osztrák kormány, hogy a mai individualistikus korszakban a termelési ágak megfelelő irányításának fontos feltétele az érdekképviselőt kellő szervezése. Magának a kormánynak igen gyakran szüksége van társadalmi közegekre intézkedései végrehajtása közben, de nem kevésbé van szüksége az érdekképviselők irányítására a megoldandó feladatok kiválasztásánál és ezen érdekképviselők támogatása nagy szolgálatoakat tehet neki az ellenkező áramlatok legyőzésében is. Az érdekképviselői szervezetet az osztrák kormány olyképpen szándékozott megvalósítani, hogy a gazdákat kerületi kötelékekben szervezi, mely kötelékek azután az egyes tartományok élén álló Szervnek, az úgynevezett Landeskulturrathnak a közegei lesznek. Az ily kerületi kötelékekbe való belépés önkéntes, de csupán hivatásos mezőgazdáknek van megengedve, hogy az ily szervezetek igazán a gazdaközönség álláspontját juttassák érvényre. Ez a terv nem egészen sikerült, mert néhol a régebbi szervezetekhez való ragaszkodás annak az útját állta. Teljesen csak öt helyen, Felső-Ausztriában, Tirolban, Isztriában, Bukovinában és Dalmáciában volt keresztülvihető. Ezenkívül azonban több más tartományban is van mező-

gazdasági tanács; így Csehországban, Alsó-Ausztriában, és Morvaországban is. A főbaj a gazdáknak sokhelyütt állami kezdeményezés nélkül is szépen fejlődő szervezkedésénél az, hogy ezek a szervezetek nem foglalják magukban az illető vidék aazdáinak összességét. Az osztrák kormány már 1893 óta fáradozik azon, hogy ezt az állapotot megszüntesse és a kötelező mezőgazdasági érdekképviselőről törvény útján gondoskodjék. Az idevonatkozó, az úgynevezett Landwirtschaftliche Berufsgenossenschaften-ről intézkedő törvényjavaslatnak azonban nem volt szerencséje. Eleinte azért nem talált tettszésre a birodalmi tanácsban, mert a kormány a járadékbirokokról intézkedő törvénnyel kapcsolatban nyújtotta be, később pedig a politikai viszonyok gátolták elintézését. Végre 1902-ben sikerült a javaslatot törvényerőre emelni. A törvény azonban erősen magán viseli az úgynevezett kerettörvénynek a jellegét, melynél fogva annak az életbeléptetése, mint Ausztriában éppen az igen fontos ügyekről intézkedő törvényeknél szokásos, az egyes tartományok törvényhozására van bízva. Bár Csehországban, Tirolban, Sziléziában és Vorarlbergben folytak ezen törvény életbeléptetésére nézve tárgyalások, azoknak nem volt meg a kellő sikerük. A kormány 1898-ban teremtett magának egy közeget a mezőgazdasági ügyekben való véleménynyilvánításra, mely részben érdekképviselői alapokon is nyugszik. Ez az ipartanáccsal egyidejűleg szervezett mezőgazdasági tanács (Landwirtschaftsrat). Ha tehát ezekhez képest az osztrák mezőgazdasági érdekképviselőt még nem is sikerült megszervezni úgy, ahogy azt a kormány szeretne volna, mégis az osztrák gazdák szervezkedése szépen haladt előre s ennek a gyümölcsei nem is maradtak el. Jelentkeznek ezek mindenekelőtt a gazdák öntudatos állásfoglalásában, mely a fontosabb közzgazdasági kérdésekkel szemben történik. Számos igen fontos kérdésben sikerült véleményüknek érvényt szerezni, így különösen a vámügy terén, ahol a magyar gazdákkal karöltve jártak el. nagy sikert ért el az osztrák mezőgazdasági érdekképviselő 1910-ben, amidőn az állattenyésztés céljaira évenként 6 millió koronát sikerült biztosítani, mely segélylyel az állattenyésztés egyik legfontosabb kérdését, az állatértékesítés problémáját akarja egy nagy értékesítési központ felállítása útján megoldani.

Az osztrák gazdák azonban más irányban is érvényesítették befolyásukat. így, hogy még csak egy példát érintsünk, sikerült nekik 1903-ban a mezőgazdasági tőzsdékről szóló törvénynek a kieszközlése, amely gabonaneműekben és őrleményekben a fedezetlen határidőüzletet eltiltja.

Az osztrák gazdák szervezkedése nagy lendületet adott másrészt a szövetkezeti ügynek, amelynek a keretében Ausztriában is számos feladatot sikerült megoldani. Elöl természetesen itt is a hitelszövetkezetek állanak. A közelfekvő német példa erős befolyással kellett hogy legyen az osztrák szövetkezeti ügy fejlődésére, mely épp ezért már korán indult meg. Az a sejt, amelyből az osztrák szövetkezeti ügy kinőtt, a Raiffeisen-féle szövetkezet, amilyen Ausztriában legelőször Stájerben és Sziléziában keletkezett. Ezen szövetkezetnek az elterjedése Ausztriában igen nagy és igen gyorsan is történt. 1890-ben még csak 182 Raiffeisen-féle szövetkezet volt ott, 1902-ben már 3.880, 1910-ben pedig 7.116. Ezek a szövetkezetek az egyes Országokban szövetkezeti kötelekben vannak egyesítve. A szövetkezeti ügy terén Vorarlberg, Tirol, Görz és Gradiska, valamint Bukovina vezetnek, míg Felső-Ausztriában Salzburgban és Galicziában a fejlődés még kevésbé haladt előre. A Raiffeisen-féle szövetkezeteken kívül természetesen csakhamar másféle szövetkezetek is keletkeztek; Csehországban és Morvaországban a hitelszövetkezeteknek még a jobbágykori viszonyokkal kapcsolatos, igen érdekes régi formájuk is található. (Kontributionsfond.) Érdekes az is, hogy oly fejlett szövetkezeti ügygyel rendelkező országban, mint Ausztriában, a hitelszövetkezetek birodalmi központjának a felállítására oly sokáig nem került a sor és csak 1906-ban nyújtott be a kormány egy ily intézet felállítására törvényjavaslatot, melynek indokolásában egyenesen a magyar és a porosz példára hivatkozott. Hogy ez a feladat oly sokáig késett, annak bizonyos fokig azonban megtaláljuk az igazolását abban, hogy központok az egyes tartományokra vonatkozólag már fennállanak. Egyébként az osztrák hitelszövetkezeti szervezetnek is vannak hiányai. Így p. o. HATTINGBERG nyomán PHILIPPOVICH ¹⁾ arról panaszkodik, hogy a Raiffeisen-féle szövetkezetek igazi rendel-

¹⁾ Grundriss der politischen Oekonomie. II. köt., I. rész 5. kiadás 136. old.

tetésével még sokhelyütt nincsenek egészen tisztában és e tekintetben az érzék sincs meg mindenhol. Ezek a szövetkezetek ugyanis többször nem szolgálnak igazi rendeltetésüknek a személyi hitelnek, hanem nagy részben jelzáloghiteleket is nyújtanak.

A szövetkezeti ügy a hitel szervezésén kívül Ausztriában is szolgál más czélokot, még pedig nem egy irányban igen nagy sikerrel. Itt van mindenekelőtt az értékesítés. E téren a tejszövetkezetek vezetnek, melyek kiváltképp Tirolban, Vorarlbergben és Alsó-Ausztriában számosak, újabban azonban már a sudeti tartományokban is erősen terjednek. 1900-ban 964, 1905-ben 2153, 1908-ban pedig már 2497 tejszövetkezete volt Ausztriának. A pinczeszövetkezetek is szépen fejlődnek, legfőképpen természetesen Tirolban. Itt két központban is vannak egyesítve; a németek Bozenban, az olaszok pedig Trientben. Igen nagy fontosságra tettek szert kiváltképpen Csehországban a gabonarakárszövetkezetek, melyek nagyobb, 50-180.000 korona állami támogatással létesülnek és a gabonaértékesítés szervezése tekintetében ma már igen fontos szerepet töltenek be. A római nemzetközi mezőgazdasági intézenek a szövetkezeti ügyről készült kiadványa szerint Csehországban az 1905 – 6. évben szövetkezetenként átlag 1.192.586 korona volt a gabonarakárak forgalma. Ausztria számos vidékén ezen szövetkezetek útján látja el a gazdaközönség az egyik legfontosabb és legjobb vevőt, a katonai kincstárt.

Az osztrák mezőgazdaság fejlődése szempontjából fontos jelenség az is, hogy újabban a termelő-szövetkezetek vesznek nagyobb lendületet. így Csehországban gépszövetkezetek keletkeznek, melyeknek tagjai a közösen bevásárolt gépet bizonyos sorrend szerint használják. Ugyancsak Csehországban és ezenkívül Morvaországban terjednek a lentermelési szövetkezetek is. A szövetkezetek élén az Allgemeiner Verband Landwirtschaftlicher Genossenschaften in Österreich áll. 18 oiszagos szövetséget számít tagjai közé, melyekben több mint 5000 szövetkezet egyesül.

A szövetkezeti ügy fejlődését az állam is igyekezett lehetőleg előmozdítani és pedig nem csupán állami segélyekkel, hanem a szövetkezetek állandó gondozásával. 1903-ban a szövetkezetek revisiojáról intézkedett az osztrák törvényhozás elrendelvé,

hogy legalább is két évenként minden szövetkezet vagy *gazdasági* tevékenységet kifejtő egyesület köteles magát az illető szövetkezethez vagy egyesülethez nem tartozó revisor által végzendő hivatalos vizsgálatnak alávetni. A szövetkezeti kötelékek a saját szövetkezeteiket vizsgálják felül és a többi revisorok is a szövetkezetek vezetőségeiből szoktak kikerülni. 1910-ben megindult a szövetkezeti oktatás és most már 3 óra terjedő tanfolyam képezi a szövetkezetek részére szükséges tisztviselői anyagot. Azon virágzásnál fogva, melynek a szövetkezeti ügy Ausztriában ezek alapján indult, az ott is fontos eszköze lett a kisember felsegítésének és szépen egészíti ki a parasztság érdekében Ausztriában tett intézkedéseket.

Az osztrák agrárpolitika tulajdonképpeni érdekességét az a széles mederben folytatott parasztpolitika teszi, amely különösen a XX. század beköszöntésével lép erősen előtérbe. Főczélja a parasztbirtok conserválása, gazdasági virágzáshoz juttatása, ott pedig, ahol a birtokok ezen csoportja hiányzik, mint Galicziában, annak megteremtése. Középpontjában mindezekelőtt a törzsöröklés intézménye és a birtokforgalom korlátozása áll.

Az osztrák kormány első sorban azt akarta törvényhozási utón biztosítani, hogy a földbirtok mobilizálása, amely részben már 1848-ban, egészen pedig a 60-as években bekövetkezett, ne vezethessen a parasztnak birtokukból való kiforgatására. Ez volt az 1889-i törvény célja, mely főképp két eszközhöz nyúlt: a törzsörökléshez és az úgynevezett Höferechthez. Az előbbi régebben is érvényben volt Tirolban és Vorarlbergben; a többi tartományokban a régi jog is – a 60-as évekig – ismert ugyan bizonyos forgalmi korlátozásokat és a parasztbirtoknak egy örökös kezére jutását rendelte el, mégis törzsöröklést, mely a birtokba ülő örököst örökös-társaival szemben kedvezményekben is részesíti, ezek a tartományok nem ismertek. A Höferecht a parasztbirtokokra vonatkozólag az élők közti forgalomban állít fel korlátokat és ez által bizonyos rokonságban van a déli részeket kivéve Ausztria területén a 60-as évekig jogilag érvényben volt u. n. Bestiftungszwanggal. A kormány javaslatát, hogy azzal könnyebben keresztülhatolhasson, oly színben igyekezett feltüntetni, mint hogyha egyáltalában inkább csak a régebben

érvényben volt szabályokat akarná felújítani, mi pedig csak részben felelt meg az előbbiekhöz képest a valóságnak. A birodalmi tanácsban sikerült is javaslatával keresztülhatolni és az örökségi osztályokra vonatkozó intézkedések bevezetéséről szóló törvényt keresztülvinni, ellenben tulajdonképpeni foganatja ennek a törvénynek a legújabb idő ig nem volt, mert ismét csak kerettörvényről van szó, amely a keresztülvitelt az egyes országokra bízta. Ezekben azonban a birtokforgalom tervezett korlátozásaival szemben nagy ellenszenv mutatkozott.

Maguk a parasztképviselők voltak azok, akik a tervezett intézkedésekkel szemben sikraszálltak és intézkedési szabadságuk megkötésÉért magas árat követeltek főként a katonai szolgálat terén nyújtandó kedvezményekben, amelyeket viszont a kormány nem volt hajlandó megadni. Nem a törzsöröklés intézményét elleneztek, hanem a Höferechtet, amelynél fogva a parasztbirtok állaga mintegy fixioztatik. Tényleg, amíg a kormány magát rá nem tudta szánni arra, hogy a törzsöröklésnek magában való életbeléptetéséhez beleegyezését adja, addig csupán Tirolban sikerült a birtokforgalmi korlátozásokkal keresztülhatolni. Itt ugyanis, amint említettük, a törzsöröklés nem volt új intézmény és a parasztgazdaságoknak az élők közti forgalomban való osztását is gátló Bestiftungszwang, mely más vidékeken is a 60-as évekig papíron érvényben volt, itt vált legkevésbé formássággá.

Újabbban azonban a kormány elhatározta, hogy nem ragaszkodik a törzsöröklés és a Höferecht egyidejű bevezetéséhez és ez alapon azután 1903-ban Karinthiában, 1908-ban pedig Csehországban a törvényhozás a törzsöröklés intézményét tényleg elfogadta. Hogy azonban még itt is a rendelkezési szabadság túlságos megkötése nem volt rokonszenves, az kitűnik abból, hogy ezek a törvények nem tették bizonyos birtokcsoportok állandó jellegévé még az örökösödés esetére való oszthatatlanságot sem, hanem a hagyatéki bíróra bízták annak az esetről-esetre való kimondását, hogy az illető birtokra alkalmazandó-e a törzsöröklés elve.

Galicziában és Bukovinában a birtokforgalmi korlátozásokat a kormánynak más alakban sikerült keresztül vinni. A törzsöröklés intézménye itt sok sikert úgy sem ígért, mert kivált

Galíciában parasztság alig van.,. A birtokforgalmi korlátok életbeléptetése céljából itt a kormány a járadékirtokok eszéhez folyamodott olyképpen, hogy Galicziában maga a tartomány, Bukovinában pedig az ottani tartományi bank bizonyos kedvezményekkel felruházott kölcsönöket nyújt, amelyek igénybevétele fejében azután a parasztok kötelezik magukat arra, hogy birtokuk állagát sétatlenül fentartják. A rendelkezések annyira mennek, hogy még a birtok nagyobbítását is a hitelező tartomány, illetőleg bank hozzájárulásához kötik, úgy hogy az, aki ezeket a kölcsönöket igénybe veszi, voltaképpen nemcsak birtokforgalmi tekintetben, hanem bizonyos irányban gazdaságilag is, függő helyzetbe jut hitelezőjével szemben. Igaz, hogy ezek a korlátozások nem kötelezőleg lépnek életbe, amennyiben azok csak a szóbanforgó kölcsönöket igénybevevő gazdákat kötik. Mindamellett, amint SCHIFF¹⁾ megjegyzi, – aki főképp politikai célzataik miatt itéli el ezeket a törvényeket, melyek a parasztságot egészen a politikai hatóság kezébe adják, – a kísértés ez irányban igen nagy ott, ahol jelentékeny földéhség és hitelhiány mutatkozik. Bukovinában még tovább mentek és 1908-ban parcellaminimumot állapítottak meg. Ezen rendelkezések értelmében a szántóföldeket és réteket 15 áron aluli darabokra osztani tilos, az erdőre vonatkozólag pedig a minimum 150 árban van megállapítva.

A fentemlített 1910. évi javaslat a családi otthon bizonyos fajának a megteremtésével a földbirtok szabadságának újabb korlátozását hozza magával.

Úgy látszik azonban nem, vagy legalább is nem elsősorban a földnek a forgalmi korlátoktól való megfosztása áll az osztrák parasztság fejlődésének az útjában, illetőleg okozza annak főképp az alpesi tartományokban vidékenként észlelt hanyatlását. Legalább is ezt kell következtetnünk a SCHIFF²⁾; által felhozott adatokból, melyek szerint a parasztbirtokok árverési hányada nem nagy. Ő, ahol a földbirtokstatisztika ezt lehetővé teszi, arányba hozta ezeket az árveréseket a

¹⁾ Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. XVIII. köt. 718-724. old.

²⁾ V. ö. Österreichisches Staatswörterbuch. I. kötet. 2. kiadás. 96-97. oldal.

parasztbirtok területével és megállapította, hogy ezer ilyen birtokra 1.7-2.7, az 5 hektáron felüli birtokoknál pedig éppen csak 1.3-2 árverés esik. Az ily birtokok területét véve a számítás alapjául az eredmény csak 0.9-1.5%. A parasztság tehát a birtokforgalom szabadságával ezen adatokból következtethetőleg alig élt vissza és így a fentartása érdekében teendő intézkedéseknek a súlypontja is aliga van itten.

A parasztság alól egyes vidékeken legfeljebb a vadászterületek óriási terjedése vonja el a talajt. Így van ez különösen Salzburgban, Felső-Ausztriában, Karinthiában és Tirolban. A Philippovich-tól idézett adatok szerint Felső-Ausztriában 1883-1893-ig 9.000 hektárt vásároltak össze e célra, Salzburgban pedig 2 évtized alatt több mint 392 négyzetkilométert. Ezen bajjal szemben Salzburg és Felső-Ausztria már régóta igyekezzenek oltalmat nyerni, ami azonban eddig még nem egészen sikerült. A parasztok érdekei azonban az újabb osztrák vadászati törvényekben mégis már jobban érvényre jutnak, főképp az által, hogy a községi vadászterületek bérletét illetőleg a szomszéd birtokosoknak biztosított előjogokat azok megnyirbálják. Az Alpeselek védelméről szóló törvények Alsó-Ausztriában, Felső-Ausztriában, Krajnában, Salzburgban, Karinthiában, Stájeroen és Tirolban megtiltják az alpesi gazdálkodás céljaira használt területeknek állandóan más célokra fordítását és ezzel is megakarják gátolni a parasztgazdaságoknak vadászterületek alakításával való háttérbe szorítását.

A birtokforgalom szabadságánál úgy Játszik általában sokkal inkább a jobbágyi viszony maradványai, illetőleg az ezen viszony felbontása alkalmával elkövetett hibák veszélyeztetik az osztrák parasztság helyzetét.

Főképp áll ez az alpesi tartományokra vonatkozólag, ahol a legelőügynek óriási fontossága van. Bár ugyan az 1848. évi törvényhozás szerint a földet tehermentesíteni kell, és így a földesúri viszonyokkal összefüggő szolgálomnak is meg kellett volna szünniök, tényleg ez csak kis részben történt meg. Ahol pedig megtörtént olyképpen, hogy a különböző legeltetés, fajzasi, stb. szolgálomak megváltattak, ott a parasztgazdaságoknak sokszor igen nagymérvű károsításával ment ez a folyamat végbe. Ily módon történt ez Alsó-Ausztria nagy részében, a sudeti tartományokban és Krajnában, ahol a szol-

galmak megváltása állott előtérben. Nemcsak az a körülmény károsította itt meg a parasztságot, hogy a törvény szerint a megváltásnál a szolgalmak tényleges állapotát kellett alapul venni, mely gyakran lényegesen elmaradt a szolgálmi jog valódi terjedelme mögött, hanem főképpen a megváltási árak a megállapítása volt az, ami a parasztokat erősen megrövidítette. A szolgalmak megváltásánál ugyanis az 1853. évi pátens nem, mint ahogy az természetes lett volna, az azt megelőző évek átlagárait fogadta el alapul, hanem az 1836-1845. évek rendkívül alacsony faárait, miben a szolgalmakra kötelezett nagybirtokosoknak óriási kedvezményezése, a szolgalomra jogosultaknak pedig a nagy megkárosítása rejlett. Tetézte a törvényhozás ezt azután még azzal, hogy a megváltásnál nem tette kötelezővé a jogosultaknak a pénzben való kifizetését, hanem megengedte, hogy azok tehermentesítési kötvényekkel elégíttessenek ki; ezek a kötvények azután csak igen alacsony árfolyamon voltak értékesíthetők. A megváltásnak nem kellett pénzben történnie, hanem eszközölhető volt az földterület átengedése által is. Ez igen helyes eljárás volt, azaz hogy inkább lett volna akkor, ha a törvényhozás gondoskodott volna arról, hogy megfelelő terjedelemmel bíró területek engedtesse át és az átengedett erdők tényleg állagukban fentartassanak, valamint továbbra is a legeltetés céljaira fordíttassanak. Ez azonban nem történt meg és így az átengedett területek elpredáltattak és nagyrészt kipusztultak. midőn pedig a földművelésügyi minister 1873-ban ennek megakadályozására rendeletet adott ki, az a terület nagy részére vonatkozólag már későn jött. Stájerben példának okáért már 1886-ban az átengedett erdőknek 37%-a ki volt pusztítva.

És a jogosultak hátránya ott sem volt kisebb, ahol a szolgalmakat nem váltották meg, hanem csak szabályozták, mint ahogy az Tirolban, Salzburgban és Stájerben nagyrészt történt. Az erdészeti törvény itt állandóan nehezíti ezen szolgalmaknak a kihasználását. Ez a törvény ugyanis védelmére siet az erdőnek, tekintet nélkül arra, van-e abban szolgalom vagy nincsen és az erdősítés a szolgalomra jogosultak megrövidítésével történik-e vagy sem. Ily módon a földbirtokosnak a szolgalom tárgyául kijelölt területen, p. o. csak erdősíteni kell és az erdészeti törvény tilalmára hivatkozva, meg-

tilthatja ott a legeltetést a jogosult parasztgazdaságok óriási kárára. Gyakran előfordult az is, hogy kezdettől fogva igen kis területet jelöltek ki a szabályozásnál a szolgalm számára, amely azt el nem bírta és amelynél magától mielőbb be kellett következnie annak az állapotnak, hogy a jogosultak joguk gyakorlásától jelentékeny részben elestek; máskor a földbirtokos – tudván azt, hogy a jogosultaknak kárpótlást adni nem köteles – maga használta ki erősen a területet és az ily módon lett alkalmatlan a szolgalm gyakorlására. A parasztgazdaságoknak a szabályozásnál biztosított fajárandóságok kiutalása körül is számos nehézséget támaszthatott a földbirtokos az által, hogy a lehető legtávolabb eső helyen utalta ki a fajárandóságot. A szakirodalom tanúsága szerint a jogosultak mindezen czímeken a szolgalm 20-60%-a erejéig károsodtak egyes vidékeken. Hogy mit jelent ez az állattenyésztés szempontjából, kivált olyan vidékeken, ahol az istállózás még meg nem honosodott, azt könnyen meg lehet érteni. Hiszen még ma is 2 millió hektárnál nagyobb területen nyugszanak ilyen, kivált legeltetési szolgalmak.

Igen feltűnő jelenség, melyet alighanem a legeltetési szolgalmak ezen bajaival kell összefüggésbe hoznunk, az, hogy 1890-től 1900-ig a szarvasmarhaállomány az alpesi tartományokban, ahol a szarvasmarhatenyésztés legtermészetesebb területe van és ahol a szolgalmak szerepe a legnagyobb, az átlagon alul gyarapodott csak. A szarvasmarhaállomány szaporodása itt ugyanis 2-6% között mozgott, csak Alsó-Ausztriában volt 9%-cm felül, Salzburgban ellenben egyenesen majdnem 1½%-os fogyás mutatkozott, míg egész Ausztriában az átlagos gyarapodás majdnem 10% volt.

A bajok jelentékeny voltát mutatja az, hogy az 1853-iki patens végrehajtása körül igen nagy nehézségek mutatkoztak és a szolgalmra jogosultak óriási erőfeszítést fejtettek ki a patens rendelkezéseinek a megváltoztatása irányában. Ez azonban akkor csak egy helyen sikerült, t. i. Salzburgban és a Salzkammergutban, ahol az államnak vannak óriási kiterjedésű és szolgalmakkal erősen terhelt birtokai. Itt a parasztok az állammal állván szemben, a méltányosság szempontjait nagyobb sikerrel érvényesíthették és az 1863. évi rendeletek tényleg biztosították is nekik a szolgalmaknak úgy a meg-

váltása, mint a szabályozása körül a 10 évvel azelőtt kelt paténsnél kedvezőbb elbánást.¹⁾

Más tartományoktól ezt igen sokáig megtagadták azzal, az indokolással, hogy a revisióból nagy zavar keletkeznék. Legújában azonban a kormány mégis rászánta magát arra, hogy a fentiekből kitetszőleg igen súlyos hibákkal bíró szabályozását a szolgalmaknak újra átvizsgálta; azok a jogosultak, akiknek a szolgálmaikat régebben megváltották, úgyszint minden segítségtől elestek. A Felső-Ausztriában és Stájerben kezdeményezett mozgalmaktól indítva, a kormány javaslatmintát dolgozott ki a szolgalmak szabályozásának revisiójára vonatkozólag és azt a tartományi országgyűlések rendelkezésére bocsátotta, gondoskodván egyúttal a tervezetben arról is, hogy ott, ahol a szolgalmak megváltása újában lehetőséget nyert, ott az most már kedvezőbb feltételek között keresztülvihető legyen. Az ennek alapján készült törvényekben Alsó- és Felső-Ausztriában, Salzburgban, Stájerben, Karinthiában és Tirolban a szolgalmakra jogosult és a kötelezett egyaránt jogot nyert arra, hogy a szolgálmi jog revisióját kérhesse. Ha ez a jogosult vagy a kötelezett birtoka eddig követett főüzemének a veszélyeztetése vagy közgazdasági hátrány nélkül történhetik, akkor a szolgalmak megváltása következhetik be, vagy megfelelő terület átengedése, vagy pedig pénzübeli kielégítés ellenében. Az utóbbira vonatkozólag a törvény olyképp intézkedik, hogy a helyi árak 10 éves átlaga veendő alapul, minélfogva tehát a most megváltásra kerülő szolgalmaknál a jogosultak sokkal jobban járnak, mint azelőtt. A szolgalmak szabályozását illetőleg arról ugyan az új törvényhozás sem gondoskodik, a karinthiai törvényt kivéve, hogy ott, ahol valami körülménynél fogva a szolgalmak terjedelmegszorítást szenvedett, az eredeti terjedelmében állíttassék vissza, ellenben a szolgálmi jog gyakorlásában az új törvények mindenképpen igyekeznek a jogosultat megvédeni. Tiltják mindenekelőtt a legeltetési szolgalmak céljaira rendelt területeknek a beerdősítését; ha pedig ezt a hatóság közgazdasági szempontból megengedi vagy elrendeli, akkor a birtokost a jogosulttal szemben kárpótlásra kötelezik. Azzal

¹⁾ A szolgalmak kérdésében kimerítő tájékoztatást nyújt WALTER SCHIFF-nek az »Oesterreichs Agrarpolitik seit der Grundentlastung« című munkája.

szemben is védik a jogosultat, hogy a birtokos túlságos kihasználása folytán meg ne rövidülhessen és ezért jogot adnak neki arra, hogy a szolgálommal terhelt terület kihasználására vonatkozólag üzemtervet követelhessen, amelybe neki is beleszólása van. Nem hagyható végül ez irányban említés nélkül az 1907. évi földművelésügyi ministeri rendelet sem, mely igen szabadelvűen szabályozza az állami erdőkben a legeltetésnek a kérdését.

A jobbágykorszaknak és a régi mezőgazdasági szervezetnek egy másik maradványa jelentékeny területeknek többek birtokába való tartozása. A germán területeken a régi Ahnende maradványai ezek a főképp közös legelőként használt területek. Különösen nagy számban fordulnak elő az alpesi tartományokban és még inkább a Karsztban, ahol több mint 1.8 millió hektárt tesznek ki, Dalmácia területének $\frac{6}{10}$ része közbirtokban van. Általában még ma is a legelők, Alpok és erdők egyharmadrésze közbirtok. Legalárendeltebb jelentőségűek ezek a közbirtokok a sudeti tartományokban, ahol p. o. Sziléziában alig fordulnak elő.

Egészen 1883-ig Dalmáciát kivéve, ide nem számítva a községi erdőkezelésre vonatkozólag történt néhány rendelkezést, a közbirtokosságok szabályozására nem történt semmi. Ebből azonban óriási bajok származtak. Mindenekelőtt az ily területek jogviszonyai voltak teljesen rendezetlenek és a jogosultak mindegyike igyekezett azokból maga számára annyit elvonni, amennyit csak lehetett. Amit nem sikerült egyeseknek magántulajdonukba beolvasztani, azt azután igyekezett mindenki a lehetőségig kihasználni. Hogy ily körülmények közt milyen gazdálkodás folyhatott ezeken a területeken és az a rablógazdálkodás mily mértékben merítette ki azoknak a termőerejét, azt könnyen elképzelhetjük.

Nagyon sokat ezeken az állapotokon az említett 1883. évi törvény sem változtatott, mert ismét csak kerettörvény, mely a tartományokra bízta nemcsak az egyes rendelkezések életbeléptetését, hanem a részleteknek a megállapítását is. Így azután az először csak Morvaországban, Karinthiában, Alsó-Ausztriában, Krajnában és Sziléziában lépett életbe, majd pedig Galicziában; újabban Felső-Ausztria, Stájer, Tirol és Csehország gondoskodtak életbeléptetéséről. A főbaj az, hogy

a régebbi törvények a közbirtokosok jogviszonyainak szabályozása után is az ily birtokokat egészen sorsuknak engedték át. Az újabb törvények ezen a bajon segítenek, gondoskodván arról, hogy a szabályozás' keresztülvitelével a hatóság közreműködése ne szűnjék meg, hanem az az ily területeken való gazdálkodásnak a további felügyeletére is kiterjedjen. Ez elejét fogja venni az ily területeken üzni szokott rablógazdaságnak. Egy másik hátrányon azonban az újabb törvények sem segítettek. Nevezetesen ezek sem rendelik el kötelezőleg a szabályozást, hanem annak a megindítását a felek kérelmétől teszik függővé. Dicséretes kivétel e tekintetben csupán Karinthiának a régebbi törvénye. Hogy miért kell a felek cselekvési képességének ily tág körben való fentartását. károsnak jeleznünk, azt könnyen meg lehet érteni, ha megfontoljuk, hogy 1901-ben, tehát majdnem 20 évvel az idevonatkozó birodalmi törvény meghozatala után csak 45.580 hektárra kiterjedőleg történtek szabályozások, mi a terület másfél százalékának felel csak meg.

A harmadik igen károsan mutatkozó maradványa a jobbágyfelszabadítás előtti mezőgazdasági szervezetnek a birtokok rendezetlensége és az egy-egy birtokost megillető területeknek a szétszórta fekvése. Ennek következtében ugyanis általában, különösen pedig ott, ahol az egyes parcelláknak czélszerűtlen geometriai alakjuk van, sok termőföldvész el; így p. o. SCHIFF szerint egy 4 kilométer hosszú 7 méter széles parcella határmesgyéi a terület 8.6%-át emészti fel. Hozzájárul ehhez az is, hogy az amúgy sem nagy parasztüzemek ez által még elaprózódnak és egymástól a parcellák nehéz hozzáférhetősége folytán erős függésbe is kerülnek, mely körülménynek igen nagy szerepe van a hármasyomású gazdálkodás fentartásában. A birtokok rendezetlenségét illetőleg ismét az Alpesekek állnak előtérben. Csatlakozik ezekhez Galiczia is, hol az szintén nagy bajokat okoz. Legkevésbé Sziléziában fordul elő a birtokok szétszórta fekvése.

A birtokok rendezetlenségével járó hátrányok megszüntetése Ausztriában is igen lassan halad. Amidőn a 60-as évek végén a birtokforgalmi korlátok megszűntek, azt hitték, hogy a tagosítás és birtokrendezés magától fog végbemenni. Látszó-

lag csak két dolog állt annak az útjában: a magas átruházási illeték és a jelzálogos hitelezők beleszólási joga. A törvényhozás 1868-ban mindkettőt elhárította, ennek daczára a fenti műveletek csak a lehető legkisebb mértékben indultak meg. /AZ erdők kikerekítése érdekében 1883-ban hozott kerettörvénynek is alig volt foganatja. Kitűnt, hogy magukra hagyva felső rendező hatalom belenyúlása nélkül a birtokosok még oly szembetűnő akadályokat sem hárítanak el gazdálkodásuk útjából, mint aminők az agrár közösségek és a birtokok rendezetlen viszonyai; nem érdektelen tényt kell ebben látnunk a gazdasági liberalismus megítélésére vonatkozólag.

Ezt azonban sokáig nem látták be és így, amidőn 1883-ban a törvényhozás a birtokrendezések szabályozásához fogott, ismét az érdekeltek cselekvési szabadságának a lehető tiszteletben tartását tekintette vezérelvnek. Ez az egyébként ismét csak kerettörvény alakjában jelentkező szabályozás a felek akaratára való tekintet nélkül csupán öntözési, vagy lecsapolási célból enged meg tagosítást; egyéb esetekben a felek többségének kell azt kérni és egy minősített többségnek kell a tagosítási tervezetet jóváhagynia. Ez utóbbi szavazáson azután számos megindított művelet szenvedett hajótörést, mert a rendezési tervezetet úgy elkészíteni, hogy az csak az érdekeltek nagyobb részében is tetszésre találjon, igen nehéz. Az az óvatosság, amelyet a kormány a gazdasági liberalismus elvétől vezetve egy oly kérdésben követett, amely a parasztság fenmaradásának egyik legfontosabb kérdése, erősen megboszulta magát, mert 1908. végéig az akkor már 25 év óta érvényben álló törvény alapján összesen csak 46 tagosítás volt teljesen keresztülvive, 152 pedig megindítva, holott Ausztria 17.000 oly községgel bír – Galiczia nagy területét nem is számítva, – melyekben a birtokrendezésnek elsőrendű jelentősége van.

Ezekből az eredményekből, vagyis inkább ezen az eredménytelenségen okulva, a kormány nemcsak Csehországban, Stáerben és Tirolban tette meg a szükséges lépéseket tagosítási törvények keresztülvitelére, hanem ezeket már új elvekre is fektette, amennyiben magának a tagosítási műveletnek a keresztülvitelét függetlenítette a felek akaratától, eltörölvén a

második szavazást, amelynek a kidolgozott tervezet jóváhagyására vonatkozólag a régebbi törvény szerint meg kellett történnie, és amely a legtöbb esetben vitte zátonyra a dolgot. Az új törvénnyel bíró tartományokban, valamint Karinthiában, ahol ilyértelmű novellát nyújtottak be, a tagosítás és birtokrendezés többé meg nem akadályozható, mihelyt a felek azt egyszer kérelmezték, mert azt a hatóság további szavazás nélkül hivatalból végrehajtja. Az új rendelkezések azonban a tagosítás iránti kérelem megindítását is megkönnyítették, mert nem követelik meg többé az érdekeltek felének a beleegyezését, hanem beérik az egyharmaddal is, hacsak ez a terület kataszteri tiszta jövedelmének a felét képviseli.

Mindezekből kiténik, hogy bár Ausztria évtizedeken keresztül nagy mulasztásokat követett el főképp a gazdasági liberalismus jegyében a parasztpolitika terén, újabban ez irányban igen szép és élénk tevékenységet fejt ki, melynek gyümölcsei a parasztsztyál conserválása alakjában bizonyára nem fognak elmaradni. A legfontosabb intézkedéseknek éppen a legutóbbi években való életbelépése – sajnos – nem teszi lehetővé azt, hogy az osztrák rendelkezések alapján a birtokpolitika egyes sokat vitatott eszközeiről ítéletet mondhassunk. Májig az osztrák viszonyok a törzsörökösödés, a járadékbirtokok, valamint a birtokforgalmi korlátok közgazdasági jelentőségének a megítéléséhez kevés positiv adatot szolgáltatottak. Egy-két évtized múltán azonban bizonyára már igen érdekes következtetések lesznek ezen intézmények működését illetőleg Ausztriában levonhatók.

Amily lendülettel fordult Ausztria kivált legújában a parasztpolitika felé, ugyanoly mértékben hanyagolja el mezőgazdasági munkáskérdését. Nemcsak, hogy mezőgazdasági socialpolitikáról, a mezei munkások egy részére kiterjedő biztosításon kívül nem szólhatunk, de sok más oly actio is hiányzik Ausztriában, amelyen nálunk már régebb idő óta folyik. így példának okáért a mezőgazdasági munkások földhöz juttatásának kérdése telepítési politika útján még nem folyik Ausztriában; a cselédviszonyok újabb rendezése is hiányzik, sőt egyes vidékeken még inkább a régi cseléd-törvény szigorításán gondolkoznak.

Azon kérdések közül, melyek a magyar parlamentet foglal-

koztatták a mezőgazdasági munkásokkal összefüggésben, csak a munkásházak ügye nyert némi, a miénkhez egyébként nem is hasonlítható megoldást Ausztriában. Itt ugyanis az 1902. évi törvény adómentességet nyújt az oly házaknak, melyek akár ipari, akár mezőgazdasági munkások részére olcsó lakásokat biztosítanak.

Ily körülmények között nem lehet azon csodálkoznunk, hogy a munkáshiány Ausztriában nagy. Az egyes vidékeken igen fejlett ipar, mely magas béreket fizet, nagyobb függetlenséget biztosít s a munkásvédelem által is számos előnyt nyújt, természetesen a munkások nagy részét vonzza magához. Egyes vidékeken az amerikai kivándorlás is érezteti hatását. Egy a Statistische Monatschriftben megjelent részlet feldolgozás szerint¹⁾ legnagyobb a cselédhiány Karinthiában, Vorarlbergben, Isztriában, valamint Sziléziában és igen erősen érezteti hatását még Csehországban, Stájerben, Morvaországban, Tirolban, Krajnában, Alsó-Ausztriában és Galicziában is úgy, hogy Ausztria területének legnagyobb részén jelentkezik ez a hiány. A napszámosok hiánya leginkább Isztriában, Sziléziában, Karinthiában, Alsó-Ausztriában és Krajnában mutatkozik. Legkevésbé Bukovinában s Dalmáciában érezhető a mezei munkaerőnek hiánya, Nem csodálkozhatunk a mondottak után, hogy Ausztriában erősen el van terjedve az idegen (vándor) munkásoknak az alkalmazása, mely bennünket már csak azért is érdekel, mert azok nagyrészt Magyarországból mennek oda, hol azokra ugyancsak szükség volna; kivált felvidéki, tótjaink játszanak e tekintetben szerepet. Ezen kívül főképp horvátok, Ausztria déli részeiben pedig olaszok is nagyobb mértékben nyernék alkalmazást. Az iparosvidékek azok, amelyek leginkább rászorulnak az ily vándormunkásokra és így azok főképpen Morvaországban, Sziléziában és Alsó-Ausztriában állnak előtérben. Szerepet játszanak azonban számos más vidéken is. A növekvő munkáshiány egyik oka a gyermekmunka erős térfoglalásának Ausztriában. Ahol nincs, vagy nincs elég cseléd és napszámos, ott a gyermeket már zsenge korban inkább rászorítja a gazda munkára mint ott, ahol egyébként is áll rendelkezésre kellő

¹⁾ N. F. IX. évf. 466-536.

munkaerő. Bizonyítja ezt az a nem érdektelen tény, melyet az Ausztriában az 1907-1908. években eszközölt felvétel¹⁾ megállapított, hogy a gyermekmunka Svájcban, Karinthiában, Krajnában, Sziléziában és Bukovinában van leginkább elterjedve, tehát az utóbbi kivételével, mind olyan vidékeken, ahol a munkáshiány a mezőgazdaságban jelentékeny. A munkabérek az említett vizsgálat szerint legmagasabbak Vorarlbergben, Salzburgban, Tirolban, továbbá Csehországban, Dalmáciában, Alsó-Ausztriában és Görz és Gradiskában. A nagybirtokok általában jobb béreket fizetnek és ezért nagyobb szükségletük dacára viszonylag nem szenvednek annyit a munkáshiánytól, mint a kisbirtokosok, akik kivált az Alpésekben igen nehezen tudják megszerezni a gazdaságukban szükséges cselédet.

Ez a nagy munkáshiány egyes tartományokat arra indította, hogy a munkaközvetítés megoldására szélesebb körű kísérletet tegyenek. Először is Csehországban történt ez, ahol igen szépen sikerült a kérdést megoldani. A szervezetet a Naturalverpflegstationok-ra építették, melyek helyi szervként működnek. A községek kötelesek támogatni ezeket. A munkaközvetítést munkaadókból és munkásokból álló paritásos felügyelőbizottságok irányítják és az ingyenes. 42 kerületi intézet veszi át a távolabbi közvetítést, ezek felett pedig öt országos központ áll. A Galicziában tett kísérlet kevésbé sikerült. Itt ugyanis nem kínáltak oly jó helyi szervek, mint Csehországban. Eredetileg a munkaközvetítés kötelező szervezetét tervezték, de azután azt az országra nézve elejtették és csak Lemberg-re és Krakkóra mondták ki a kötelezettséget, máshol pedig a kerületi tanács határozatától, vagy az országos tanács rendelkezésétől tették függővé a munkaközvetítési szervezet felállítását. Ilyképpen azután 79 autonom kerület közül csak 22 élt ezzel a joggal. A közvetítés központosított szervezése azonban Galicziában tervbe van véve.

Ha azonban Galicziában sikerül is ezt a kérdést megoldani, Ausztriában a munkaközvetítés szervezése és még inkább a mezőgazdasági szociálpolitika terén még igen sok

¹⁾ V. ö. Zizek: Die Kinderarbeit in Oesterreich. Auf Grund amtlichen Quellenmaterials. Wien 1910. az 5. oldalon levő adatokat.

feladat vár megoldásra. A kezdeményezés ez irányban máris mutatkozik. Az 1908. évben a munkásbiztosítás ügyében az osztrák képviselőházban benyújtott törvényjavaslat óriási lépéssel viszi előre a mezőgazdasági munkások ügyét is. A javaslat ugyanis a mezőgazdasági munkásokat is bevonja a betegsegélyezés körébe és az indokolás szerint a mező-és erdőgazdaságban elfoglalt népességből 2½ millió egyént ölel fel. Ha ez a biztosítási javaslat a tervezett keretben törvénynyé is lesz, akkor a mezőgazdasági munkások helyzete Ausztriában jelentékenyen javulni fog.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Politika.

Az 1867. évi XII. törvénycikk jogi természete.

ZOLGER IVÁN-nak a könyve (Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn) s különösen GR. TISZA ISTVÁN-nak ehhez fűződő polémiája újból felhívta a figyelmet az 1867: XII. t.-cz. jogi természetére. E kérdésben – sajnos – nincs egy egységes magyar közjogi álláspont. Amint WCLASSICS GYULA a Budapesti Szemle által közölt na yértékű tanulmányában kimutatja, a közjogi írók álláspontja egészen eltér az államférfiak és gyakorlati politikusok álláspontjától.

Közjogi íróink az 1867: XII. t.-cikket, illetőleg annak azt a részét, amely a közösügyek kezelési módját állapítja meg a megfelelő 1867 decz. 21-iki osztrák törvénnyel együtt nemzetközi szerződésnek tekinti, amely Magyarország és Ausztria között kötött; a gyakorlati politikusok szerint pedig az 1867: XII. t.-cz. magyar törvény, amelyben a magyar államnak minden más tényezőtől független, önálló akarata jut kifejezésre. Szemben áll tehát egymással a szerződéses elmélet és az u. n. »önálló alkotás« elmélete.

A szerződési elmélet hívei arra hivatkoznak, hogy az 1867. XII. t.-cikknek a közös ügyek kezelési módját megállapító része Ausztriára is vonatkozik. A közös ügyek kezelésének mai módját sem Magyarország, sem Ausztria nem állapíthatta meg egyoldalúan, ahol feltétlenül a két állam akaratmegegyezése volt szükséges, mert úgy Magyarország, mint Ausztria souverain állam s egyiknek a törvényhozó akarata nem lehet hatályos a másik államra nézve s nem lehet kizárólagosan döntő azokban a kérdésekben, amelyek mind a két államot egyaránt érdeklik. Az 1867: XII. t.-cz. és az ennek megfelelő osztrák törvény nem formális nemzetközi

szerződést cikkelyez ugyan be; de tartalmazza a két állam megegyező akaratát a közös ügyek kezelési módjára vonatkozólag, már pedig ez az akarat megegyezés és nem bizonyos ünnepélyes alakszerűségek azok, amelyek a nemzetközi szerződés fogalmához megkívántatnak. Maga az 1867: XII. t.-cz. záradéka is azt mondja, hogy: »e törvénycikkek azon rendeletei, amelyek a közös ügyek kezelésének módjára vonatkoznak, tetteleg csak akkor fognak hatályba lépni, midőn azok tartalmához Ő Felségének a magyar koronához nem tartozó országról is alkotmányos úton hozzájárultak.« A magyar törvényhozás tehát maga is kifejezetten elismeri, hogy a közös ügyek kezelési módját megállapító rendelkezéseket nem léptetheti hatályba a magyar állam egyoldalúan, hanem csak Ausztria megegyező akaratával együtt. Egy olyan törvény pedig, amelynek a hatályba lépése egy másik állami hasonló törvényének az alkotásától tétetik függővé, csak formailag törvény, lényegében ezzel az idegen törvénnyel együtt nemzetközi szerződést alkot.

Az önálló alkotás elméletének a hívei viszont azzal okolják meg a maguk álláspontját, hogy 1867-ben semmiféle szerződés nem kötött Magyarország és Ausztria között, a törvény keletkezésének a körülményei egyenesen kizárják, hogy azt a két állam közötti szerződésnek tartsuk. A két törvénynek más a kiindulási pontja, egyes fontos rendelkezéseikben nem egyeznek meg teljesen egymással s így nem alkothatnak egy nemzetközi szerződést.

Ennek a vitának nemcsak elméleti szempontból van jelentősége, hanem gyakorlati szempontból is. Ha az 1867. évi XII. t.-cz. nemzetközi szerződés, akkor csak szerződéses úton, tehát csak Ausztria hozzájárulásával módosítható; egyoldalú megváltoztatása szerződésesség, ha csak a rebus sic stantibus clausulára való hivatkozás nem ad jogot a magyar államnak arra, hogy a szerződést – jól jegyezzük meg – nem megszüntesse, hanem a másik szerződő félnek felmondja. Ha azt magyar törvénynek fogjuk fel, az egyoldalú megváltoztatásnak semmi akadálya nincs. Másodszor, ha nemzetközi szerződés, a két törvényszöveg között mutatkozó eltéréseket szerződésmagyarozat útján kell kiegyenlíteni s így a magyar törvény helyes értelmének a megállapításánál a megfelelő osztrák törvényre és megfordítva is tekintettel kell lenni, míg ha magyar törvény, akkor Magyarországra nézve csak az 1867: XII. t.-cz. rendelkezései lehetnek irányadók.

Ezt a két ellentétes álláspontot – úgy hisszük – nem nehéz kiegyenlíteni s egy egységes magyar közjogi álláspont létrehozni, ha a következőkre vagyunk tekintettel.

Magyarország és Ausztria két souverain állam, amelyek egymással csak nemzetközi viszonyba léphetnek. Az 1867: XII.

t.-cikkeknek a közös ügyek kezelési módjára vonatkozó része nemzetközi viszonyt szabályoz; ennek a viszonynak a rendezése a két állam megegyező akaratával történt ugyan; de ez az akaratmegegyezés nincs szerződésbe foglalva.

A nemzetközi életben egyebütt is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy két államot közösen érdeklő kérdésben az akarat-megegyezést nem szerződés tartalmazza; hanem az akarat-megegyezés u.,n. parallel törvényhozás, illetőleg parallel törvények útján jut kifejezésre, amelyek az illető államnak egyoldalú, a másik államtól független s arra való minden tekintet nélkül tett akarat-kijelentései. Különösen az Észak-Amerikai Egyesült-Államok és Kanadának egymásközötti viszonyában találkozunk azzal a jelenséggel, hogy őket közösen érdeklő, nemzetközi kérdések (pl. közös hídépítések) parallel amerikai és a kanadai törvények által nyernek szabályozást. Az Egyesült-Államokban a nemzetközi szerződések kötése bizonyos nehézkes alakszerűségekkel függ össze, s éppen ezeknek a formáknak az elkerülése céljából alkalmazzák a könnyebb módot: a parallel törvényhozást. A parallel törvényhozás körülbelül az a jelenség a nemzetközi életben, ami a magánéletben két vagy több személy hallgatólagos akaratmegegyezése valamely kérdésre vonatkozólag.

Az 1867: XII. t.-ez. és az ennek megfelelő 1867 decz. 21-iki osztrák törvény is ilyen parallel törvények, amelyek Magyarországnak, illetőleg Ausztriának a közös ügyek kezelési módjára vonatkozó egyoldalú akarat-kijelentéseit tartalmazzák s létre hozzák ebben a kérdésben a két állam akaratmegegyezését; de nem alkotnak nemzetközi szerződést. Mivel nincs nemzetközi szerződés s mivel mind a két állam önállóan a másikra való tekintet nélkül hozta meg a maga törvényét, sem Magyarország nem kötötte meg Ausztriával szemben, sem Ausztria Magyarországgal szemben az akaratát; a törvény egyoldalú megváltoztatásának tehát semmiféle jogi akadályja nincs s egyáltalában nem lenne szerződésszegés. A közös ügyek kezelésének új módját ismét csak parallel törvények állapíthatnák meg hatályosan; de egy parallel törvény egyoldalú módosításának is meglenne ez a jogi hatása – amint ezt gr. TISZA ISTVÁN mint miniszterelnök 1903 nov. 21-iki nyilatkozatában nagyon szabatosan kifejezte, – hogy az megbontaná a meglévő rendet, csakis az a hatalma nem volna meg, hogy létre is hozza az új rendet, amit létre akar hozni, mert ez természetesen csak akkor valósulhatna meg, ha arra vonatkozólag Ausztriában megfelelő törvény alkotnának.«

Míthogy nincs nemzetközi szerződés, hanem két parallel törvény, a két szöveg közötti eltéréseket nem lehet szerződés magyarázat útján kiegyenlíteni. Ahol a két törvény ellentétes rendelkezéseket tartalmaz s másféleképpen állapítja meg a

közösség körét, itt nincs meg az akarat-megegyezés, nincs meg a parallel törvény s így ezek a rendelkezések nem léphetnek hatályba.

A parallel törvényhozás és a nemzetközi szerződés között az a különbség, hogy míg az utóbbi jogi állapotot hoz létre, addig az előbbi csak tényleges állapotot. A parallel törvényhozásnál jogi biztosítéka nincs annak, hogy a két állam ténylegesen megegyező akarata nem fog 'megváltoztatni', csak reális biztosítéka van, t. i. mind a két államnak ahhoz fűződő közös érdeke. Magyarországnak és Ausztriának egymás közötti viszonyában azonban bizonyos tekintetben más a helyzet.

Itt a parallel törvényhozásnak egy közös tényezője van: az uralkodó s ez a biztosítéka annak, hogy a közös ügyek kezelési módjára vonatkozó törvényei egyik állam sem fogja egyoldalúan megváltoztatni.

Búza László.

A közigazgatás reformja.

(Benkő Albert: A vármegyei közigazgatás reformjának irányelvei. Előszóval ellátta: Concha Győző. Budapest, 1911. Kilián Frigyes utódainak kiadása; 230 oldal. Ára: 5 korona.)

A vármegyei tisztviselők országos egyesülete 1904-ben pályázatot hirdetett a vármegyei közigazgatás reformja irányelveinek kifejtésére. A pályadíj nyertese BENKŐ ALBERT, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja lett, kinek munkájához az előszót, mely maga is egy tanulmány és hazai közigazgatásunknak legnagyobb problémáit szépen tömörítve tárgyalja, Concha Győző, írta.

Fejlett jogirodalmunkban a szűkebb értelemben vett közigazgatási jog épp oly kevésbé talál tudományos művelésre, mint a milyen kevésre tartjuk a mi izzó politikai légkörünkben a törvényhozás és a bírászkodás, valamint a fejedelmi hatalom mellett az általában alárendelt fontosságúnak ítélt közigazgatást. Annál örvedetesebb a tárgyalt könyv megjelenése. Mint az előszó is mondja, csak »nemzetünk általános berendezésén, azaz alkotmányépületén toldozunk, ennek részleteivel, nezetesen közigazgatásával, behatóan egész lélekkel nem

törődünk«, pedig »a közigazgatás a nemzet haladásának kereke«. Hogy ez a kerék a rossz, kátyús úton, nagyon nagyon döcögve, lassan viszi előre a nemzet culturalis és sociális problémáit, ennek oka az, hogy ezt a kereket a magyar közfelfogás még mindig csak olyan ötödik keréknek tekinti. Összefüggésben van ez a jelenség történelmi múltunkkal és politikai helyzetünkkel is. A magyar nemzet évszázadokon keresztül folytatott erős harcokat önállóságáért, saját fejedelmi hatalmával szemben. Ez önállósági harcoknak bástyái voltak a vármegyék.

BENKÓ könyvének első részében, a bevezetésben a vármegyék történelmi fejlődését és alkotmányjogi szerepét írja le. Bemutatja a Szent István alkotta királyi vármegyét, amint az akkori primitív szükségleteknek megfelelőleg, első sorban hadi rendeltetéssel bírt. Még nem is oly régen szinte vakmerőség számba ment volna azt állítani, hogy a vármegye legelső formájában nem önkormányzati, hanem királyi intézmény volt; a magyar jogtörténet tanulmányozása azonban már megbarátkoztatta korunk jogásznemzedékét az igazsággal s ezzel nagy mértékben megkönnyítette a közigazgatás államossítása gondolatának befogadását. Még furcsábbnak tűnhetnek fel az a jelenség, hogy az a régi királyi vármegye, melynek hatalma eleinte csak a király szolgálaira – s nem a nemesekre – terjedt ki, lassanként átalakul nemesi vármegyévé. Azonban ez természetes, mert a királyi hatalom és a köznemesség érdekei az olygarchiával szemben egyek s ugyanazok és a nemesség a királyban, a király a nemességben talál védelmet ellene. Ebből az európaszerte előállott helyzetből jön létre a köznemesség, az akkori középosztály fontossága, államfentartó ereje s az a kapcsolat, mely a középosztály és az önkormányzat között fennáll. Amint a szerző logikusan levezeti, akkor lesz igazi hatalommá a vármegye, s hatalmának alapja az, hogy királyiból az államfentartó köznemesség szervezetévé lesz. A török hódoltság korában úgy a török, mint az absolut fejedelmi hatalommal szemben a vármegye tartja fenn a nemzeti szellemet, a közszabadságot és a jogfolytonosságot. Ebben a jelentőségében a vármegye politikai hatalommá lesz. De még régi, királyi korából megtartja, majd a köznemesség bevonulásával tovább fejleszti a bíraskodást, s midőn már a bíraskodás szervei kialakultak, ezek kezdik gyakorolni a még csak nagyon kezdetleges közigazgatási funkciót is.

A vármegyének ebből a fejlődéséből következik, hogy az első sorban politikai szervezet volt s hogy abban a politika mindig uralkodott a bíraskodás és a közigazgatás fölött. Ebben van a történelmi gyökere annak, hogy a hazai közigazgatásban – a mit a szerző is legnagyobb hibájának ró fel – még mindig túlnyomó szerepet játszik a politika. De ebből a

fejlődésből következik az is, hogy a nemzet miért viseltetik még mindig kegyelettel a vármegye politikai szerepe iránt: azért, mert a régi történeti fejlődés folyamán a vármegye mint az alkotmánynak, a nemzet függetlenségének bástyája szerepelt. S ennek a bástyának a védművei között látja még a nemzet egy része ma is a közigazgatást.

Innét van, hogy a közigazgatásnak a vármegyei autonómiával, a tisztviselők választásával való összefüggését még most is sokan vallják, és hogy abban az összefüggésben a közigazgatásnak mint a politikától független funkciónak oly kevés jelentőséget tulajdonítanak. A politika legnagyobb részben a parlamentben, a törvényhozás házaiban zajlik le, kisebb részben a vármegyei közgyűlési termekben s a magyar sajtó jóformán csak a politika szócsöve. (Mily üresek pl. a lapok, mikor szünetel az országgyűlés!)

Nem lehet csodálni, hogy ilyképp nem fejlődhetett ki tudományos közigazgatási irodalom sem. Annak is, mint minden tudománynak, csendre, pártpolitikai küzdelmektől való függetlenségre van szüksége. Íme a bíraskodás jogának, a magánjog és büntetőjognak milyen szép irodalma van. Ebben nem csekély része van annak, hogy 1869. évi IV. t.-cz. a bíraskodást a közigazgatástól elválasztotta és a vármegyétől és ezzel a politikától függetlenítette.

Az ilyképp megcsonkított vármegye politikai szerv maradt s ezenfelül a közigazgatás orgánuma is. Mert bár a centralisták elvei megsűrűdve már átjutottak a köztudatba s a közigazgatás államosításának szükségessége mind több hangoztatottnak talált, a kiegyezés után a gyűlölt absolut kormányzat közigazgatási szervezetéből a jónak átvétele se lett volna népszerű. így a régi magyar közigazgatás alapszervéhez, az önkormányzathoz tértek vissza s a tisztviselőválasztás felélesztésével szervezték a közigazgatást. Közmelegyőződés volt, hogy csak a választott tisztviselőktől vezetett közigazgatás lehet védelem a központi kormány hatalmi túlkapásai s az ország függetlensége ellen irányuló támadásokkal szemben.

Ilyképp egész közigazgatásunk egyrészt az államosítás vágya és szükségességének tudata, másrészt a vármegyék dicső múltjának kegyelete és az attól való félelem folytán, hogy a vármegyék alkotmányvédő szerepére még mindig szükség lehet, felemás intézménynyé fejlődött, mely sem állami közigazgatás, sem autonómia. A szükségesség .nj'omása alatt az állami felügyeletet ellátó szervnek, a főispánnak s vele a központi kormánynak beavatkozása mindig nagyobb és nagyobb lett s ma már az autonómia, mint a szerző azt megállapítja, csak névleg létezik és jóformán csak egyes rendelkezési joggal bíró tisztviselőknek, itt is a főispán beavatkozása által korlátolt, megválasztásában nyilvánul.

Egy dolgot azonban nem szabad felednünk. Igazi, lüktető eleven étellel telített önkormányzatot nem lehet mesterségesen csak úgy megcsinálni, mint pl. egy bérpalotát. Ehhez olyan kor kell, melyben él az önkormányzat szelleme, melyben az önkormányzat társadalmi szükségesség.

És még egyet. Az önkormányzathoz nemcsak lélek kell, de anyagi áldozat is. Az, hogy az önkormányzatban résztvevők rendelkezzenek idővel és vagyonnal. Mert azt soha se feledjük, hogy lényege az ingyenes közszolgálat. Ellenben az, hogy az önkormányzatban vezetőleg résztvevő egyén választás vagy kinevezés útján jut állásába, mellékes. Ez, mint ahogy a szerző is megállapítja, nem lényeges ismérve az önkormányzatnak; de igenis az az ingyenesség, bár a szerző ezt nem tartja az önkormányzat lényeges jegyének. El tud képzelni oly önkormányzatot, melyben a résztvevők kárpótlásul napidíjban részesülnek. Nézetem szerint azonban az igazi önkormányzat csak a nobile officium elve alapján szervezhető. Ebből folyik, hogy az önkormányzat föltételezi a független középosztály létezését. Demokratikus választói jog alapján lehet népparlamentet és törvényhatósági közgyűléseket összeállítani, de nem önkormányzatot. Ha a vagyon nélküli ember napidíj nélkül nem vehet részt a közügyek intézésében, akkor az a napidíj, amelyet az elveszett időért kárpótlásul kap, számára keresetforrás lesz, mint a görög demagógiában.

Viszont pedig szűkebb választói joggal középosztály nem létezésében a vármegyében egy-két családnak, a városokban pedig a plutokrátiának eszköze lesz az autonómia. A legjobb módja annak, hogy a nagyiparos, nagyvállalkozó és bankár általa üzleteket köthessen, közszállításokban résztvehessen és még jobban meggazdagodjék.

Ez mind nem önkormányzat és kétségtelen, hogy napjainkban az önkormányzat éppen ezen okoknál fogva nem is lehet népszerű. Manapság, mikor a gazdasági érdekek mindent behálóznak, csak az ezen érdekektől függetlenített tisztviselő örvendhet közbizalomnak. Itt rejlik az oka annak, hogy az autonómia hatóságainak döntéseivel szemben a felek mindig bizalmatlanok és minden legapróbb ügyet is a helyi érdekektől független központhoz fellebbeznek. Minek folytán a központ túl van terhelve – s mint a szerző helyesen megállapítja – beállt a legmerevebb bürokratikus centralisatio, mely íme az autonómia mellett is lehetséges.

Bár a szerző nem ismeri be, hogy az önkormányzat csak a nobile officium elve alapján szervezhető, mindazonáltal élesen meglátja és kiemeli az önkormányzat bukásának okát, a *középosztály tönkretűnésében*. Az előszó is ebben látja az önkormányzati elv bukásának okát.

Ebből az alap okból vezeti le a szerző a mai közigazgatás

minden hibáját. A bizottsági tagok nem vesznek részt a gyűléseken, mert erre nincs idejük; kereset, foglalkozások után kell látniok. Kevésnek is van pénze, az ily gyűléseken okvetetlenül felmerülő kiadásokra. Ennek következtében minden a referáló tisztviselőkön fordul meg.

Ámde a tisztviselőkben is sok a hiba. Fizetésük hosszú ideig csak nyomorúságos volt, előléptetési viszonyaik most sem kedvezőek, tevékenységük egy vármegye sokszor kis határai közé van szorítva s amellet még megválasztásuk sincs biztosítva. Kevés kivételtől eltekintve, a képzetesebb és nagyobb becsvágyú fiatal emberek kevésbé is keresik a vármegyei szolgálatot, s így sok kisebb vagy félbemaradt képzettségű egyénnek lett menedéke a vármegyei közigazgatás.

Sikerült a könyvnek az a része is, melyben BENKÓ a bírói és a közigazgatási pályára lépők előírt képesítését összehasonlítva, reámutat arra, hogy mennyivel nagyobb képesítést kívannak a bíraktól, mint a közigazgatási tisztviselőktől, holott a bírászkodás általában könnyebb és egyszerűbb a legalsóbb fokú igazgatásnál is, melynek helyes vezetése az ismeretek egész tömegét követeli meg s emellet nagy műveltséget, széles látókört igényel. Ennek hiányában közigazgatásunk fejlődése nem is tudott lépést tartani az állami, társadalmi és közgazdasági élet szükségleteinek fejlődésével s ezért a szerző feltétlenül szükségesnek tartja az egész közigazgatás újjáalakítását.

BENKÓ azonban nem híve a feltétlen teljes államossításnak.

Legelőször is megkülönbözteti *az igazgatási* szervezetet *az önkormányzattól*. Az önkormányzatot fentartandónak véli a vármegye belügyeire és ebben függetleníti a központi kormányzattól, tehát itt szélesíteni kívánja az autonómiát. Az igazgatást azonban teljesen az államnak kívánja átadni olyképpen, hogy a közigazgatást »végezze az állam a maga szerveivel, a vármegye közönsége pedig legyen ellenőrzője, de beleszólási hatalommal és közreműködési joggal bíró ellenőrzője« az állam igazgatási működésének. Ez az állapot tehát megfordítottja volna a mai helyzetnek. Ma a törvényhatóság végzi az igazgatást s az állam ellenőrzi; BENKÓ terve szerint az állam végezné az igazgatást és a törvényhatóság szervezett közönsége ellenőrizné azt. Mivel azonban ilyképp az állami mindenhatóság túlságosan emeltetnék, biztosítékokat keres oly irányban, hogy a közigazgatási tisztviselők ne szolgáltatassanak ki teljesen a kormány hatalmának és ne vonassalak ki egészen a közönség rendelkezése alól. Továbbá gondoskodói kivan abban az irányban is, hogy a közönség és a tisztviselői kar közötti összeköttetés szervezetileg fenmaradon. Evégből szükségesnek tartja a szolgálati pragmatikát olyképp, hogy a fegyelmi bírászkodást legvégső fokon független bíróság végezze és hogy ne csak a kormánynak, hanem a közönségnek

is legyen bizonyos mérvű fegyelmi hatalma a közigazgatási tisztviselők fölött. Végül szükségesnek tartja BENKÓ, hogy a tisztviselők kinevezésébe a közönségnek is legyen beleszólása. Ezt olyképp tartja megoldhatónak, hogy *az összes tisztviselőket az állam alkalmazza, azonban a vezető tisztviselőket vagy a közönség kijelölése alapján nevezze ki a kormány vagy megfordítva a kormány által kijelöltek közül válaszsza a közönség.*

Az ilyképpen beállított tisztviselők végeznék azután a törvényhatóság szoros értelemben vett belügyeinek az igazgatását is. Az állami igazgatás és az önkormányzat ezen szerves kapcsolatára, illetőleg az ezen kapcsolatba beillesztett tisztviselői karra nyugodtan reá lehetne bízni azt a legfontosabb alkotmány védelmi kötelességet, hogy a meg nem szavazott adó és újoncz beszolgáltatását megtagadja.

BENKÓ-nak e műve teljes joggal nyerte el a pályadíjat, mert a most actualis közigazgatási nagy kérdésről még senki sem irt ily szakavatott tollal. Még senki sem készített ilyen nagy conceptiót és könnyű gyakorlati kivihetőséget magában foglaló tervet s e munka nemcsak a mi, ma még szegényes közigazgatási irodalmunkban, de a nagy reform után remélhetőleg felvirágzó közigazgatási irodalmunkban is a legjobb művek közé fog tartozni. Hogy mily messzetekintő e munka, azt legjobban az az egy körülmény bizonyítja, hogy a közigazgatást olyképp kívánja szervezni, hogy az majdan, ha az esetleges szükség úgy kívánja minden nagyobb megrázkódás nélkül ismét a teljes önkormányzat hordozója lehessen. Mint ahogy régen a királyi vármegyéből lett a nemesi vármegye, viszont most talán a közel jövőben az autonóm vármegyéből ismét meg lesz a királyi vármegye, amiben, hogy meg lehessen, BENKÓ e művének kétségbevonhatatlanul része lesz.

Minazonáltal az *ideális* közigazgatást tulajdonképp az autonóm közigazgatásban látja BENKÓ, az államosítást pedig csak a *mai kor* követelményének, mintegy átmenetnek a jövőbeli jobb, tökéletesebb autonóm közigazgatásra. S mikor ezzel a *vezető* gondolattal viszi magával az olvasót könyvének világos, tiszta, a közigazgatás egész mezejét bejáró utjain, megérteti velünk, hogy a közigazgatásnak nagy veszedelme ugyan a politika – jobban mondva a pártpolitika – de veszedelme a merev bürokratikus központosítás is. Nemcsak azért mert az élettől elvonja a közigazgatást, de azért is, mert alapjában támadja meg az államot, mely csak úgy lehet erős, ha életsorának intézésében minél több független művelt polgára vesz rész. S ezért BENKÓ a modernizált állami közigazgatástól azt is várja, – s úgy hisszük, joggal – hogy újra lábra állítani segítse a *középosztályt.*

Steinecker Ferencz.

A ministerek jogi felelőssége.

(Dr. Búza László: A ministerek jogi felelőssége. Budapest, 1911. Grill. 145. l.)

A ministerek jogi felelőssége mint mai alakjában az alkotmányossággal kapcsolatban Angliából átplántált intézmény, mintha a francia forradalmat követő időkben elérte volna fejlődésének tetőpontját. Körülbelül száz esztendő óta az alkotmányok ez intézményt illetőleg holt pontra jutottak s a gyakorlatban is a jogi felelősségre vonás helyét a parlamentarizmussal kapcsolatosan a politikai felelősségre vonás foglalta el. A múlt század első fele óta egyáltalában nem találkozunk a ministerek vád alá helyezésével. Angliában az utolsó eset 1806-ban volt, a lord MELVILLE, Norvégiában 1836-ban LÖWENSKIOLD államminister, Franciaországban 1847-ben TESTE és Németországban 1851-ben HASSENPLUG, kurhesseni minister esete volt az utolsó.¹⁾ Mindez azt mutatja, hogy a ministerek jogi felelősségének az alkotmányos élet kezdetén volt különös fontossága s ma a parlamentáris kormányzatú monarchiáknak alig van ez intézményre szükségük. A monarchikus elv azonban, mely nem tűri az államfő felelősségét és ezért oly szervekre ruhazza azt, melyeket a souverainitás nem véd, de azért mégis a kormányzat élén állanak: megköveteli ez intézmény helyes szervezését s így nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedek német és francia államjogi irodalma nem kis munkásságot áldozott ennek a gyakorlatilag olyannyira elhanyagolt intézménynek.

Szerzőnk monográfiája erre a bőséges irodalomra támaszkodva nemcsak az írók idevonatkozó nézeteivel, hanem az egyes részletkérdéseket illetőleg kialakult uralkodó felfogással ismertet meg lépten-nyomon bennünket s gyakran a különféle idegen véleményeken sikerrel áttörve magát, eredetiségre és önállóságra törekszik. Közben pedig, ami a politikai tudomány egyes kérdéseinek tárgyalásánál szinte nélkülözhetetlennek látszik, hatalmas forrásanyag felhasználásával s mindig a legpontosabb idézésekkel kiterjeszkedik az összes államok idevonatkozó alkotmánytörvényeire és jogalkotására. A tömör jogászai szerkezetet élvezetes, szép stílus egészíti nála ki.

A ministeri felelősség fogalmából indul ki, mely a ministereket nem mint magánszemélyeket, hanem mint állami

) L. ez adatokat Összegyűjtve MOHL-nál: Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung. Tübingen, 1837, 696-726. l. még FRISCH: Die Verantwortlichkeit der Monarchen und Höchsten Magistrate. Berlin, 1904, 48-92. l.

közégeket terheli s így közhivatalnoki felelősség. De ennek egy különleges? esete, amely *általában* nem minden közhivatalnokkal, hanem csak a miniszterekkel szemben áll fenn. A közhivatalnokok vagyoni felelőssége a miniszterekkel szemben is érvényesíthető, de a fegyelmi és büntetőjogi felelősség alkalmazásának már nincs helye. Ezen a ponton a miniszterek felelőssége már lényegesen eltér a többi közhivatalnokok felelősségétől. A kettőben közös a vagyoni felelősség; de a felelősség többi részei már különböznek egymástól s a minisztereket, mint közhivatalnokokat terhelő felelősségnek éppen ez az eltérő, különleges része az, amelyet *ministeri felelősségnek* nevezünk (12. l).

A ministeri felelősségnek két fajtát különböztetik meg: a politikai és a jogi felelősséget. Sorra czáfolja azokat a nézeteket, melyek a felelősségre vonás tényei, célja, fóruma és tárgya szerint határolják el a kettőt egymástól s ő a különbséget helyesen *a felelősségre vonás módja és eszközei tekintetében* vonja meg. De a politikai felelősséget nemcsak a parlamentáris felelősségben látja, hanem találóan ide *sorozza*. ennek másik ágaként a minisztereket az államfővel szemben terhelő felelősséget.

Ily módon eljutva a jogi felelősség fogalmához, annak jogi természetét fejti ki s megállapítja, hogy az se nem fegyelmi, se nem büntetőjogi, hanem egészen különleges természetű, u. n. *államjogi felelősség*. Célja a végrehajtó hatalom gyakorlásának ellenőrzése s nem, mint sokan *állítják*, a törvényhozó és végrehajtó hatalom összhangjának a biztosítása. A miniszterek nemcsak saját tényeikért, de – mint fentebb jeleztük – az államfő tényeiért is felelősséget vállalnak az ellenjegyzés által, mely azonban éppen nem *jóváhagyása* az államfői rendelkezésnek, hanem az ellenjegyző" ministert részesévé teszi a hatalom gyakorlásának.

A ministeri felelősség tárgyát *alakilag* három rendszer osztályozza: a taxatív, mely büntetőjogi felelősségnek tartja; a másik, mely a fegyelmi felelősség alapján áll, csak általánosságban definiál; a harmadik, a vegyes rendszer, a két elsőnek keveréke, amely az általános meghatározás mellett külön ki is emel mintegy példaként, egyes cselekményeket. *Anyagilag* pedig az a kérdés, hogy melyek azok a cselekmények, amelyekért a miniszterek vád alá helyezhetők. Itt ismét két elmélet czivódik. Az egyik szerint csak jogsértő cselekmények, a másik szerint politikájuk czélszerűtlensége, az állam fontos érdekeinek a veszélyeztetése is. Ez utóbbi azonban nem helyes, mert a vád alá helyezés nem alkalmas eszköz a miniszterek működésének a czélszerűség szempontjából való ellenőrzésére s így ez inkább a politikai felelősség körébe tartozik.

A vádemelés joga a parlamentet illeti, de ez annak *ellenőrző* és nem törvényhozó funkciói közé tartozik. Néhol az államfőt is megilleti; ha azonban a parlament vádemelésének érvényességét az államfő hozzájárulásától teszi függővé, ez által a ministeri felelősség teljesen illuzoriussá válik. A vádemelés joga a parlament mindkét házat külön-külön kell, hogy megillessen, mert parlamentáris kormányzatú államban a ministerium az alsóház egy engedelmes többségének segítségével minden megtorlás nélkül követhet el törvénysértéseket. Hogy a felsőház legtöbb helyen még sincs felruházva e joggal, annak oka, hogy rendszerint a bíróságot szolgáltatja.

A ministeri felelősség intézményének legfontosabb és legnehezebb kérdése *a bíróság szervezése*. A szerző ezt felismerve, tanulmányának legterjedelmesebb részét ennek szenteli. Mindenekelőtt azokat a tulajdonságokat határolja körül, melyeket a bíróságban megkövetel. Ezek: a függetlenség, a pártatlanság s a jogi ismeret mellett a politikai rutin. E szempontok előre bocsátása mellett az egyes bíróság nyilvánvalóan alkalmatlan, a közönséges büntető bíróságok nélkülöznek a kormány nyal szemben a függetlenséget s nem rendelkeznek politikai ismeretekkel; az esküdtbíróság sem alkalmas politikai és szakismeretek h anyában, de meg kérdés, a közvéleménnyel szemben független tudna-e maradni. Az irodalomban főleg három rendszernek vannak hívei. Az egyik *a felsőházra bízta*. Ez azonban egyrészt nem független, mert tagjai mindig bizonyos függésben vannak a végrehajtó hatalom birtokosával, az uralkodóval, aki számukat könnyen szaporíthatja (peerschub), másrészt politikailag nem pártatlanok, nincsenek meg a jogi ismereteik s e rendszer politikailag is helytelen, mert élesen szembe helyezve a két házat, könnyen alkotmányválságot teremt. A másik *a legfelsőbb bíróságra bízna*, de félő, hogy a kormány már a bírói állások betöltésénél pártpolitikai szempontok által vezettetné magát; de meg a bíróság nem is rendelkezik politikai ismeretekkel. A harmadik külön *állambíróságot* szervez, amely szükséges, hogy különféle elemekből alakuljon, akkor meg fog felelni a fenti körülményeknek. Elméletileg az a leghelyesebb, mely *szakbírókból és politikai kérdésekben jártas, de a parlamenten kívül álló s így politikailag nem exponált egyének sorából* alakítja meg az állambíróságot. De fontos kérdés itt kérdés itt az is, hogy *miként jelöltessenek ki a bíróság tagjai*. Vagy sors, vagy egy szerv útján. E tekintetben pedig vagy csak a parlament, vagy a parlament és a kormány együttesen jöhet számba. Az előbbi azért nem helyes, mert így a vádló alakítja meg a bíróságot, ami a modern büntetőjog elveivel ellenkezik. Az utóbbit célszerű még a sor húzással kombinálni.

A jogi felelősségre vonás a pernek alakoszerűségei közt

történik. A büntetőjogi elmélet hívei szerint az eljárásban a büntető perjog mint *lex generalis* szerepel a ministerek elleni per szabályaival, mint *lex speciálissal* szemben. Ahol azonban e pert államjogi pernek tekintik, ott a bíróság maga kell, hogy megállapítsa az eljárást, tekintettel a modern perjog követelményeire. Legyen tehát az eljárás *accusatorius*, szóbeli, nyilvános, engedtesék meg politikusoknak is a védelembe való bevonása, az elévülési idő legyen rövid, naptárilag fix s a tett elkövetésétől számíttassék.

Az ítéletnek mindenekelőtt azt kell megállapítania, hogy a vád tárgyául szolgáló cselekmény foglal-e magában jogsértést, de ezenkívül ki kell mondania annak a *ministerekre vonatkozó* jogi következményeit is. A büntetési nemnek államjogi büntetésnek kell lenni, amely célra az államfő a legalkalmasabb. Perorvoslatnak helyt adni hibás, mert ez az eljárást elhúzza, de az újrafelvétel megengedhető oly esetekben, amelyekben annak a közönséges büntetőperjogban is helye van.

Semmi esetre sem illetheti meg az államfőt az *abolitio* joga, de nem gyakorolhatja a pertörlést a parlamenttel együtt sem. Némelyek a kegyelmezés jogát is helytelenítik, ez azonban annyiban kifogásolható, mert a politikai büntetésekkel szemben igen gyakorta változik a közvélemény. De épp oly helytelen a kegyelmezési jog korlátlan megadása. Ez könnyen a kegyelmezési joggal való visszaélésre vezet. Leghelyesebb annak megszorítása, amely abban állhat, hogy: 1. az államfő nem egyedül gyakorolja, hanem *a)* a parlament indítványára, *b)* *hozzájárulásával*, *c)* törvényhozás útján; 2. egyedül, de csak *amnestia* esetén gyakorolhatja. Ez utóbbi azért helytelen, mert féltő, hogy az uralkodó éppen e célból hirdet *amnestiát*, de meg az *peren* kívüli okokból történik. Legcélszerűbb rendszer, mely nemcsak a parlamentnek, de az államfőnek is megadja a kezdeményezés jogát, még pedig nem törvény, hanem egyszerű határozat alapján.

Csekey István.

Társadalmi politika.

A munkáskérdés új világításban.

Levenstein Adolf: Die Arbeiterfrage. Mit besonderer Berücksichtigung der sozialpsychologischen Seite des modernen Grossbetriebes und der psychophysischen Einwirkungen auf die Arbeiter.. München: E. Reinhardt, 1912. (406.) 8°.)

A szerző majd egy évtizeden át rendes heti összejöveteleken foglalkozott munkásokkal, miközben azt találta, hogy ama kategória, amelynek változatos foglalkozása volt, mindenkor bizonyos öntudatos magatartást tanúsított ellentétben azokkal, akik mesterségüket automatikusan folytatják. Ez utóbbi fajtának megfigyelése valósággal vigasztalan; lelki nyomás alatt élnek, érdeklődésük minimalis. Ezért bajos is gondolkodásukhoz, reményeikhez, vágyaikhoz hozzáférközni és azokat elemezni. De éppen ez a nehézség ösztökéli a szerzőt, hogy kutassa az okozati összefüggést a technika és az egyes 'munkás lelki élete közt és hogy megragadja az ebből az összefüggésből eredő hatásokat. Mert bármennyire is kutatták ezideig a munkarendszerek alakját, a munkabérfajtát, a munkaszerződések stb. formáját, a munka jogi és közgazdasági oldalát, még sincs eddigelé tömegvizsgálat, amely a lélektani és élettani momentumot kellőképpen figyelembe venné.

LEVENSTEIN előadása különbözik a rendes retrospectív vizsgálódásoktól. Megpróbálkozott azzal, hogy megragadja a munkás helyzetét a termelésben és hogy behatoljon a mai nagyüzem lélektanába, valamint az ebből a munkásokra eredő hatásokba. Az osztálytypus szellemi és fizikai mechanizmusát óhajtotta tanulmányozni, hogy meg tudja magyarázni cselekvéseit. Vizsgálódásainak, vagyis helyesebben tapogatózásainak célja lehetőség szerint alapot teremteni arra, hogy megfelelhessen ama kérdésekre, hogy minő embereket teremt a modern nagyipar a magángazdasági oeconomia nyomása alatt? Minő erők teszik továbbá az ellensúlyát az esetleges lelki és testi elfajulásnak?

Kérdőívének következő alakja volt: 1. Általános nacionalere vonatkozó kérdések. 2. Kereseti viszonyok. 3. Bérfizetési módok. 4. Mit szeret jobban, idő vagy darab munkabért és miért? 5. Hány órát szeretne dolgozni? 6. Mit csinálna, a napjában elegendő ideje maradna a maga számára? 7. Gépen dolgozik? Minőn? 8. Örömet szerez munkája, vagy pedig nem érdekl? 9. Mit vásárolna, ha volna rá elég pénze? 10. Minő munkát végezne legszívesebben? 11. Mindig egyforma vagy pedig különböző, változatos munkája, van? 12. A mindig egyforma, azonos munka következtében érez-e valaminő

kimerülést vagy más nehézséget? 13. Gondolkodik munka közben – és min – vagy pedig egyáltalában lehetetlen valamire gondolnia? 14. Otthon családjá körében vagy pedig inkább korcsmában talál több örömet; nélkülözhetőnek tartja az alkoholélvezetet vagy pedig a szeszélvezet után jobban tud dolgozni? 15. Mi nyomja inkább: a csekély bér vagy pedig az, hogy munkáltatójától annyira függ és olyan kevés a kilátása arra, hogy az életben jobban boldoguljon és hogy gyermekeinek többet adhasson? 16. Minő könyveket olvasott? 17. Minő befolyása volt rája a politikai és szakszervezeti mozgalomnak; van-e reménye, hogy ennek következtében jobb dolga lesz? Vagy pedig nem reméli ezt? És miért nem? 18. Hisz Istenben vagy pedig kilépett egyházából és minő okból? 19. Gyakran jár az erdőbe? Miket gondol, ha az erdő mélyén csendben fekszik? 20. Minő reményei és vágyai vannak?

Nyolczezer kérdőívet helyezett el a szerző és háromféle munkásra gondolt: 1. Bányamunkásokra (Ruhr-, Saarvidék, Szilázia). 2. Textilmunkásokra (Berlin-Forst; 3. Fémmunkásokra (Berlin, Solingen, Oberstein).

Az első kérdőívek 1907. nyarán mentek széjjel és az enquete 1911-ben ért véget. Nem szakszervezetek vagy gyűlések révén terjesztette a kérdőíveket, tudva, hogy a tömegek kiegyenlítőleg és nivellálólag hatnak a bennük mozgó egyedekre, hanem a magánlevelezés hihetetlenül fárasztó útján. Sok ezer levelet irt LEVENSTEIN, amelyekre beérkezett válaszokat azután még nagyobb fáradtsággal dolgozta fel.

Négy csoportra osztja a szerzett tapasztalatok alapján a munkásságot. (Megjegyzendő, hogy csak socialdemokratikus alapon és szabad szervezetekben organisait munkásokról van szó!)

A három imént jelzett foglalkozási csoporton belül megkülönböztet egy intellectualis réteget, egy contemplativ réteget, harmadsorban az álműveitek, túlművel ek vagy elrontottak csoportját (Verbildete), végül a tömeget, vagy amint ő nevezi, a Massenschichtet.

Ennek a Massenschichtnek a határozott collectiv sajátosságokkal bíró csoportnak osztályozása nem volt nehéz. Minden beérkezett kérdőívre egyhangúan jellemző, igen – vagy nem – felelet avagy a: *nem tudom* stereotyp válasza jellemzi ezt a csoportot. Jellemző emez osztály tagjaira, hogy sok ízben a legstereotypebb igen és nem-sorozatot is lemásolták. E széles réteget nyugodtan lehetne a lelkiileg halottak kategóriájának nevezni, olyanok csoportját, akiket akár ket-reezbe lehetne zárni, ha rendesen etetnék őket. Több mint ezer levelet váltott szerzőnk efélékkel. Az eredmény: hatvanegy egyáltalán elfogadható válasz és ezek is vigasztalanok, hogy csak teljesen negatív eredményről lehet beszélni.

Az úgynevezett agyonművelteket tartalmazó csoport azokat a jellemvonásokat mutatja, amelyeket a proletariátus minden ösmerője tud. Legnagyobbbrészt végtelenül nehézkes levélírók, akik kimondhatatlanul sivár, galandféreg hosszúságú mondatokban mondanak el mindent és semmit vagy csak igen keveset. Egész tárháza a sajátságos dagályos írásoknak. Közben folytonos dobálódzás erős kiszólásokkal, meg idegen szavakkal, rendesen rossz helyen, az idézetek egész tömkelegével.

A szemlélődő, contemplatív csoport – persze legtágabb értelemben – azt a munkástypust tartalmazza, aki beletörődött a sorsba. Az efajta munkás az, aki magában áll, akit társai nem igen értenek. Legtöbbnyire harmonikus egyéniségek, akik gyakran bölcsészeti kérdésekkel küzködnek, akiknek olvasmánya Büchner mellett Goethe, Renan, Nietzsche, Kant, Schopenhauer stb. stb.

Az intellectuális csoportnak kiválasztása volt a legnehezebb. E munkás kategória alapvonása az alkotó, autonom jellem. Jövőbe törő jellemek ezek, fiatalos bizalommal eltel optimista kedélyek.

Az összes visszaérkezett kitöltött kérdőívek birtokosai következőleg oszlottak meg. Számítható volt: az intellectuális csoporthoz 5.9%, a szemlélődők csoportjához: 9.9%, a félműveltekhez 20.1%, végül a tömeghez: 64.1%.

Mint fent jeleztetett, két kérdést óhajtott a szerző vizsgálódásai alapjává tenni és pedig: *a)* Minő embereket teremt a modern nagyipar a magángazdasági oeconomia nyomása alatt?

b) Minő erők alkotják az esetleges testi és lelki elkorcsosulás ellensúlyát.

Ezekkel szemben két jelentékeny irányzat állapítható meg.

1) A lefelé hanyatló vonal, minden lelki és szellemi értékeloszlásának süllyedő görbéje.

2) Az emelkedő vonal, a sajátságosan újszerű lelki cultura új alkotása.

Meg volna már most állapítandó, melyik oldalon van a túlsúly. íme a mérleg: Az egyik oldalon a »tartozik« oldalon a rossz érzetek – a másik a »követel« oldalon az érzésbeli értékek üdvös hatása, mint ellensúly.

Hogy aktív-e ez a mérleg vagy passív, nehéz volna ez idő szerint megmondani. Tagadhatatlan érdem az illetén kutatásokkal való kezdeményezés. Ha most eleinte kézzel fogható eredményt nem is hoznak napfényre, annál szebb reményekre jogosítanak azok a jövőben. Mint olvasmány, jelesen az enqueteot tárgyazó rész végtelenül érdekes.

V. J.

Az ipari mérgek jegyzéke.

(Liste der gewerblichen Gifte und anderer gesundheitsschädlicher Stoffe, die in der Industrie Verwendung finden. Nach den Beschlüssen des Komitees der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz entworfen von Prof. Dr. Th. Sommerfeld und Gewerberat Dr. R. Fischer. Redigiert durch den ständigen hygienischen Beirat der Internationalen Vereinigung. , Jena, Gustav Fischer 1912.

Egy összesen csak harmincz oldalra terjedő kis füzet hagyta el a sajtót, mely azonban majdnem nyolcz esztendő fáradhatlan munkájának az eredménye. Még 1904 ben volt ugyanis, amidőn a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete baseli nagygyűlésén elhatározta, hogy az iparban előforduló mérgeket összeállítja. A védekezés első feltétele a baj ismerése, így van ez természetesen az ipari mérgekkel is, melyek a munkások egészségét annyi veszélynek teszik ki és amelyeket ennek daczára a sociálpolitika a legújabb időkig kellőképp nem méltányolt a munkások helyzetének javítására irányuló működése körében. Mióta azonban a tudomány nagyobb gonddal fordult ezen mérgek tanulmányozása felé és megállapította, hogy azok kellő figyelemben részesítése és védekező eljárások kifürkészése által mily óriási bajoktól és szenvedésektől képes az emberiséget megóvni, azóta a sociálpolitika mindig nagyobb és nagyobb súlyt helyez az ipari mérgek hatásainak az elhárítására.

Természetesen ezen bajok elhárításának az egyik legfontosabb feltétele a szakképzett és pedig éppen az ipari betegségekben és ipari mérgek hatásában szakképzett orvosok rendelkezésre állása. Minden káros hatásnál, melyet az emberi szervezetnek el kell szenvednie, a legfontosabb kérdés az, hogy mily sokáig van a szervezet a hatásnak kitéve? Ha idejekorán, amidőn az ipari mérgezés első tünetei jelentkeznek, a bajt az orvos megállapítani képes és az illető munkásnak a mérges anyaggal való érintkezését a jövőben meggátolni módjában áll, akkor sok baj hárítható el, míg az ipari mérgezésekben járatlan orvos hiánya, avagy annak szavának figyelmen kívül hagyása meghagyja a munkást az ártalmas környezetben, mely azután annyira megtámadja szervezetét, hogy azon többé segíteni nem lehet. Éppen ezért minden eszközt, amely az orvosoknak ezen sociális szempontból oly fontos kiképzését előmozdítani alkalmas, nagy örömmel kell üdvözlőnünk annál is inkább, mert az orvosok csak legújabbban, a munkás betegségyezés szervezése óta keresik az összeköttetést nagyobb fokban hivatásuk és a munkásosztály-nak foglalkozásából eredő bajai közt.

A most kiadott jegyzéke az ipari mérgeknek mindenestre fontos sociálpolitikai esemény számba megy, mert az iparban használt mérgeknek, azok hatási módjának, következményeinek és az általuk fenyegető bajok elhárításának az eszközeit ismerteti. Erősen hozzá fog evvel járulni ahhoz, hogy necsak a ma már közismert ipari mérgeket, mint a phosphort és az ólmot részesítse figyelemben a socialpolitika, hanem az ipar hosszú sorozatának többi anyagait is.

Már abból, hogy ily sokáig dolgoztak ezen a jegyzéken, sejthetjük azt, hogy mily gonddal és lelkiismeretesén készült az. Midőn SOMMERFELD tanár, ki egyike e téren a legelső szakértőknek, 1908-ban bemutatta a általa készített jegyzéket, FISCHER német iparfelügyelő személyében másik szakértőt kértek fel a munkálat átvizsgálására. Amidőn azután a második szakértő véleményének figyelembe vételével, átdolgozva újból a nagygyűlés elé került a jegyzék Luganoban, azt még midig nem adták ki, hanem az egyes nemzeti osztályok véleményének a kikérését határozták el. Csak miután ilyképpen minden nemzet szakértőinek a hozzászólásra módot nyújtottak, – Magyarország részéről FRIEDRICH VILMOS adott beható véleményt – határozta magát a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete arra, hogy végre közzéteszi a jegyzéket.

Emelte volna a méregjegyzék értékét, ha esetleg iparágankint a benne foglalt mérgekkel szemben való védekezés módjait is előadná. Ez által azonban természetesen rendkívül növekedett volna a mű terjedelme, másrésztől pedig e téren tartalma is csak nagyon viszonylagos értékkel bírhatna, mert a technika folytonos haladása folytán az ipari mérgekkel szemben követendő elővigyázati intézkedések módja is változik. Éppen ezért el kell fogadnunk azt a megoldási módot, melyet az előttünk fekvő kiadványban találunk, hogy t. i. csak nagy általánosságban foglaltatnak össze az ipari mérgekkel alkalmazandó óvintézkedések, bár igaz, hogy az erre vonatkozólag a mű végén összeállított pontozatokban alig van valami, amit a képzetebb laikus is ne tudna.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Közegészségügyi értekezet.

Folyó évi *február husz hatodikán* indult meg egyesületünk közegészségügyi szaktanácskozmánya, melynek első üléséről az alábbiakban számolunk be.

GAAL JENŐ főrendiházi tag, elnök: Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Mindenekelőtt van szerencsém a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében melegen üdvözölni a megjelenteket és felkérni, hogy az általunk szétküldött kérdőpontokra becses véleményüket nyilvánítani szíveskedjenek.

Ennek az ügynek, amelynek szolgálatában összejöttünk, a fontosságát fejtegetni sértés volna az igen tisztelt közön-séggel szemben. A higiéné jelentősége korunkban olyan nagy, hogy azzal most már nemcsak általában a művelt közönség van tisztában, hanem annak minden országban hatalmas támogatói keletkeznek és diadalrajutását a socialis kérdés egyik legfontosabb ága megoldásának tekintik.

Ha e tárgygyal magával, annak fontosságával nem is foglalkozom, azt hiszem mégsem lesz fölösleges ennek a szakértekezletnek előzményeit és a közzétett kérdő-pontoknak némi megokolását szolgáltatnom. Előzménye ennek a szaktanácskozmánynak a drezdai nemzetközi első egészség-ügyi kiállítás volt. Az a kiállítás, amelynek már programja valósággal suggerálólág hatott mindenfelé. Midőn azt a programot megkaptam, rám is oly mély benyomást gyakorolt, hogy mindenféle akadályok leküzdésével is erkölcsi kötelességemnek tartottam oda elmenni és meggyőződni arról, hogy vajjon ennek a programnak a keretében itt kilátásba helyezett phenomenális ígéretnek tényleg megfelel-e a valóság.

Bevezetése ennek a higiéné-kiállításnak az 1903-ban ugyancsak Drezdában tartott városi kiállítás és annak főleg egészségügyi osztálya volt, mely olyan feltűnést keltett, hogy már akkor elhatározottam, hogy ha csak lehet, a közegészségügy követelményeinek propagálása érdekében komoly lépést fognak tenni. Sokáig afelett, tanakodtak, vajjon ne egy nagy közegészségügyi museumot létesítsenek-e. De sok tanakodás után meggyőződtek arról, hogy annak a célznak, amely szemeik előtt lebegett, legjobban egy kiállítás rendezésével fognak megfelelni. A kiállítás által t. i. el lehetett érni azt, hogy az szélesebb körben volt tervezhető, hogy arra az illetékes tényezők áldozatkészségét is inkább meg lehetett nyerni, hogy a közönséget is inkább oda lehetett vonzani és hogy a külföldi államokat is rá lehetett bírni, hogy abban részt vegyenek. Ezek a szempontok döntöttek és 1910 február 12-én összejött az a bizottság Drezdában, amely a kiállítás rendezésének fő elveit megállapította, sőt már ekkor magát a programot is bemutatták.

Az ez alkalommal tartott előadásokban mindaz kiemeltetett, amit azután a kiállítás csakugyan meg is valósított. Kiemeltetett ez alkalommal, hogy a tudomány az utóbbi időben igen nagy mértékben haladt, minek következtében a közegészségügy elméleti kincs-anyaga oly rengeteg, hogy attól a gyakor-

lat nagyon elmaradt; kiemeltetett, hogy az utóbbi időben minden törekvés daczára a fejlődés újabb és újabb problémákat vet fel, úgy hogy még a leghaladottabb országokban is a higienikus kérdések folyton napirenden vannak. Továbbá megállapították, hogy ezek a kérdések a napirendről nem is fognak lekerülni, mert e fontos problémák mindig meg újulnak és ha egyet közülök megoldanak, akkor ismét egy másik jön. Általában megállapították végre, hogy a hygienének a lényegével még a művelt államokban is a haladottabb, tanultabb közönség sincs teljesen tisztában. Ennek a példájául felhozták, hogy mikor falragaszokra pályázatot hirdettek, a beérkezett 530 munka közül egy sem adta vissza a hygiene lényegét; a művészek hygiene alatt majd gyógyítást, majd szamaritánus jótékonytságot és hasonlókat értettek, de annak lényegét nem fogták fel. Ha a társadalom ezen mégis már haladottabb rétege, a művészek is ilyen tévedésben vannak a dolog lényegére nézve, akkor még nagyobb lehet a tájékozatlanság az alsóbb rétegeknél. Már pedig, amint ugyanez alkalmal bölcsen kiemeltetett, a hygiene csak akkor válhatik t>e teljesen, ha annak tudata behatol a közönségnek még alsóbb rétegeibe is. E részben tehát óriási feladatok várnak mindazokra, akik ezen ügy hivatott szolgálói. Ezek pedig nem csupán az orvosok, hanem a közigazgatási hivatalnokok, a technikusok, a paedagogusok, a socialpolitikuskok egyaránt, úgy hogy azok közreműködése ezen kérdés megoldásánál mulhatatlanul szükséges.

Hogy mindezeket a mozzanatokat a nagyközönség szeméi elé állíthassák, öt nagy részre osztották a kiállítást. Az egyikben a tisztán orvos-tudományi ismereteknek kiállítási tárgyakkal való szemléltető feltüntetése czéloztatott. Vele kapcsolatban – úgyszólván ennek a modern ipar nyelvére való lefordítását – az iparczikkek tudományos kiállításának osztályát tervezték. De miután a haladás feltüntetése nagyon szükségesnek mutatkozott, elhatározták azt is, hogy először egy történeti osztályt fognak önállóan rendezni, azután mindegyik tudományos szaknak az utolsó 50 éven belül való fejlődését az illető helyeken fogják feltüntetni. Elhatározatott, hogy népszerű kiállítást rendeznek, amelynek a rendeltetése nem az, hogy az embereket az orvosi tudományokba avassa bele és mindenféle kuruzslások szellemét terjeszsze, hanem az, hogy az embert megismertesse önmagával, hogy megmutassa azt, hogy milyen helytelenül élnek az emberek általában és hogy egy népszerű tankönyvet szolgáltatassanak a nagyközönségnek, amely ilyenformán sokféle intelmet nyerhet és megszívlelésre vihet magával haza. Egy külön részt a sportnak szentelnek, ahol bemutatták, hogy a mostani testedzés mellett mennyi mindenféle helytelenség, visszaélés követetik el; hogy

miként kell helyesen élni a sport különböző nemeivel. Végre befejezésül egy külön statisztikai osztályt állították fel, amelynek a katalógusa a legérdekesebb adatokat foglalja magában, mert a kiállított graphikonoknak a másolatait közölték benne, ezenkívül tartalmuknak úgyszólván a quintessentiáját.

Mikor ezt a program mot olvastam, egy olyan eszményi kép tárult fel előttem, amelynek a megvalósulásában nem voltam hajlandó hinni, azért igyekeztem oda eljutni. De amit ott találtam, az nemcsak megfelelt ennek a programnak, hanem minden várakozásomat meghaladta. Azzal az erős meggyőződéssel jöttem haza, hogy az ott szerzett tanulságok és intelmek mindenkire nézve, aki azokat látta és észlelte, azt a kötelességet róják, hogy a maga hatáskörében kövessen el mindent, hogy a higiéné mennél jobban népszerűsítették, de ne csak népszerűsítették, hanem annak szabályai, parancsai mentől jobban teljesítettessenek az illető országban. Úgyszólván inspirálva jövén haza, az első íerfiu, akivel ezt az eszmét megbeszéltem, a magyar kormány-
nak kiállítási kormánybiztosa volt, Gross Emil úr, egyetemi tanár, udvari tanácsos, aki az eszmét minden tekintetben helyeselte és bámulatos megértéssel, jóakarattal, teljes odaadással, előzékeny lényének egész melegével felkarolta ezt az ügyet és mondhatom, hogy a drezdai kiállításon szerzett inspiráción kívül főleg neki, köszönhetjük azt, hogy ez alkalommal itt jelen vagyunk. (Éljenzés.) Ó nemcsak erkölcsi támogatásával, hanem a szükséges tárgyi segédeszközök szolgáltatásával is lehetővé tette ezt a mai összejövetelt.

Már most mindezekből az előzményekből mi a Magyar Társadalomtudományi Egyesület körében azt a tanulságot vonjuk le, hogy mivel a higiéné legalább is annyira égető socialis kérdés, mint amily mértékben orvosi, ennélfogva bizonyos illetékességünk nekünk is van annak megoldásához hozzászólni, sőt azt gondolom, hogy a különböző szakférfiaknak, az orvosoknak, technikusoknak, paedagogusoknak, socialpolitikusoknak meghívása első sorban egy olyan egyesületet illet, amely nem szakszerűen foglalkozik részleteivel hanem annak nagy, egyetemes egészét nézi. Ennélfogva azt hisszük, hogy nem léptünk túl hatáskörünkön, midőn elhatároztuk, hogy egy ilyen enquétet fogunk tartani.

Ennek az értekezletnek megtarthatása érdekében és azért, hogy bizonyos concret legyen, amelyen a tanácskozás megindulhat, bátrak voltunk kérdőpontokat összeállítani. Ezen kérdőpontok, amelyeket a meghívókkal szét is küldöttünk, magukban foglalják azokat a részleges tanulságokat, amelyek a drezdai kiállításból menthetők. Mindjárt az első kérdés arról szól, hogy hogyan lehetne a socialis érzéssel párhuz-

mosan a higiene iránti érzéket ápolni és fejleszteni a társadalomban. Socialis érzés nélkül a higienet sikeresen ápolni nem lehet. Az a socialis érzés pedig, amely közönyös ember-társaink bajai, betegsége iránt, nem igazi socialis érzés. A higiene viszont nem érhet czélt, ha nem az emberszeretnek szilárd talajából nő ki.

Ezt a kérdést egy további részletes kérdéssel toldjuk meg, azzal, hogy mit lehetne e részben várni a házi és közneveléstől és az iskolán kívüli tanítástól, szóval egyáltalában az oktatástól. A higienével való foglalkozás, t. i. a bajok megelőzése lehetetlen, hogyha bizonyos ismeretekkel nem rendelkezünk, Ismeretek nélkül az új kor vívmányait nem használhatjuk eléggé. Azokat tehát okvetlenül tanítani kell, és közoktatásunk minden ágában és minden fokozatán a közegészségügygel sokkal behatóbban kellene foglalkozni, mint amennyire az ma történik.

Külön még egy kérdés van itt, amely specializálja a korábbi kérdéseket: Mit lehetne különösen a nők nevelése tekintetében tenni? Mert – mint a kiállítást előkészítő értekezleteken mondatott – a higienének legtermészetesebb és első ápolói a nők. Ők úgyszólván a gyakorlati higienikusok. Ő rájuk e tekintetben nagy feladat hárul s ha az nem teljesítetik, részint azért, mert a szükséges ismeretekkel nem bírnak, részint mert kezelésükbe nincsenek begyakorolva, akkor hiába minden törekvés. A családban kell kezdeni a dolgot, a családban pedig a nap, a központ – a nő. Es a nőnevelés tekintetében erre nézve egészen új mozzanatok keletkeznek, új mozgalmak indultak meg. Figyelmeztetek csak egy mozzanatra, amely a legújabb időben kifejezésre talált egy lipcsei főiskolában. A múlt évben október 29-én nyitották meg Lipszében a Hochschule für Frauen nevezetű nagy intézetet. Ennek a főiskolának a rendeltetése nem az, hogy a nők számára külön tudomány-egyetemet képezzen, hanem, hogy a mi társadalmunk egyik legfontosabb hivatására oktassa az illetőket, t. i. a nő hivatására. Ennek az intézetnek tanárai jórészt az ottani egyetemről kerülnek ki. 800 hallgatója van; rendeltetése az, hogy a középsorsú és felső osztályú nőket azokra a kötelességekre és teendőkre tanítsa, amelyek őket mint anyákat, mint feleségeket, mint a társadalom kiváló tagjait megilletik, akiknek a mai cultura színvonalán kell lenniök, hogy a férfitársaságban megállhassák helyüket, hogy férjeiknek tanácsadói, vigasztalói, támogatói lehessenek. Ez a gyönyörű gondolat az, amely itten meg van valósítva. Érintkezésbe léptem az intézet igazgatóságával. Elküldöttek összes nyomtatvényaikat és kimutatásaikat és azokból meggyőződtem, hogy egy majdnem ideálisnak mondható gondolat nyert itt az életben megvalósulást.

Íme, a nőnevelés terén miféle perspectivák nyílnak, ha a

helyzet és az újabbkori viszonyok követelményeit meg tudjuk kellőleg érteni.

Azután a további kérdés, amely az egész tanácskozásnak gerinczét képezi az, hogy mit lehetne tenni a városi és vidéki lakás- és ételmezési viszonyok higienikusabb alakulása tekintetében. Ez óriási feladat, amelyet nem lehet rövid idő alatt, sőt évtizedek alatt sem megoldani. A mélyére hatni a társadalomnak annyi, mint a tenger sötét fenekéig lemenni. Nehéz feladat, de utóvégre olyan, melyet megoldatlanul túrni a társadalom érdekében nem szabad. És a társadalomban éppen a felsőbb osztály, a tanultabbak, műveltebbek kötelessége, hogy e részben a kezdeményezést megtegyék. Sok helyen meg is tették már. Nálunk is előkelő egyesületek és más társadalmi intézmények, állam és hatóságok is, sok mindent próbáltak, de az eredmény e tekintetben nem valami fényes. Csak nemrégiben olvastam egy előkelő orvosi egyesület közgyűlésének elnöki beszédében, hogy, a mi közegészségügyi viszonyaink rendkívül nyomorultak. Érdekesnek tartom felemlíteni azokat az adatokat, amelyek a kiállítás statisztikai osztályának katalógusában, ebben az összehasonlító munkálatban foglaltatnak. Abból kitűnik, hogy Magyarországon az élettartam egész Európában egyike a legrosszabbaknak, a legrovidebbeknek; alig negyven év a férfiaknál, 39 év a nőknél. Holott más országokban, például Angliában, s más északi országokban 52-54 esztendő. És érdekes, hogy mindenütt a nők élnek tovább, kivéve Magyarországot. Ez nagyon szomorú jelenség, mert arra mutat, hogy a higiéné nálunk, különösen a higiénének az a része, amely a női legfőbb hivatás körüli teendőket foglalja magában, nagyon alacsony színvonalon áll. Kitűnik ezen statisztikai adatokból, hogy a halottvizsgálat tekintetében egyike vagyunk az utolsó államoknak. A halandóság, különösen a gyermekhalandóság, nagyon szomorú képet tüntet fel nálunk, tuberkulózis tekintetében, pedig fájdalom, egész Európában vezetünk. Ilyen körülmények között lehetetlen a társadalomnak és a társadalom közegeinek közönyösen haladni el ezen nagy kérdések mellett. Hozzá kell azokhoz szólani és végre tenni kell e tekintetben.

Most következik a hatodik kérdés, amely az államnak törvényhozási, kormányzati, közigazgatási teendőiről szól. És itt megállapíthatjuk, hogy az állam tulajdonképpen legtöbbet tett valamennyi nagy társadalmi szervezet között. Jelentékeny összegeket költ közegészségügyre, azonban az eredmény, éppen a most megjelent kormányjelentés szerint, mely az ország közállapotairól szól, nem valami fényes. A törvényhozás elé terjesztett utolsó kormányjelentésben a közegészségügyre vonatkozólag nem valami biztató adatok foglaltatnak, mert egyes irányokban ugyan haladás, de a legtöbb irányban

pangás, némely tekintetben pedig egyenesen hanyatlás mutatkozik. Ilyen körülmények között nem hívságos az a kérdés, hogy vajjon az államra miféle feladatok hárulnak e tekintetben? Azután a társadalom feladatköre is rendkívül nagy és e részben nemcsak az egyesületi életben, hanem az irodalomban is és más testületeknél nagyon sok hiba és hiányosság mutatkozik. Nem lehet tagadni, hogy nálunk a közegészségügygyei kapcsolatos nagyon jelentékeny társadalmi alakulások vannak; de azok még nem tartanak ott, ahol az állami tevékenység. Legjobban kitűnik ez abból a jelentésből, amely az állami gyermekvédelemre vonatkozólag kiadott, ahol az mondatik, hogy igenis minden ilyen gyermekmenhely körül bizottságok vannak, de azok alig működnek. A mi társadalmunk általában véve azt a szomorú vonást mutatja, hogy könnyen kezdeményez, fellobban, de kitartást nem mutat és az első alkalommal, amint teheti, a legszorosabb értelemben vett társadalmi feladatokat is, ha lehet, az állam nyakába varrja és szabadulni igyekszik a kötelességek teljesítése alól.

Ilyen körülmények között éppen a társadalmi alakulatok kötelessége arra az óriási érdekre utalni, mely a közegészségügynek minél szélesebb körökben való felkarolásában rejlik.

Végül, úgyszólván a teljesség kedvéért, a kérdőpontok sorában a nemzetközi érintkezéstről és egyezményekről is van szó s azt hiszem, ez a kérdés sem felesleges, tekintve, hogy olyan vívmányok vannak előttünk e téren, amelyek további haladásra biztatnak. Az, hogy tavaly a kolerajárványt a művelt államok határaiknál meg tudták állítani, nem kis részben az 1892-ben éppen Drezdában létrejött nemzetközi koleraegyezmény hatásának tulajdonítható. Van még nagyon sok teendő e részben, nemcsak a koleránál, de a többi ragályos betegségeknél is és nagyon kívánatos volna, ha mindaz vállvetve megtörténnék nemzetközileg is, ami az egészségügyi viszonyok javulására szolgál. Ez a kiállítás maga is nemzetközi volt és itt folytonosan hangsúlyoztatott, hogy ime, milyen szép dolog, hogy az ilyen kiállításra sok idegen állam annyit költ, hogy magát méltóan képviseltesse, holott ennek közvetlenül nem látja hasznát. Ez ugyanis nem volt olyan kiállítás, mint a többi, ahova üzleti összeköttetések megteremtésének a reménye viszi a kiállítókat.

Ideális magasabb cél, amelynek azonban nagy reális ártalma volt, bírta a különböző országokat arra, hogy ezen a kiállításon részt vegyenek. A nemzeti és nemzetközi elem nagyon szépen egyesül ezen a téren. Mindnyájunk érdeke, hogy a külföldről bajok ne jöhessenek be, a külföldnek éppen olyan érdeke, hogy mi tőlünk ilyeneket oda ne vihesenek. Itt az idealismus és realismus együtt járnak és végül ez olyan tér, amelyen közreműködhetik mindenki.

Itt egyesülhetnek fontos socialis munkában a legkülönbözőbb pártok, felekezetek, világnézetek, mert maga a közegészségügy szolgálata a socialis tevékenységnek hatalmas képző és gyakorló iskolája.

Más országokban is mindezek a mozzanatok nagyon actualisak. Éppen a drezdai kiállítás körül kifejlődött eszmemozgalomból derül ki, mennyire érzi itt a hiányt a külföld is. Mit mondjunk akkor mi, akik minden tekintetben sokkal hátrább vagyunk, akiknél nincs meg az az eredeti őserő a társadalomban, amely a művelt államokat és nemzeteket, a hol a közszellem csakugyan nagy sikereket mutat fel, áthatja és jellemzi. Nálunk általában véve még a socialis felfogás nagyon hátra van. Nagyon kívánatos, hogy e tekintetben megszívleljük mindazokat a tanulságokat, amelyek mind ezekből levezethetők és amelyek oly világosak, hogy úgyszólván szemet szúrnak.

Én – hogy már most befejezzem megnyitó beszédemet – csak két nyilatkozatra akarok még hivatkozni. Először arra, amit CARLYLE hangoztatott a felső osztályok kötelességei tekintetében. Ő tudniillik egyik sociálpolitikai munkájában, mikor korholta a felsőbb osztályok kötelességmulasztásait, azt mondta: Hát ti felsőbb osztálybeliek, ha nem hiszitek, hogy az alsó osztálybeli szegény nyomorultak nektek édes testvéreitek, várjatok csak egy nagy ragályra, majd akkor a könyeitek és a szepegétek a nagy ragálytól meg fog tanítani benneteket arra, hogy azok, akiktől ezt a bajt kaptátok, épp .oly szervezettel bíró lények, mint ti; ők édes testvéreitek! – Egy másik nagy férfiú nálunk, a legnagyobb magyar, mikor az egészségről szólt, így kiáltott fel: Van-e szebb látvány, mint egy egészséges ember. A felelete az volt: igenis, egy egészséges család. Egy egészséges nemzet, az már olyan tünemény, amely egékbe ragad.

Hát igen, nálunk még mindig a nemzeti eszme varázsától kell kölcsön kérnünk, ha társadalmi tevékenységet akarunk megindítani és lendületesebbé tenni. És e részben éppen nekünk, akiknek a száma kevés, akiknek nemzeti léte ennek következtében sok tekintetben fenyegetve van még ebből a szempontból is, figyelniük kell azokra az oktatásokra, amelyek a szóban levő kiállításból felénk hangzanak. Ahelyett, hogy más idegen elemeket akarnánk a nemzetbe beleolvasztani, vagy azzal párhuzamosan fejleszteni, első sorban a saját fajunkat kíméljük, a saját fajunk gyökerét igyekezzük minél jobban megmenteni az enyészettől és ezt legjobban, leginkább a hygiene felkarolása által tehetjük. Ez által elérhetjük a költő azon intelmének való engedelmességet, hogy minek a távolban kalandozni, mikor a jó olyan közel van. Minek nekünk idegenek megszerzése után esengenünk,

mikor a saját családtagjainkat veszni engedjük? Ne engedjük! SZÉCHENYI, mikor a nemzetről beszélt, mindig nemzeti családot emlegetett. Es annak a közérzésnek is kell áthatnia a magyar társadalmat, amely a családi érzésnek felel meg. Ha ez meg volna, akkor belátnók, hogy addig idegeneket ápolni és gondozni nem kötelességünk, míg a saját fajunk gondozására nincs elegendő erőnk. Az állam különböző nyelvű és fajú polgárai között nem lehet különbség. De a magyar társadalom nem járna el helyesen, ha nem első sorban a magyar népet igyekeznék e tekintetben is felkarolni és annak virágzását lehetőleg előmozdítani. Ilyen intelmek szólnak a mi viszonyaink között ebből a kiállításból hozzánk. Ebből merített inspirációnak köszönhetjük, hogy ma összejöttünk és nagy erkölcsi kötelességeink felett komoly, szent érzettel folytathatunk eszmecserét. Erre a Gondviselés áldását kérve kérve, még egyszer köszönetet mondván a megjelent tisztelt hölgyeknek és uraknak, ezt a szaktanácskozmányt megnyitottnak nyilvánítom. (Lelkes éljenzés.)

Az elnök ezután bejelentette, hogy a szaktanácskozmányon a meghívott egyesületeket kik képviselik. Indítványára a szaktanácskozmány elfogadta azon javaslatot, hogy az utolsó ülésen egy bizottság küldessék ki, amelynek a feladata lesz, hogy a tanácskozás eredményeit emlékiratban foglalja össze, Az első felszólaló LIEBERMANN LEO udv. tanácsos, egyetemi tanár volt. Az első pontban – nézete szerint – kis pleonasmus van, mert meggyőződése szerint a socialis érzés bonyolult szellemi folyamat, amelynek egy része úgyszólván öntudatlanul folyik le; az a rész, amelyet bennünk a nevelés teremtett meg és amelyet talán a szánalom elnevezéssel lehetne illetni: szánalommal viseltetünk nyomorult sorsban levő ember-társaink iránt. A másik rész öntudatos és annak alapeleme egoistikus. De azt hiszi, hogy ez az öntudatos, egoistikus rész az értékesebb a gyakorlatra nézve. Ez az öntudatos socialis érzés abból áll, hogy meg vagyunk róla győződve, vagy meggyőz bennünket a tapasztalat arról, hogy mi magunk boldogok és egészségesek nem lehetünk, ha magunk körül mindenütt nyomorúságot, szegénységet és a szegénység nyomában mindig mutatkozó betegségeket látunk; megvagyunk róla győződve, hogy az ilyen nyomor kétféle veszedelemmel jár. Az egyik veszedelem az, amely az élet- és vagyonbiztonságot fenyegeti és az élet- és vagyonbiztonságnak a védelme nem lehet tökéletes, legalább azon eszközökkel, amelyeket erre felhasználunk. A másik pedig, ami az egészségügyet fenyegeti, hogy minél nagyobb a nyomor és minél nagyobb a nyomor következtében fellépő betegségek száma, annál nehezebb a védekezés. Arra a tudatra kell ébrednünk, hogy ha a betegség annyira el van terjedve, mint például nálunk a

tuberculosis, és lépten-nyomon találkozunk beteg emberekkel, akkor mi magunk, akármennyit tudjunk a higiénéből, nagyon nehezen tudunk ellene védekezni, mert számtalan szál fűz bennünket az egész társadalomhoz; rá vagyunk utalva arra a beteg emberre, aki a betegséget házukba hozza. A betegséget tehát el kell nyomni már csak azért is, hogy magunkat megvédjük. És a betegséget legjobban akkor nyomjuk % el, ha az okát, tudniillik a nyomort igyekszünk enyhíteni. Az a hite tehát, hogy a socialis érzést a higienikus érzéstől egyáltalában nem lehet elválasztani és aki a socialis érzést fejleszteni akarja, az egyúttal legjobban fejleszti a higiénét is.

A teendő az, hogy igyekezni kell bátran megragadni minden módot a socialis érzés fejlesztésére. Iskolában, nyomtatványok útján, nyilvános előadások, népszerű tanítások révén kell ezt szolgálni. Ezek az eszközök ismeretesek és felesleges volna mind elsorolni. Ahol ilyen eszköz van a socialis érzés fejlesztésére, az előbb vázolt tudat ébresztésére, azt meg kell ragadni. Ezzel, azt hiszi szóló, a második kérdésre is megfelelt. Az oktatástól mindenesetre nagyon sokat lehet várni.

Fontosabbnak tartja a harmadik kérdést, mert igen fontosnak tartja a nőnevelés kérdését és ugyanazt akarta javasolni, amire az elnök célzott megnyit ójában.. Háztartási iskolának mondaná ezt a felsőbb nevelő intézetet, ahol azonban a leányok nemcsak" főzni és mosogatni tanulnának, hanem ahol megismerkednének azoknak a nagyon fontos dolgoknak a tudományos alapjaival, amelyekkel nekik is foglalkozniok kell. Tehát meg kell tanulniok azt is, hogy mi történik akkor, mikor főznek, melyek azok a nyersanyagok, amelyek legczélszerűbben használhatók fel a táplálkozásra; hogyan kell azokat a legczélszerűbben elkészíteni, és miképp kell azokat megválasztani? Ebbe belejátszik a chemia is, úgy, hogy a háztartási iskola fontos tárgya volna a háztartási chemia. Berlinben vannak ilyen háztartási iskolák, de a könyveik alig különböznek a régi szakácskönyvektől és hiányzik azokban a női munka tudományos színvonala. Nagyon fontos socialis problémának tartja, hogy a nők csakugyan tudományosan képeztessenek fontos működésükre. Akkor emelkedik a női munka becse a társadalomban, jobban is megfizetik, de emelkedik a nők önérzete is, amit megrontott az, hogy a női munkát a társadalom most nagyon kevésre, vagy éppen semmire sem becsüli. Akárhány régi divatú családapa van, aki egyszerűen az asszony kötelességének mondotta ezt a reggeltől estig való munkát, de azt hitte, hogy ez nem olyan munka, amely különös elismerést érdemel; ez olyan cselédmunka. Világos, hogy ez sértette és bántotta a nőket és miután látták, hogy ezen a téren nem boldogulnak, más tereket választottak. így keletkezett tulajdonképpen az az elégedetlenség, amelynek a feministák igen

gyakran talán túlzott kifejezést is adnak. A nők önmagukat fogják jobban megbecsülni, ha a női munka ilyen módon fog szerveztetni. Szóval háztartási iskolákat kivan egészen modern színvonalon.

A negyedik kérdést illetőleg megemlíti, hogy tíz év előtt az ország valamennyi törvényhatóságához felszólítást intézett, amelyben a városi tanácsokat, a főispánokat és alispánokat figyelmeztette arra, hogy ha praktikus módon akarnak hygienet csinálni, nagyon kevésbé boldogulhatnak a nyomtatványokkal, amikre rendkívül sokat költenek, de amiket senki sem olvas. Már valamivel jobb a propagálás munkájában az élő szó. Sokat vár a vándortanítói intézménytől, ha az arravaló embereket rá lehet bírni, hogy csakugyan a nép közé menjenek; jelenjenek meg vasárnap a korcsmákban; üljenek le a parasztok közé és beszéljenek velők. Franciaországban kitűnően bevált ez az intézmény a mezőgazdasági ismeretek propagálására. De a jobb eszköz a felvilágosításnál a szemléltetés. Az iskolában is annak veszik a tanulók igazán hasznát, amit maguk előtt látnak. Szemléltető módon hygienet propagálni másképp nem lehet, mint museumok vagy kiállítások által. A museumok tulajdonképpen nem egyebek, mint állandó kiállítások, legalább így kell őket szervezni, mert ha nem cserélik ki a régi dolgokat ujakkal, akkor elveszítik az értéköket. Ez – amint abban a köriratában kifejtette – nem volna valami nagy do'og. A megyeházán akad erre a célra egy-két szoba, amelyben el lehetne helyezni a legfontosabb dolgokat, amik a közönséget érdekelhetik, különös tekintettel az illető vidék viszonyaira. A berendezés sem kerül sokba, mert a szakemberek fognak küldeni képeket vagy graphikonokat, a berendezéseket ingyen megküldik a gyárosok, akiknek érdekük, hogy gyártmányaikat a közönségnek bemutassák. A köriratban kifejtette azt is, hogy ezeket a museumokat első sorban a vidéken tartja fontosaknak, mert ott szorul a nép különösen rá az oktatásra és nem Budapesten, ahol mégis sokkal többet törődnek a közönség felvilágosításával, mint a vidéken. Budapesten különben is van egy ilyen intézmény, a Társadalmi Museum, amely tökéletesen megfelel céljának, amelynek csak a fejlesztéséről és a jobb elhelyezéséről lehet szó.

Ezzel kapcsolatban megemlíti azt, hogyan lehetne vándor-museumokat is létesíteni. A budapesti Társadalmi Museumnak egyik feladata az lehetne, hogy ilyen vándor-bemutatókat szervezzen, tehát időközönként az egyes vidékekre nézve fontos tárgyakat ott kiállítsa. Ha valahol pdl. a tuberculosis van nagyon elterjedve, igen jó szolgálatot tenne, ha egy tisztviselő – orvosnak kellene lennie az illetőnek – a fontosabb demonstráló tárgyakat magával vinné oda, ott elhelyezné szobában, amit bizonyosan rendelkezésére bocsátana

a hatóság, és magyarázó előadásokat tartana. Az állandó museumokban is helye volna az előadások tartásának, amire a tisztii „prvosok készséggel vállalkoznának.

A hatodik pontnál azt hiszi, hogy az államtól elvárhatjuk, hogy támogassa mindezeket a dolgokat, pl. subventionálja a museumokat, ha arra egyáltalán szükség van; tegye lehetővé az előadások tartását; segítsen a nyomtatványoknál. De nem ebben látja az állam feladatát. Az államnak nem feladata, hogy egészségügyi museumokat közvetlenül csináljon; ilyen aprólékosságokba ne avatkozzék; sokkal jobb ezeket a dolgokat a társadalom tevékenységére bízni. Az ilyen aprólékos munkával rendszerint kimerül a kormány tevékenysége és az igazán fontos szempontok azután elhomályosodnak. Nagyon sokszor látja azt, hogy azt hiszi a kormány, hogy valóban fontos egészségügyi feladatokat teljesített, amikor tulajdonképpen csak aprólékos munkát végzett, amit más is elvégezhett volna. Az állam feladata volna elhárítani mindazon akadályokat, amelyek a közegészségügy emelését megnehezítik. Az állam feladata volna, hogy előmozdítsa a jólétet, előmozdítsa a vagyonosodást. Meri mondani – s azt hiszi, minden gyakorlati ember ebben egyetért vele – hogy az egész hygiene voltaképp pénzkérdés. Az, aki a nép jólétét, a nép vagyonosodását előmozdítja, aki okos politikával gondoskodik arról, hogy ne nehezítsék meg az emberek megélhetését, könnyítsék meg azt, hogy táplálékhoz jussanak, hogy húst ehessenek, hogy a gabona ára ne legyen olyan magas, mint pl. most, – mindenki, aki efféle dolgot proponál és akinek sikerült a tápanyagok árát leszállítani, az a leghathatósabbban mozdítja elő a hygienet. Tehát állami feladat volna helyes politikával a nép jólétét és vagyonosodását előmozdítani. (Élénk helyeslés.)

Másik feladata volna az államnak, hogy az egészségügyi közigazgatást szervezze. A közigazgatás és az egészségügyi közigazgatás egymástól elválaszthatatlan. Nem tud szervezni egészségügyi közigazgatást ott, ahol a rendes közigazgatás rossz; ahol az alispán vagy szolgabíró nem bír absolute semmiféle egészségügyi és socialis érzékkel, ott a szegény orvos vagy physicus nem tehet semmit. Tehát a legelső feladat a közigazgatás helyes szervezése. Tudja, hogy mit mond ezzel és hogy itt a jövő zenéjéről van szó, de enélkül a hygienicus állapotok javítását nem tudja elképzelni. (Élénk helyeslés.)

Az állami és kormányzati feladatok sorában jönnek azután azok, amelyekről magától értetődő, hogy állami feladatok. Az állam kötelessége iskolákról gondoskodni és ügyelni arra, hogy mit csinálnak az iskolában. Tehát feladata volna az iskolákban a közegészségügy tanítását nemcsak úgy mellesleg csináltatni, mint most, hanem kötelezőleg és gondos-

kodni arról, hogy mindenütt, nemcsak a gymnasiumokban, hanem a népiskolákban még inkább – mert hiszen oly népről van szó, amely leginkább szorul oktatásra – tanítsák, hogyan kell egészségünket megóvni. Az iskolák ilyen módon való ellátása is tehát állami feladat. (Élénk helyeslés.)

A hetedik pontra nehéz a válasz, de megemlítheti, hogy az utolsó párisi conferentia, amely most deczemberben fejeződött be, elhatározta, hogy a fősúlyt arra fogja fektetni – és ennek a ratificatióját is fogják kérni az egyes parlamentektől – hogy az országok maguk gondoskodjanak a közegészségügy fejlesztéséről és rendes közegészségügyi állapotok teremtéséről, mert ez az első feltétele annak, hogy járványok egyáltalában ne fejlődjenek. Ha egy országban nincs járvány, akkor a szomszéd országnak sem kell ez ellen védekeznie. Világos dolog, hogy ez internationalis érdek. Ezt mondotta ki a párisi conferentia, ezt tartja ő is a legfontosabb dolognak és ezzel egyszersmind megadta a választ a hetedik pontra is. Még egyet lehetne kezdeményezni, t. i. azt, hogy érintkezést kellene találni a külföldi hasonló irányú társulatokkal és az Egyesület feladata volna azokat a dolgokat, amelyek ott beváltak, nálunk is propagálni, viszont elvárhatnók a külföldi társulatoktól, hogy ha itt felmerül egy eszme, amely ott még nem merült fel, a maguk körében igyekezzenek annak érvényt szerezni. (Élénk helyeslés.)

ILOSVAY LAJOS udvari tanácsos, műegyetemi tanár, PETTENKOFER-nek, a közegészségügy megteremtőjének a szavaival kezdi hozzászólását, aki körülbelül 32 éve azt mondta, hogy a közegészségügyi dolgok intézésénél nem az a fő, hogy sokat beszéljenek, hanem hogy sokat cselekedjenek. Úgy találja, hogy nálunk e téren sokkal több szó esik, mint cselekvés.

Ha az első pontra válaszolni akar, azt kell kérdeznie önmagától, vajjon lehet-e ápolni és fejleszteni azt, ami nincs. Huszonöt éve foglalkozik részletesebben közegészségügyi dolgokkal és napról-napra erősödik benne a meggyőződés, hogy nálunk még általában véve a közegészségügyi dolgok körül vajmi kevés az érzék. Ennek megfelelően az első dolog volna az, hogy ezt az érzéket felébredjünk, életre keltsük. Nem lehet a hygiene iránti érzékről beszélni nálunk, ahol évekig küzdöttek a nők uszályos ruhái ellen és ugyanakkor békességgel tűrik, hogy az utcán rohanó automobilon portengerbe borítsanak egész utcákat a földszintől az emeletig, úgyhogy az ablakot sem lehet kinyitni, ahol az autók megrentják a levegőt, ahol olyan házakat építenek mindkét oldalon, amelyek kétszer-háromszor magasabban határolják az utcát, mint az utca átmérője, úgy, hogy sem napfény, sem levegő nem jut a lakásokba; ahol délelőtt 11 órakor még a

legelőkelőbb utcákban is az ember fejére rázzak a poroló ruhát. Ha a higiéné iránti érzék fejlesztéséről van szó, akkor igénybe kell venni a hatóságok hozzájárulását is oly mértékben, hogy az ne csak rendeletekben, hanem a végrehajtásban is megnyilvánuljon.

A higiénéről általában véve az a felfogása, hogy az sajtáságos kényes ízlésű persona. Csak olyan társaságban érzi jól magát, amely nevelt, művelt, tanult, jümanus erzesu, erős erkölcsű és azonkívül anyagilag lehetőleg jó módban van. Sőt első sorba az anyagi módot tenné. Az egész higiénikus berendezkedés voltaképp anyagiak kérdése csupán. Aki-nek nincs kellő vagyoni ereje ahhoz, hogy higiénikusan éljen, annak beszélhetünk akármi szépen, mutathatunk neki akármi szép museumokat, nem élhet higiénikusan. Az első dolog tehát, hogy szívvel-lélekkel közreműködünk azon, hogy közönségünk jó vagyoni helyzetbe jusson, hogy a higiéné követelményeit meg tudja valósítani.

E tekintetben bizonyos ügyekben a kormány is segítségére mehet a közönségnek. Nevezetesen módjában van a jó egészség egyik legfontosabb és nélkülözhetetlen eszközét, a vizet szolgáltatni. Nem minden község van abban a helyzetben, hogy jó ivóvízzel legyen ellátva, még kevésbé tudja magát vízvezetékekkel ellátni. Az is sokat használna tehát, ha a hatóság közreműködnék abban, hogy a vidék lakossága lehetőleg jó ivóvízhez jusson.

A nevelés is sokat segíthet, sok mindenre taníthatják a családhoz tartozó tagokat. De aránylag rendkívül csekély dolog az, amit a nevelés adhat az egyeseknek; sokkal fontosabb az, amit tanulniok kell. Elsőrangú feladat tehát, hogy a közönséget megtanítsák például azokra az okokra, amelyek-től az egyes járványok függenek; megtanítsák arra, hogy hogyan fertőzheti magát stb.

Hasonlóképp fontos dolog, hogy a humánus érzés kifejlődjék az embereken. Nekünk érezni kell, hogy ami más-nak rossz, az nekem is rossz és ami nekem kellemetlen, attól igyekeznünk kell megszabítani másokat is. Rá kell tehát bírni a társadalmat, hogy mindenki tehetségéhez mérten működjék közre, hogy a betegségek ellen védő intézmények alakuljanak, vagy ha már kitört a baj, minél nagyobb számban és minél jobb berendezéssel legyenek intézmények az egyesek megmentésére.

És igen fontos az is, hogy az emberek erkölcsi erejét megszilárdítsuk. Nagyon sok esetben egyenesen az erkölcsi erőtől függ az, hogy valami létesülhessen. Hiába beszélünk akár mennyit arról, hogy az alkoholivás tönkretetheti a szervezetet, ha nincs valakinek elég erkölcsi ereje, hogy visszatartoztassa magát a csábítástól. Sokkal többet ér, ha nekem

van elég erőm valamit akarni vagy nem akarni, mintha engem arra akár eskü alatt is kényszerítenek. Hogy helyesen tudom-e kormányozni életem sorsát, arra az egyedüli biztosíték, hogy van-e erőm valamit tenni vagy nem tenni.

Az iskolától nagyon sokat várhatunk a hygiene ismereteinek a terjesztésénél, még pedig az iskola minden fokozatán. Elkezdve attól a pillanattól, amikor a fejlődő gyermekkel okosan lehet beszélni, egészen addig, amíg az iskola átadja az életnek az ifjút, hogy most már saját belátása szerint éljen, szóval nemcsak az alsó és középiskolákban, hanem a felsőbb iskolákban is feltétlenül szükséges a hygienikus ismeretek tanítása. Ebből a felfogásából kiindulva kardoskodott mindig amellett, hogy az iskolákban a közegészségügyi ismeretekre való előkészítést arra alkalmasan képzett orvosok végezhetik csupán és senki más, mert az orvos tudja legjobban, hogy mit kell cselekednie a növendéknek saját egészsége biztosítása érdekében; másrészt, hogy mit kell neki tanulnia, hogyha kilép az életbe, hogy másokkal érintkezve miképp cselekedjék, hogy magának és a köznek ne ártson.

Az iskolai oktatástól, igenis, lehet eredményt várni, erre nézve elég meggyőző tapasztalataink vannak. A Közegészségügyi Egyesületnek néhány ilyen előadása rendkívül nagy eredménynyel járt és akik azokat az előadásokat meghallgatták, azok nemcsak megszívelték a hallottakat, hanem igyekeztek támogatni is az egyesületet, amely az ilyen ismeretek terjesztésére időt és fáradságot áldoz. Ezeket az előadásokat minél szélesebb rétegekre kellene kiterjeszteni; a tanyákon, munkáslakásokban mindenütt helye van ennek. A siker természetesen attól függ, hogy ki vállalja magára ezeknek az ismeretterjesztő előadásoknak a megtartását. Mert ha valaki nem találja el a hangot, amelylyel a közönséggel beszélni lehet és nem férközik a szívéhez, akkor az előadás teljesen meddő lesz, tehát az illetőnek tudnia kell az emberek nyelvén beszélni.

Az iskolákon kívüli tanításnak most is meg van már némi haszna, azonban ezek teljesen rendezetlen állapotúak. Ha valaki figyelemmel kíséri, hogy miféle előadásokat tartanak, meggyőződhetik arról, hogy ezek sokkal inkább a gyönyörködtetésre, vagy pedig az érzékiség csiklandozására, némelykor bizonyos hiúságok legyezgetésére szolgálnak, mint az egymás iránt való kötelesség érzetének a felkeltésére, úgy, hogy e tekintetben csak akkor várna hasznót az iskolán kívüli oktatástól, ha az bizonyos rendszer szerint és céltudatossággal történik.

A nőekkel rendkívül sokat lehet elérni, azt a Közegészségügyi Egyesület példája bizonyítja, és a nőknél hálásabb közönséget képzelni sem tud. Azokon az előadásokon, amelyeken

akár a családanyák, akár a fiatal leányok higiénéjéről volt szó, nemcsak nagyszámú, de rendkívül érdeklődő hölgyközönség vett részt és azért az a meggyőződése, hogyha általában « véve az iskolán kívül a közegészségügynek szolgálhatunk, ez a szolgálat egyenesen csak a nők révén történhetik.

A vidéki lakás- és élelmezési viszonyokra vonatkozó kérdés tekintetében felfogása megegyezik az előtte szóló felfogásával. E tekintetben csakugyan a museumok rendkívül nagy hatással lehetnek az érzék felkeltésére, ébrentartására és fejlesztésére. Mikor 27 esztendeje arról beszélt, hogy nálunk is be kellene mutatni azt, amit a londoni kiállításon látott, ahol a táplálkozás minden anyaga különböző állapotban és különböző készítésben volt feltüntetve, azt mondták: ez jó az angoloknak, de mire jó nekünk. Azóta mégis nagyobb nálunk az érzék a hygiene iránt és ezt meggyőződése szerint nem az előadásoknak, nem az iskoláknak, hanem a museumoknak lehet első sorban köszönni. Nagyon szükséges volna, ha a kerületi központokban alkalmas museumokat létesítenének, amelyekben a táplálkozásra vonatkozó dolgokat is bemutatnák.

Akik közvetlenül nem érintkeznek az állami hatóságokkal, azoknak a legnehezebb arról szólaniok, hogy a törvényhozás, a kormányzat, a közigazgatás mit tegyen. A maga részéről az állam legfontosabb teendőjének látja egyelőre, hogy a községeket segítse, jó ivóvízhez, másodsor, hogy ilyen előadások tartása által útmutatásokat adjon arra nézve, hogy a közönség megrögzött életmódjában mutatkozó rossz szokásait a gyakorlatban kiküszöbölje. Ezt természetesen sokkal inkább lehet szemléltetés útján, mint tanítással elérni. Az pedig egészen bizonyos, hogy hiábavaló minden tanítás, minden rendelet, ha nincs arra való közigazgatás, amely az intézkedéseket végrehajtja.

Ami a hatodik pontot illeti, az irodalomnak az volna a feladata, hogy csak olyan dolgokat írjon, amiket a tudomány már tényleg helybenhagyott és azzal a szándékkal, hogy tanítson, nem pedig, hogy elrémítsen. De vannak másnemű irodalmi termékek is, amelyeket azok az egyesületeknek bocsátanak ki, amelyek hazánkban már évtizedek óta foglalkoznak azzal, hogy a közegészségügyet ápolják. Nem hallgathatja el itt azt a megjegyzést, hogy milyen káros az az egyesülési düh, amely most Magyarországon uralkodik. Napról-napra alakulnak egyesületek, amelyek absorbeálják a legjobb szándékú embereket is, mert lehetetlen, hogy ezeket mind olyan mértékben támogassák, hogy azok valóban hasznos működést fejthessenek ki. A Közegészségügyi Egyesület is, amely 25 esztendeje dolgozik a legtisztább szándékkal és legteljesebb önzetlenséggel, súlyosan küzd most a közönség

részvétlenségével, amit az egyesületek túlságos elszaporodása okozott. Az olyan egyesületek, amelyeknek határozott programjuk van és amelyek már sikereket mutatnak fel, a legnagyobb mértékben kellene támogatni és ezek révén lehetne a központ és a vidék között az országos természetű szellemi összeköttetést kellőképp fentartani.

Az egyházaknak és gazdasági egyesületeknek szintén nagy rendeltetésük van a közegészségügy javítása körül. A humanizmus kifejlesztése, az erkölcsi érzék ápolása és fejlesztése az egyházak hivatása. Egy egyház akkor teljesíti leghatékonyabban feladatát, ha ezt a humánus érzést kihalni, az erkölcsi érzést ellankadni nem engedi. E tekintetben tehát az egyház épp oly iskolája lehet a higiéné terjesztésének, mint amilyen iskolájának tekinthetjük a közép vagy felső iskolákat.

Az utolsó pontra feleslegesnek tartja a maga részéről a választ, hiszen a nemzetközi érintkezésekben eszmék kerülnek felszínre, ezek megvalósíthatók, kicserélhetők. Adandó alkalmak vetik fel az ilyen nemzetközi természetű feladatokat, ezeket azután megfelelő nemzetközi összejöveteleken kell oly értelemben tárgyalni, hogy kölcsönösen nekünk is, másoknak is a tárgyalás javunkra váljék. (Élénk helyeslés.)

LUKÁCS GYÖRGY V. b. t. t. szerint a higiéné iránt való érzéket már az iskolában kell a gyermekben felkelteni, mert csak azt, ami van, lehet később ápolni és fejleszteni. Erre a célra nem elegendő az elméleti oktatás, melyhez a gyermek be nem gyakorolt agyveleje nehezen hozzáférhető, hanem a szemléltető oktatásra kellene súlyt fektetni. Elsősorban magának az iskolának, az iskola berendezésének kellene higiénés szempontból kifogástalannak lennie s a higiéné egyéb követelményeit is meg kellene már az iskolában valósítani, hogy az iskola valóságos »egészség háza« legyen s a gyermek már korán hozzá szokjék az egészséges milieu követelményeihez. Magának az egészségügyi oktatásnak folytatólagosan és rendszeresen fejlesztendőnek kellene lennie, mint például a matematika tanításának; mindig a gyermek, vagy tanuló agyvelejének fejlettségéhez és befogadóképességéhez viszonyítva s lehetőleg mindent szemléltetően demonstrálva.

Hogy ez kivihető legyen, ahhoz első sorban szükséges, hogy a tanszemélyzet maga is rendelkezze a szükséges egészségügyi ismeretekkel. Feltétlenül kívánatos ennél fogva, hogy a tanító- és tanárképzőben sokkal nagyobb szerep jusson a higiéné tanításának, mint amilyen ma jut. Kívánatos továbbá, hogy az iskolaorvosi intézmény általánosíttassék és az iskolaorvos munka- és hatásköre bővítettessék.

Ha már a gyermekekben felkeltettük a higiéné iránt való érzéket az iskolában, akkor azt később az iskolán kívül ápolni

és fejleszteni nem lesz nehéz. Ma úgy áll a dolog, hogy a társadalom legnagyobb része a higiénében teljesen analfabéta, a mai társadalomnál tehát valami különös eredményt az iskolán kívül való oktatástól várni már nem lehet. Az iskolán kívül való oktatásra különben többféle mód állana rendelkezésünkre:

a) Nyomtatványok útján. Ez irányban különösen a sajtónak a támogatása volna fontos, mely ma már eljut az ország legelrejtettebb zugába is s mely ma közegészségügyi kérdésekkel alig s nem mindig megfelelő alakban foglalkozik.

b) Rendszeres népszerű egészségügyi előadások keretében, melyek ha demonstrálásokkal vannak egybekapcsolva, tartósbabb nyomot hagynak hátra a hallgatóban. Az ilyen előadásokat nemcsak a nagyobb centrumokban kellene rendeztetni, ahol a nép legnagyobb részének hozzáférhetetlenek, hanem a legkisebb helyen is, amire ismét rendkívül alkalmas volna az iskola és a higiéné elemeit ismerő tanító, vagy lelkész. Egészségügyi ismeretek terjesztésére vándortanítói intézményt is kellene szervezni, mint aminőt gazdasági ismeretek terjesztésére szerveztek.

e) Népszerű egészségügyi museumok útján a legeredményesebb volna a higiénére vonatkozó ismereteknek a terjesztése. Ezek a museumok lehetnének állandók és vándormuseumok, mint aminő például a német Centralverein zur Bekämpfung der Tuberkulose vándormuseuma.

Megfontolás tárgyát alkothatja azonkívül, hogy miképpen lehetne az utóbbi időben roppantul elterjedt mozgófénykép-színházakat a nép egészségügyi oktatására felhasználni. Ezek ma már mindenütt vannak s éppen a nép látogatja legsűrűbben és legszívesebben. Ezért, de azért is, mert ilyen módon e szükséges dolgokat szemléltetően lehetne demonstrálni, ezek a mozgófénykép-színházak páratlanul alkalmasak volnának erre a célra.

Kétségtelen, hogy az egészségügyi ismeretek terjesztésének gerinczét ismert okoknál fogva a megfelelő nőnevelésnek kellene alkotnia. Itt azonban igen nagy nehézségek vannak, mert éppen a nőnek kellene olyan specialis ismereteket is megszereznie, melyeknek megszerzését technikai és módszertani akadályoktól eltekintve, még társadalmi előítéletek is gátolják. A higiénés oktatásának tárgyát ugyanis általánosságban három főcsoport kellene, hogy alkossa: 1. általános egészségügyi ismeretek, 2. a nő és anya higiénéje, 3. a csecsemő- és gyermekgondozás higiénéje. Az első főcsoportba tartozó tárgyak oktatása az iskolákban különösebb akadályokba nem ütközik, de már a 2. és 3. csoportba tartozó anyag ismertetése a mai viszonyok között rendkívül nehezen vihető ki. A nehézségeket részben és szórványosan úgy lehetne le-

győzni, hogy legalább a magasabb női tanintézetek mellé női orvosok volnának iskolaorvosoknak alkalmazandók, akik rendelkeznek a specialis női hygiene oktatásához szükséges ismeretekkel s akik előtt a leányok nem volnának a tárgy által annyira feszélyezve, mint a férfi iskolaorvosok előtt. Ilyen módon azonban a nők csak elenyésző csekély részének hygiene oktatása volna már az iskola keretében megvalósítható s ezért az iskolán kívüli oktatásra is szükség van. Erre többféle mód volna:

a) olyan egészségügyi tanfolyamok, mint aminőket az Országos Közegészségügyi Egyesület Budapesten »Leányok iskolája« és »Anyák iskolája« címen rendez. Ezeket a vidéken is általánosítani kellene;

b) különösen a csecsemő- és gyermekhygiene módszereinek elsajátítására gyakorlati bemutatásokkal kapcsolatos tanfolyamok volnának rendezendők a gyermekórházakban, gyermekmenhelyeken, bábaképezdékben, szóval mindenütt, ahol megfelelő anyag felett rendelkeznek. Ilyen módon az országban talán 30-40 helyen lehetne erre a célra szolgáló tanfolyamokat rendezni, ami már számbavehető eredménnyel járna;

c) mindezek az intézmények, melyek csecsemő- és gyermekhygienevel foglalkoznak s ide tartoznak a nálunk még csak szervezendő csecsemőgondozó-intézetek is, dispensaire-szerű működéssel volnának kiegészítendők. A fenti intézmények gondozónőjének otthonukban kellene felkeresni az anyákat, hogy gyakorlatilag is bemutassa, miképpen kell gondozniok csecsemőjüket, gyermeküket és önmagukat;

d) a tanítóképzésben nagyobb szerepet kellene juttatni a hygiene és különösen a női hygiene oktatásának. Az ilyen módon képzett tanítónők aztán igen értékes működést fejthetnének ki ezen a téren ott, ahol egyéb intézmények nincsenek,

A lakás és élelmezési viszonyok hygienikus alakulása szintén szorosan összefügg az egészségügyi ismeretek terjedésével. Különösen a népszerű egészségügyi museumok jöhetnek itt számba, mint az oktatás és meggyőzés legmegfelelőbb eszközei. Sajnos azonban éppen a lakás és az élelmezési viszonyok javulására a hygiene iránt való hajlandóság meg nem elegendő; a hygiene megteremtése ezen a téren olyan áldozatokkal jár, aminőkre nem mindenki képes. Ezért ezen a téren nagyobb mérvű javulás csak a közvagyonosodás emelkedéséből és a socialis viszonyok javulásától várható. Addig is követésre méltó Budapest székesfőváros és más városok, vállalatok, munkaadók példája, akik vagy melyek olcsó és hygienes szempontból kifogástalan lakásokat létesítenek s a tömegek olcsóbb élelmezéséről is gondoskodnak. Nagyobb

városok közelében olcsó telkeket és házépítésre olcsó kölcsönöket kellene a szegényebb néposztálynak rendelkezésére bocsátani. Egyes élelmi szerek (főzelékek, tej, kenyér, esetleg hús) termelése közüzemben kellene, hogy történjék. A lakásokról és az élelmiszerekről szóló törvényeknek és szabályrendeleteknek a legnagyobb szigorral és mindenkivel szemben kellene érvényt szerezni.

A társadalom egészségügyi nevelése és oktatása annyira fontos, oly széleskörű és intenzív működést igénylő feladat, hogy annak irányítására valami központi szervet kellene létesíteni. Ez az állam feladata volna, hogy ez a központi szerv úgy a hatóságokkal, mint a társadalommal szemben befolyását kellőképpen érvényesíthesse. Magát a felvilágosító és oktató munkát nem volna helyes kizárólag nobile officiumnak tekinteni, mint amilyen ma, hanem a hygienes oktatás megszervezését, rendszeresítését hivatásos közegekre kellene bízni s a közreműködőket megfelelőképpen díjazni. A legnagyobb szerep ezen a téren természetesen az orvosoknak jutna, különösen pedig a hatósági és munkásbiztosítási orvosoknak. Egy-egy törvényhatóság területén a közigazgatási bizottságnak egy albizottsága – mely más közművelődési feladatokkal is volna felruházandó – vezetné a központ inteniói értelmében és a helyi viszonyoknak megfelelően az oktató és felvilágosító munkát; a szervezet további tagolódása városi és községi választmányok szerint történhetnék. Ilyen módon úgyszólván az egész társadalmat be lehetne vonni az actióba. A siker főfeltétele egy bizonyos anyagi alap, melyet az államnak és a hatóságoknak kellene előteremteniök. A társadalmat ezen a czímen is megadóztatni nem volna célirányos, mert ez az egész intézményt már a kezdet kezdetén népszerűtlenné tenné. A társadalom támogatását inkább, abban kellene keresni, hogy a számbajövő társadalmi tényezők és egyesülések activ és készséges eszközeivé váljanak a munkának.

Nemzetközi közegészségügyi egyezményeink bizonyos egyöntetű eljárásokat állapítanak meg epidémiák behurczolása ellen és azok fellépte esetén. Más nemzetközi egészségügyi érintkezésünk a socialis hygiene egyéb ágazataira vonatkozik, mint aminő például a Vöröskereszt működése, a tuberculosis ellen való küzdelem, az alkoholismus leküzdése, a gyermekvédelem stb. Mindezek a nemzetközi érintkezések – a járványconventiókon és vöröskereszt működését szabályozó egyezményeken kívül – csupán az eszmék tisztázására és statisztikai adatok gyűjtésére alkalmasok, egyöntetű, nemzetközileg megállapított eljárásokat nem vonnak és vonhatnak maguk után. Az epidémia múló természetű betegség, melynek lefolyására, terjedésére ugyan hatással van a mindenütt más socialis milieu, de a fő mégis a fertőző ágens, amely min-

denütt egyforma. Mivel itt úgyszólván kizárólag a fertőzés terjedése ellen kell küzdeni, egyöntetű eljárás lehetséges és indokolt. Egészen más a helyzet az egyéb káros socialis jelenségekre vonatkozólag. Ezek ugyan mindenütt a világon szintén egységes okokra vezethetők vissza, de gyökerük mély-ségesen belenyúlik a mindenütt más és más socialis viszonyokba, melyeknek megváltoztatása mindenütt más és más eljárásokat igényel. Ezért ezek ellen egyöntetű eljárást keresni illusorius dolog már azért is, mert amit pl. megtehet Németország a tuberculosis ellen, Svédország és Norvégia az alkoholismus ellen, azt Magyarország belátható időn belül nem fogja megtehetni, és még kevésbé például Szerbia. Itt inkább arról lehet szó, hogy a nemzetek vállvetett közreműködésével bizonyos, még homályos kérdésekre fény deríttessék és egyes módszerek, melyekkel a káros socialis jelenségekkel szemben küzdeni lehet, nemzetközileg approbáltassanak. (Élénk tetszés.)